

Europeiska jordbrukslandets för
landsbygdsutveckling: Europa
inverkan i landsbygdsområden

Länsstyrelsen
Gävleborg

Journalnummer 2009-6152

Kundnummer X 7024

Veta och kunna

Fäbodkultur; en världstradition

– Vill ni låna nyckeln?

- Kulturarvet skall ha »överförts mellan generationerna«, vilket i detta sammanhang bör innebära förmedling i minst två – tre generationer.

ETT PROJEKT ÄGT AV **GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING** MED MEDEL BEVILJADE AV
LÄNSSTYRELSEN GÄVLEBORG SAMT I SAMARBETE MED ARBETARNAS BILDNINGSFÖRBUND
OCH STUDIEFÖRBUNDET VUXENSKOLAN

ISBN: 978-91-978132-4-2

- 2011 -

Innehåll

<i>Så gick de gamla fädrens väg ...</i>	4
Bakgrund	5
Världstradition – inget världsarv	6
Konventionen för Immateriella Kulturarv	6
Fortsättning i Sverige	7
A. Förstudie av immateriell fäbodkultur tryggad som världstradition	9
Därför gör vi detta	10
Förstudie	11
Referensgrupp	12
Aktuella namn och adresser	12
Litteratur och andra källor	13
B. Förutsättningarnas huvuddrag	14
Syfte med immateriell världstradition – exemplet fäbodkultur	14
Uppläggnig	15
Arbetsättet bör vara deltagardrivet	15
Kulturarv	15
Mottagaren av kulturarvet värderar gåvan	16
Fyra väsentliga faktorer kring ett immateriellt världsarv	16
Förutsättningar för funktionell immateriell kultur	18
De områden som täcks av konventionen innefattar	18
Konventionens fyra syften är att ...	18
Vitalt eller digitalt	18
Ett urval ledord	20
C. NORGE	21
23.01.2009 ABM-utveckling får ansvaret för immateriell kulturarv	21
Unesco-konvensjon	21
Tildelingsbrev	21
Døra snakker	21
Samordning lokalt, nationellt och internationellt	22
D. Innehållet i fäbodkulturen	23
Vill ni låna nyckeln?	23
Fäbodkultur	23
Logistik och västlig taiga	24
Uppgifter att lösa	25
Områden inom fäbodkulturen som konventionen täcker	25
Exempel	26
• Häckelsängs fäbodlag	27
• Fäbodlek vid Sjöbergs fäbod	27
• Föreningen Finnbacken	27
Anspråk	27
Åtgärder – kontaktnät	28
Infallsvinklar mot arvet	28
Tankemodell	29
Lantbrukssystem	29
Argument	30
Olika perspektiv på fäbodbruk	31

Jordbruk	32
Kulturarv	32
Biologisk mångfald	32
Resiliens	32
Upplevelser	33
Överlevnad	34
Möjligheter till integration	35
E. Olika framgångsvägar	36
Fäbodbruket som del av världsarv	36
Europeiska landskapskonventionen	37
Livskraft, risk, svaghet, säkerhet	38
Vitalitet	38
Ovisslet	38
Svaghet	38
Säkerhet	39
En anklagelse?	39
Samverkan; tänkbar, möjlig och nödvändig	40
Möjligt genomförande	42
Före genomförande av en nominering som immateriellt världsarv krävs:	43
1. Exempel på igenkännande	44
2. Dokumentation och registrering av miljöer och minnen	46
3. Stöd till miljöer som främjar minnet	49
4. Förvaltningsstruktur för säkerställande av immateriellt kulturarv	51
Attityder och samverkansmöjligheter	52
Argument och omständigheter	52
F. Förslag om säkerställande	54
Ett lands andliga infrastruktur	54
1. Identifiering och avgränsning av relevant immateriellt kulturarv	54
2. Dokumentation och registrering av respektive typ av immateriellt kulturarv och dess traderingsmetoder och miljöer samt förändrings mönster/dynamik	55
3. Stöd av befintliga och vid behov skapande av nya miljöer för upprätthållande/ vidareförande/ tradering av olika typer av immateriellt kulturarv	55
4. Skapa en arbetsmodell och förvaltningsstruktur för arbetet med säkerställande av det immateriella kulturarvet	56
Roller – ansvar	56
Kostnader	56
Tiden; september 2009 -	57
Etapp I	57
Etapp II	57
Etapp III	59
Etapp IV	59

Projektägare:
 Gävleborgs fäbodförening
 c/o Ljusdalsbygdens museum
 Museivägen 5
 S-827 30 LJUSDAL
 www.xfabodar.se

Förstudie av immateriell fäbodkultur sparad som världstradition

*Så gick de gamla fädrens väg från bygden och till skogen
och i ett ständigt växelspel tillbaka hem igen
I byn gick ärlan vippande i fåran efter plogn
på fäbodvallen jäntan med längtan till en vän.*

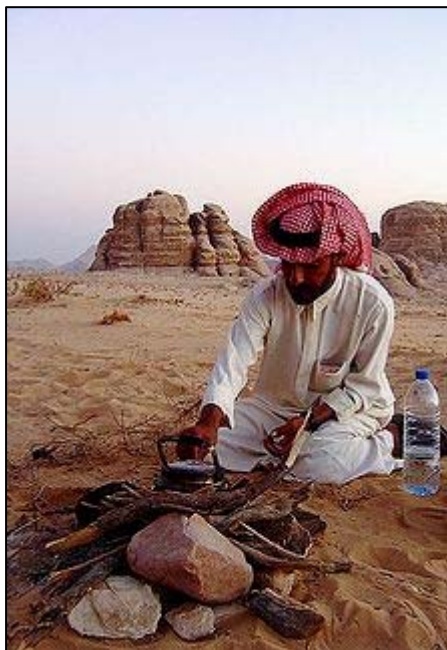
*Nu är den gamla vallens tid för länge se'n förliden
och fäbodäventyrets dag en låt i moll och dur.
Men sagans stoff och melodi sögs in i nya tiden,
som i sig själv bär tonerna från vallens näverlur.*

Bild: Steinar Skåden

Text: Albert Viksten

Bakgrund

Unescos generalkonferens antog 2003 konventionen för skydd av immateriella kulturarv (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage), vilken trädde i kraft 2006 sedan 30 länder hade ratificerat den. För närvarande har över hundra länder skrivit på konventionen för immateriella kulturarv. Norge och Island ratificerade tidigt, liksom de baltiska länderna. Konventionen är avsedd att komplettera Unescos konvention till skydd för världens natur- och kulturarv, världsarvskonventionen, som antogs 1972 och handlar om skydd för det materiella kulturarvet. Tidigare fanns en kungörelse från 2001 om Mästerverk rörande kulturarv av muntlig och immateriell karaktär. Sådana deklarationer skedde vartannat år fram till 2005.

Exempel på erkända immateriella kulturarv är till exempel

- 2001 Kulturområdet i anknytning till torget Djema el Fna i Marrakech, Marocko
- 2003 Kulturområdet på Kihnu (rituella och ceremoniella traditioner, kläder, musik, speldon och hantverk), Estland
- 2003 Baltiska sång- och dansfiranden, Estland, Lettland, Litauen
- 2005 Kulturområdet *Palenque de San Basilio*, Columbia
- 2005 Tenorsången i den sardinska herdekulturen, Italien
- 2005 Beduinernas kulturområde i regionerna Petra och Wadi Rum, Jordanien
- 2005 Kulturområdena Yaaral och Degal, Mali
- 2005 Taquile-området och dess textilkonst, Peru
- 2005 Kulturuttrycken i det vietnamesiska höglandet knutna till Gong-kulturen, Vietnam

Beduin i Petraområdet. Den lilla detaljen med plastflaskan visar kulturarvets självklara koppling till nya tiders förutsättningar för kontinuitet.

Den 9 december 2010 meddelade den svenska regeringen genom kulturdepartementet att Sverige beslutat att ratificera Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet samt ge ett uppdrag till Institutet för språk och folkminnen angående tillämpningen av konventionen i Sverige. Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet syftar till att säkra respekten för, och öka kunskaperna om de immateriella kulturarvens betydelse. Konventionen omfattar bland annat muntliga traditioner, sociala sedvänjor och traditionell hantverksskicklighet.

Arbetsätt i allmänhet

Varje folks historia återspeglas i såväl vårt materiella som i vårt immateriella arv. Det immateriella arvet handlar om kunskap, färdigheter, tro och traditioner. I det materiella arvet förkroppsligas historien av konkreta föremål, kulturmiljöer byggda av människan eller hela landskap. Att skydda kulturarvet är en gemensam uppgift för hela mänskligheten. Tanken bakom denna speciella konvention är att bevara icke-materiella kulturella komponenter såsom

- muntlig tradition (även språk och uttryck),
- framställningskonst (traditionell musik, dans och teater), sociala seder (även ritualer och festseder),
- kunskap om naturen och universum (även seder som hänger samman med detta) och
- traditionellt hantverk.

Enligt konventionen, är det immateriella kulturarvet – eller det levande arvet – mänsklighetens drivkraft för den kulturella mångfalden och dess underhåll är en garanti för fortsatt kreativitet.

Det definieras:

Immateriellt kulturarv innebär

de traditioner, representationer, vanor, uttryck, kunskap, färdigheter liksom instrument, föremål, artefakter och kulturella platser, som är förknippade med de samhällen, grupper, och i vissa fall, individer erkända som en del av sitt kulturarv.

Detta immateriella kulturarv, som traderas från generation till generation, förnyas ständigt av grupper och samhällen som svar på deras omgivning, deras samspel med naturen och deras historia, och ger dem en känsla av identitet och kontinuitet, vilket gynnar respekt för kulturell mångfald och folklig fantasi.

Vid tillämpningen av konventionen, kommer man att enbart pröva sådana immateriella kulturarv som är förenliga med gällande internationella mänskliga rättigheter, liksom med kraven på ömsesidig respekt mellan samhällen, grupper och individer och en hållbar utveckling.

Denna konvention – likt Världsarvskonventionen – utvecklar ett listsystem (representativ lista och hotad lista). Den mellanstatliga kommittén arbetar med kriterier och förfaringssätt. Konventionen försöker att bevara kulturarvet *med* folket eller samhället genom att skydda de processer som gör att traditioner och gemensam kunskap förs vidare, medan muntlig historia, syftar till att samla in och bevara historiska uppgifter från individer och grupper. Immateriella kulturarv förs vidare inom det gemensamma samhället, och även om det kan finnas individer som är kända traditionsbärare, är nog det immateriella kulturarvet i regel mer omfattande än en enskild individs färdigheter eller kunskaper.

Världstradition – inget världsarv

Vid projektansökan rådde en missuppfattning. Immateriella kulturkomponenter kan inte självständigt utnämnas till världsarv och därför inte heller upptas på en egen världsarvslista. Däremot kan konventionen mycket väl komplettera konventionen till skydd för världens natur- och kulturarv. Lokalt och globalt blandas. Utpekade traditioner och övriga komponenter kan också kungöras genom att de tas upp på Unescos listor

- *The List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding* (hotlista) eller
- *The Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity* (representativ lista) och på så sätt få officiell status motsvarande världsarv.

För att sammanfatta begreppen har vi i denna förstudie valt att arbeta med de med arv likbetydande idéerna ”tradition” och ”världstradition”, av vilka den senare förutsätts täckt av Unescos listade immateriella kulturarv. Det handlar om mänsklighetens mästerverk och gemensamma arv.

De områden som kan täckas av konventionen innefattar

- a) muntliga traditioner och uttryck, däribland språket,
- b) scenkonsterna,
- c) sociala sedvänjor, riter och högtider,
- d) kunskap och sedvänjor rörande naturen och universum samt
- e) traditionell hantverksskicklighet.

På dessa områden är utförandet avhängigt av färdigheter och kunskaper och inte av konkreta föremål. Det är således inte materialen som betonas utan hanteringen. Till exempel är det ett sätt att bygga, som ska ha förts vidare och utvecklats från generation till generation. Resultat av kunnande är viktigare än bevarande av särskilda hjälpmedel som virke och redskap.

Konventionen berör också följande frågor:

1. sambanden mellan materiellt och immateriellt kulturarv,
2. innebörden av ett levande och föränderligt immateriellt kulturarv med gränsöverskridande karaktär,
3. metoder för skydd av detta kulturarv och nödvändigheten av samordning mellan lokala, nationella och internationella instanser för att åstadkomma detta skydd.

Konventionen för Immateriella Kulturarv

definierar immateriellt kulturarv som ”*sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskap, färdigheter – liksom tillhörande verktyg, föremål, artefakter och kulturella platser – som samhällen, grupper och i vissa fall enskilda personer erkänner såsom utgörande en del av sitt kulturarv. Detta immateriella kulturarv, som överförs från generation till generation, återskapas fortlöpande av samhällen och grupper i förhållande till deras omgivning, deras ömsesidiga förhållande till naturen och deras*

historia och ger dem en känsla av identitet och kontinuitet, och främjar därigenom respekten för kulturell mångfald och mänsklig kreativitet.”

Konventionen syftar till att höja medvetandet om, öka kunskaperna om och säkra respekten för de immateriella kulturarven. Immateriellt kulturarv är vad folket – grupper och individer – själva kan känna är deras arv. För att identifiera och definiera det immateriella kulturarvet föreskriver konventionen ett omfattande inventeringsarbete, både på det nationella och på det internationella planet.

Regeringarna i de länder som skrivit på konventionen ska enskilt eller tillsammans med andra regeringar nominera företeelser till dels en representativ lista över ”*Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding*”, dels en lista över ”*The Intangible Cultural Heritage of Humanity*”. En kommitté utvärderar sedan förslagen och beslutar om vad som ska föras upp på respektive lista. Enligt konventionen ska också en ”*Intangible Cultural heritage Fund*” upprättas. Dit ska de stater som ratificerar konventionen lämna bidrag. Pengarna i fonden ska användas för bidrag till projekt som syftar till skydd av det immateriella kulturarvet.

Vad menas med ordet *safeguarding*?

En diskussion har förts om det engelska begreppet *safeguarding* och översättningsalternativen *skydda* eller *trygga*. Det immateriella kulturarvet kännetecknas av att det är en del av en äldre tradition, som är levande och öppen för utveckling och förändring. Att ”skydda” kan tolkas som att frysa och konservera. Frågan är då om det som hamnar på Unescos listor för alltid ska vara sig likt? Förändring är ju en förutsättning för upprätthållande av en levande tradition. Förstudien finner att *safeguarding* i detta sammanhang bäst översätts med ”tryggande”, något som säkerställs och är viktigt att hävda. Dock kan det brista i konsekvens när det i den följande rapporten kommer till praktiskt ordbruk.

Fortsättning i Sverige

Institutet för språk och folkminnen, SOFI, är samordnande myndighet med uppdrag att utveckla arbetet med tillämpning av konventionen i Sverige. Uppdraget som ska ske i samverkan med andra berörda aktörer ska delrapporternas den 30 juni 2012 och slutrapporteras senast den 15 februari 2014 till Kulturdepartementet.

Arbetet med att trygga våra vanor och traditioner ska således genomföras i samarbete med många aktörer inom området, exempelvis representanter för scenkonst, nationella minoriteter, invandrade kulturer, studieförbunden samt ideella organisationer, säger Ingrid Johansson Lind, generaldirektör vid SOFI. Vi ser fram emot dialogen med berörda aktörer och hoppas på ett givande samarbete både under och efter den treåriga uppdragsperioden. Sverige får i och med ratificeringen möjlighet att utveckla ett aktivt och modernt arbete med de immateriella kulturarven. Genom samverkan och samordning kan immateriella kulturarv som sedvänjor och färdigheter tryggas, vidareföras och levandegöras, fortsätter Ingrid Johansson Lind.

För mer information finns kontakterna

Ingrid Johansson Lind, generaldirektör, Institutet för språk och folkminnen, tfn: 018-65 24 10,
e-post: ingrid.johansson.lind@sofi.se

Ulrika Sjöberg, Informationsstrateg, Institutet för språk och folkminnen, tfn: 018-65 24 26,
e-post: ulrika.sjoberg@sofi.se

Kontakt i kulturdepartementet är Helene Nilsson, departementssekreterare, tfn: 05 38 18 och Sara Bengtsson, pressekreterare, tfn: 05 35 12 eller 070-358 77 91.

Svensk kommitté för världsminnen (Memory of the World)

Svenska Unescorådet har för mandatperioden 1 januari 2011 – 31 december 2014 beslutat fastslå en ny svensk kommitté för ”världsminnen”, det vill säga unika dokument eller en samling i ett arkiv eller i ett bibliotek och som är av ett stort värde för eftervärlden. Kommittén ska bestå av följande ledamöter: Björn Jordell (Riksarkivet) ordförande, Erik Norberg (Vitterhetsakademien), Ulf

Göransson (Uppsala Universitetsbibliotek), Gunnar Sahlin (Kungliga Biblioteket), Ingrid Svensson (Kungliga biblioteket), Annika Nordström (SOFI) samt Emma Jansson (Svenska Unescorådet). Kommittén är en del av det nätverk som håller på att formas för att långsiktigt samordna Unescos bevarande av mänsklighetens universella arv.

Unesco-professurer

Unesco-professurerna ingår i det globala nätverk av forskare och utbildare, som arbetar med varaktig skolning inom olika ämnesområden. Unesco har nyligen utsett ännu en svensk professur inom utbildning för hållbar utveckling, med inriktning på fysisk planering. Innehavare är professor Lars Emmelin vid Blekinge tekniska högskola (BTH). Detta innebär att Sverige nu har fyra Unesco-professurer inom utbildning för hållbar utveckling, vilket är rekordmånga. De andra tre innehas av Thomas B. Johansson, Lunds universitet; John Holmberg, Chalmers tekniska högskola och Ingrid Pramling Samuelsson, Göteborgs universitet.

Svenska Unescorådets ordförande Görel Thurdin framhåller rörande vikten av utbildning för hållbar utveckling:

– Det känns underligt att det land som gått före i miljöfrågorna och som varit föregångsland i arbetet med Agenda 21, inte går före också när det gäller att få till stånd utbildning för hållbar utveckling. Det räcker inte att skriva in hållbar utveckling, jämställdhet, entreprenörskap och andra värdeladdade ord i läroplanen utan att förändra lärarutbildningar och andra åtgöranden.

A. Förstudie av fäbodkultur tryggad som immateriell världstradition

Traditionell, eller tyst, kunskap är den folkliga erfarenhetsbaserade kunskap i form av sociala seder och levande arv, som förs vidare från generation till generation genom praktiskt brukande av natur och naturgivna resurser. Samernas renskötsel, slöjd, jakt och fiske, kustnära fiskares vana vid sjöliv och fäbodsbrukarnas kunskaper om sina och skogens djur och om skogsbyte, foder och föda är exempel på traditionell kunskap som riskerar att glömmas bort. I Konventionen om biologisk mångfald framhålls också sådan kunskap som en viktig resurs för framtiden.

All traditionell kunskap har några förhållanden gemensamma: den är dåligt dokumenterad, den har uppstått under lång tid och har hållits vid liv genom att direkt föras vidare från generation till generation.

*I kapitel 2. Traditionell kunskap och Konventionen om biologisk mångfald, i CBM:s skriftserie nr 10 och Studia ethobologica nr 15, behandlas Konventionens innebörd ingående.
I skriftens kapitel 3. Traditionell kunskap och lokalbefolkningar, diskuteras lokalsamhällets uttryck för gruppidentitet. Kapitlets avsnitt 2.3.4. behandlar fäbodbrukets förutsättningar. Varje by, varje gård, utformade sina former av fäbodbruk, som med hänsyn till naturens förutsättningar och ekonomiska villkor var och är det mest ändamålsenliga.*

År 2005 gav regeringen Centrum för biologisk mångfald (CBM) i uppdrag att utveckla samt genomföra ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald¹ och att driva detta inledningsvis i sex år.¹ I regeringens uppdrag framgår utgångspunkterna:

Vad som anförs i prop. 2004/05:150 Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag, liksom i konventionen om biologisk mångfald och dess artikel 8 (j), skall gälla som utgångspunkt för arbetet. Programmet skall ha särskilt fokus på traditionell och lokal kunskap knuten till den samiska kulturen. (– – –) Programmet skall innehålla följande element:

1. kartläggning och dokumentation,
2. åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap,
3. spridning av lokal och traditionell kunskap till vissa målgrupper som t.ex. brukare av biologiska resurser och myndigheter, samt
4. stimulera forskning. Programmet bör arbeta genom samverkan med olika intressenter såsom myndigheter, näringslivet och andra berörda organisationer och aktörer. Vidare bör programmet innefatta internationellt utbyte, inklusive processen inom konventionen om biologisk mångfald rörande denna fråga.

I bakgrunden till beslutet och i prop. 2004/05:150 Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag framgår att regeringen bedömer att programmet bör medverka till och arbeta med bl.a.:

- ett nationellt register för traditionell kunskap
- incitament för traditionsbärare att bevara och använda kunskapen
- kartläggning av nationella forskningsläget
- tvärvetenskapliga pilotprojekt
- kanalisera bidrag till insatser för dokumentation m.m.
- utveckling av läromedel
- internationellt utbyte
- samverkansgrupper mellan myndigheterna och traditionsbärare samt breddad kompetens på museer

Regeringsuppdraget till CBM sammanfaller i mycket med förstudiens idé och har till en del fått en styrande verkan på arbetet.

¹ CBM har valt att använda sig av akronymen *NapteK* som bör uttydas **N**ationella **P**rogrammet rörande **T**raditionell **E**kologisk **K**unskap, där vi med traditionell ekologisk kunskap avser den ofta internationellt använda termen för just praktisk erfarenhetsbaserad kunskap om djur, växter och natur.

Därför gör vi detta

Gävleborgs Fäbodförening, GFF, har som huvudmål att arbeta för en sund och livskraftig utveckling av fäbodbruket. Traditionell kunskap är värdefull och ska bevaras. Doktrinen är bekräftad regionalt, nationellt och i flera internationella överenskommelser. Vanligen är fördragen om bevarande även kopplade till lokalsamhällenas kulturella struktur. Mest bekant är förmodligen Konventionen om biologisk mångfald med artikel 8j och vad som knyts till denna.

Det gäller således frågor, som är synnerligen viktiga för utsikterna att bevara fäbodbruket och stärka verksamheten. Bevarande av miljöer där människan har varit en viktig ekologisk faktor förutsätter en god insikt i hur marken har använts. Om vi ska kunna trygga en ekologiskt viktig miljö måste vi också veta vad det är för påverkan, som format de värden vi vill bevara. GFF vill framhålla allmänhetens intresse för de produktionsformer fäbodbruket tillämpar och de produkter som är typiska för en lokal samhällsgemenskap. GFF anser att i och med att ursprungs- och lokalbefolkningar förvaltar för samhället värdefulla kunskaper och egenskaper måste förutsättningar också finnas för dess bevarande.

Överenskommelser som Agenda 21, Habitat-agendan och Ramsar-konventionen har alla starka skrivningar om lokalbefolkningars inflytande på processer för att trygga bevarandet av sina traditioner. Dessutom betonas bevarandet och användningen av traditionella kunskaper för att nå målen i strävan mot ett hållbart samhälle. Tankarna återfinns också i fördrag som Världsarvskonventionen, Världskommissionen för kultur och utveckling och konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet. Internationella och nationella uppgörelser flätas in i varandra.

Överenskommelserna markerar vikten av att värna vår miljö och den hävdvunna kunskap som är bunden till bruket av denna. I sammanhanget är människans roll mycket viktig. Miljömålsarbetet är ett uttryck för detta. För fäbodbrukare och andra representanter för lokalsamhällen med ursprunglig och kulturell koppling till bruket av den biologiska mångfalden är det naturligt att söka stöd i konventionerna, inte minst i umgänget med myndigheter. Erfarenheten visar emellertid att myndigheternas insatser inte i speciellt hög grad gynnar traditionell kunskap och biologisk mångfald. Det har varit svårt att ta emot de utsattas argument. Perspektivet på lokalsamhälleliga förhållanden saknas således regelbundet i utlåtanden, förslag och föreskrifter från storsamhället. Det är viktigt att aktörerna är medvetna om varandra och de möjligheter till samverkan och utbyte av kunskap som finns.

Olika samhällen bildar sina särskilda mönster i landskapet och det visar människans roll och verksamhet. Landskapen och bruket av dessa speglar kulturen. Detta kan ta sig uttryck i förhållanden till väder, resurshushållning, mat, djur, natur, musik och myter. Fäbod- eller säterkulturen i Skandinavien är ett exempel på lokalt fungerande kulturer med en gemensam bas, som på ett rikt och mångfasetterat sätt uttrycker vilka idéer, traditioner och kunskaper som gett livsutrymme och livskvalitet på naturens och landskapets villkor. Kunskapsskatten, där det immateriella kulturarvet är en betydelsefull del, har varit och är viktig i vår historia och vårt kulturliv.

Inga överenskommelser med myndigheter har träffats tack vare någon konventionstext som hänvisar till fäbodbrukarnas särställning som lokalbefolkning eller dess sätt att bruka traditionell kunskap om biologisk mångfald. De tillmötesgåenden som inträffat har skett på andra och lösare grunder. Därmed är deras beständighet godtycklig. Konventionstexterna är ännu ovissa när det rör praktisk tillämpning. På grund av detta söker fäbodbrukarna en väg till direkt erkännande av sin särställning. Det är således i frustration över att inte hitta någon företrädare för en myndighet med mandat att resonera konstruktivt och ta ställning i situationer när det behövs, som man inom kollektivet fäbodbrukare föresatte sig att 2009 måste bli en vändpunkt. Man vill vidga förutsättningarna och finna former för fäbodkulturens utveckling. Det ligger inom föreningens syfte att öka medvetenheten om vikten av det immateriella kulturarvet på alla nivåer och försäkra sig om en ömsesidig uppskattning av arvedelen.

Fäbodriksdagen skapar kontakt

För fäbodkulturen kan det ur flera aspekter verka optimalt att ha en status motsvarande ett världsarv. Därför har röster höjts för detta och fäbodfolket har försökt dra paralleller med Hälsingegårdar – men den idén passar inte riktigt. Däremot har tankarna kring ett universellt immateriellt arv – en världstradition – känts mer lockande. Man fick reda på regeringsuppdraget till SOFI, Institutet för språk och folkminnen, att föreslå former för genomförande av Konventionen om det immateriella kulturarvet och tog kontakt – och fick en positiv reaktion. Tankar byttes och generaldirektören Ingrid Johansson Lind lovade att komma till Fäbodriksdagen 2009, vilken arrangerades av GFF, Gävleborgs fäbodförening, och prata och svara på frågor.

Hon förklarade då att immateriellt kulturarv är sedvänjor, kunskap och föremål som ett samhälle eller grupp erkänner som en del av sitt kulturarv, och som överförs och återskapas från generation till generation.

Det finns fem områden av immateriellt kulturarv:

1. Muntlig tradition
2. Scenkonst
3. Sociala sedvänjor
4. Kunskap om naturen och universum samt
5. Traditionell slöjd och hantverk

Allt detta finns i fäbodkulturen, även om man kanske hellre kallar scenkonst för ”spektakel”

Spektakel på Harsens fäbod i Hälsingland sommaren 2009 för kronprinsessan Victoria och landskapets hertiginna, prinsessan Madeleine.

Ingrid Johansson Lind nämnde önskvärdheten av ”listor” med representativa exempel. De svenska listorna var tomma, men om en lista visar att ett kulturarv är i behov av skydd kan detta kopplas till en fond, som bekostas av de stater som ratificerat konventionen. Fonden styrs av en kommitté som är utsedd men knappast har börjat jobba ännu. Kulturdepartementet ratificerade konventionen i december 2010.

Generaldirektören gav råden

- Rikta inte för stor uppmärksamhet på listorna, men kommer man in på en hotlista ger det förstås viss effekt på sikt.
- Satsa på att ta vara på det engagemang som finns och verka för sammanhang och samordning.
- Räkna med att det blir ett minimalt kansli för kunskapsförmedling.
- Det är mindre troligt med bidrag till olika projekt.
- Det är värt att titta på hur Hälsingegårdarna har formerat sig; hur man försvarar sitt ”case” i världsarvsarbetet.
- Det handlar om samarbete för att hitta vägar att föra fram sin talan.

Förstudie

Under 2009-2010 har GFF ämnat genomföra en förstudie av premisser för fäbodkultur som immateriellt världsarv. Där vill föreningen ange förutsättningarnas huvuddrag för detta, innehållet i fäbodkulturen och vilka framgångsvägar som finns. Det är önskvärt med ett nordiskt perspektiv, i första hand genom svensk/norsk samsyn.

Resurser för studien har lämnats av Landsbygdsprogrammet via Jordbruksverket och Länsstyrelsen Gävleborg samt genom medfinansiering av SV, Studieförbundet Vuxenskolan och ABF, Arbetarnas bildningsförbund.

Referensgrupp

Projektledaren bör så länge projektet pågår ha en grupp ombud att samråda med. I den bör finnas representanter för GFF, SV, ABF, SOFI, CBM – Centrum för biologisk mångfald samt praktiskt arbetande fåbодукare och pedagoger.

Aktuella namn och adresser

Länsstyrelsen Gävleborg, Håkan Sundelin, 801 70 GÄVLE
026-17 11 29, 070-674 94 35; hakan.sundelin@lansstyrelsen.se

Åsa Eriksson, Enheten för Lantbruk och Fiske, 801 70 GÄVLE
026-17 11 35, asa.i.eriksson@lansstyrelsen.se

Studieförbundet Vuxenskolan, SV Gävle-Ockelbo,
Helena Petersson, Verksamhetsutvecklare
Drottninggatan 6, 803 20 GÄVLE
026-18 81 20; 0730-58 34 99; helena.petersson@sv.se www.sv.se/gavle

chef, Nils Westling, 0278-172 36, 070-574 81 77

Arbetarnas bildningsförbund, Ulrica Källström, Totravägen 11, 817 40 BERGBY
0297-107 16, 070-645 73 70; ulrica.kallstrom@abf.se

chef, Lars Bäckius, 026-53 36 68, 070-6655967

Högskolan i Gävle, Åsa Morberg, Utbildning och Ekonomi, 801 76 GÄVLE
026-64 85 23, 070 329 85 23; amg@hig.se

Institutet för språk och folkminnen, Ingrid Johansson Lind, SOFI, Box 135, 751 04 UPPSALA
018-65 21 71,

Ulrika Sjöberg, ulrika.sjoberg@sofi.se

Riksantikvarieämbetet, Gert Magnusson, RAÄ, Box 5405, 114 84 STOCKHOLM
08-5191 8000 ; gert.magnusson@raa.se

Centrum för biologisk mångfald, Håkan Tunón, CBM/SLU, Box 7007, 750 07 UPPSALA
018-67 25 91, 070-361 50 10; hakan.tunon@cbm.slu.se

Sveriges hembygdsförbund, Viktoria Hallberg, SHF, Box 6167, 102 33 STOCKHOLM
08-34 55 11, 08-441 54 89; viktor.hallberg@hembygd.se

Anders Berglund, Totravägen 46, 817 40 BERGBY
073-038 50 70

Inger Häggblom, Totravägen 64, 817 40 BERGBY
0297-100 27, 073-181 58 46; larsgosta@hotmail.com

Elsa Eriksson, Stenbäcken 2105, 816 93 OCKELBO
0297-402 41, 070-342 36 43

Sune Pettersson, Gåsbäcksvägen 24, 816 93 OCKELBO
0297-417 70

Birgitta Rangdén, Smultronbacken 24, 811 37 SANDVIKEN
026-25 60 89; birgitta.rangden@utb.sandviken.se

Thérèse Ferry, Smassens väg 67 D, 811 53 SANDVIKEN
026-27 01 25, 073-948 34 82, therese.ferry@gmail.com

Berit Kvarnlind, Huvudstalundsvägen 10, 171 63 SOLNA
070-687 82 65, stuga 0290-511 82, hem 08-735 52 30
berit.kvarnlind@telia.com

Litteratur och andra källor (ett urval)

- Axelsson Linkowski, Weronika, 2010. *Utmarksbete, främst skogsbete, och dess effekter på biologisk mångfald*. CBM:s skriftserie 40. Naptek, Centrum för biologisk mångfald
- Berglund, Björn E. 2008. *Satoyama, Traditional Farming Landscape in Japan, Compared to Scandinavia* i *Japan Review*, 20:53–68. Lund
- Dahlström, Anna, 2009. *Referenslandskap i Rumänien* i *Lommen* 42:16–17. NKF
- Daugstad, Karoline, 2000. *Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet*. Senter for bygdeforskning
- Ekeland, Kelvin (red.). 2008. *Landskapets utmarker: hur värdera och sköta?* CBM:s skriftserie 22. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala
- Ekeland, Kelvin & Håkan Tunón (red.) 2010. *Fäbodriksdagen 2009 i Åbyggeby, Ockelbo*. Gävleborgs fäbodförening, Ljusdal & Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala
- Ekeland, Kelvin & Pär Vik, 1997. *Sveriges finaste odlingslandskap. Rapport 4815*. Naturvårdsverket. Gävleborgs Fäbodförening, 2010. *Turister i fäbodvallen*. GFF
- Göransson, Bengt, 2010. *Tankar om politik*. Ersatz
- Hamlin, Roland, 2009. *Förstudie om ett "Centrum för fäbod-/utmarksbruk*. Eldsjälavård Delsbo
- Hansen, Kjell, Ingvar Jansson, 1982. *Fäbodbruket – hotad näring*; Länsstyrelsen i Jämtlands län
- Institutet för språk och folkminnen, 2009. Rapport Dnr 14-052/09: *Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet*
- Jordbruksverkets rapporter: CCI 2007 SE06RPO 001, *Landsbygdsprogram för Sverige*; 2009:4 *Nya utmaningar – Översyn och anpassning av landsbygdsprogrammet*
- Konvention om biologisk mångfald*. 1994. Miljö- och naturresursdepartementet
- Kombination av styrmedel till natur- och kulturmiljövården i odlings- och skogslandskapet*, 2008. Naturvårdsverket, Jordbruksverket, Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen
- Larsson, Jesper, 2009. *Fäbodväsendet 1550-1920, ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem*. Jamtli
- Leffler, My, 2006. *Vad hette korna?* Länsstyrelsen Gävleborg
- Lidberg, Eva, et al. 2009. *Fråga farmor. Ett häfte om nytta och glädje i lekfull nyfikenhet*. Hudiksvall
- Lidman, Hans, 1963. *Fäbodar*. LT:s Förlag
- Lidman, Hans och Anders Nyman, 1965. *Fäbodminnen*. LT:s Förlag
- Löfroth, Michael, (red.) 1997. *Svenska naturtyper i // nätverket Natura 2000*. Naturvårdsverket
- Naturvårdsverket, 1997. Rapport 4815; *Sveriges finaste odlingslandskap*
- Olsson [Lindgren], Anna, 1997. *Fäbodar i Sverige – underlag för bevarandeplan*. Jämtlands läns museum
- Persson, Roger, 2007. *Fäbodlivets vardag*. Sandviken
- Reimers, Jenny, 2006. *Naturlig föda – naturligtvis*. Midabo-k Härnösand
- Reinton, Lars, 1955. *Saeterbruket i Noreg I; Saetertypar og driftsformer*. H. Aschehoug & Co
- Riksantikvarieämbetet, 2001. Dnr 301-678-2001 Rapport; *Sveriges fäbodar*. RAÄ
- Ränk, Gustav, 1966, *Från mjölk till ost*. Nordiska museet
- Skåden, Steinar, med flere, 1976. *Setra, et bygningsmiljø i fare*. Landbruksforlaget
- Strid, Jan Paul, 1993. *Kulturlandskapets språkliga dimension – ortnamnen*. RAÄ
- Strömbäck, Dag, 1989. *Den osynliga närvaron*. Gidlunds
- Svenska Unescorådet, *Unesco och Svenska Unescorådet*. Stockholm
- Svenska Unescorådet, 2005. *Unescos konvention om skydd för det immateriella kulturarvet*
- Tunón, H., m. fl. 2009. *Utredning av status och trender rörande lokal och traditionell kunskap i Sverige*. CBM/Naptek, Uppsala
- Tunón, Håkan, (red.) 2011, *Napteks verksamhet och effekter under 2006–2010*, CBM (in print)
- Tunón, Håkan & Anna Dahlström, (red.) 2010. *Nycklar till kunskap – Om människans bruk av naturen*, CBM:s skriftserie 34 & Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 48. CBM, Uppsala & Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm
- Wennerlund, Margareta, (red.) 2006, *Både bevara och nyttja kultur och natur – går det?* Svenska Unescorådet, Stockholm
- Westman, Anna & Håkan Tunón (red.) 2009. *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid*. CBM, Uppsala & Sveriges Hembygdsförbund, Stockholm

B. Förutsättningarnas huvuddrag

Syfte med immateriella världstraditioner – exemplet fäbodkultur

Tanken med Unescos konvention om immateriella kulturarv är att bevara skapande tankar, visioner, vanor, vetanden och traditioner. Dessutom uppmanar den till utbyte av information och kunskap om olika kulturers särdrag. Sverige och Norge har ratificerat konventionen. Arbetsformen i Sverige ska utformas av SOFI i samverkan med berörda och slutredovisas 2012. Kulturdepartementets remiss av det svenska förslaget är intressant genom att bevarandemyndigheten Naturvårdsverket saknas bland remissinstanserna liksom näringsmyndigheter som Skogsstyrelsen, Jordbruksverket och Fiskeriverket.

Föreställningar, idéer, insikten att ha en betydelse, att inkluderas, att vara delaktig; lokalt, nationellt och även internationellt är något värdefullt för medborgare i ett land även om delaktigheten sällan är direkt gripbar eller påtaglig. Den fria viljan skapar ständigt nya verksamheter, känslor och sätt att förmedla. Generaldirektören för SOFI har redovisat värdet att satsa på samverkan och sammanhang, vilket har tagits som ett mål för studien. I ”sammanhang” ser vi det jämförbara ”kunskapsystem”.

Ett mål kan sägas vara att precisera företeelsers innebörd genom att uppmärksamma minnen och erfarenheter. Seder och bruk återges då mot en bakgrund byggd av sammanhang och relationer med syfte att trygga, det vill säga återfå och bibehålla kunskaper om traditioners egentliga mening. Olika samhällen bildar sina särskilda mönster som manifesterar delaktighet. De får sin egen kultur. Det immateriella kulturarvet knutet till landskapet är typiskt för lokala samhällens och urfolks kulturer. Konventionen definierar bland annat immateriellt kulturarv såsom kunskap och sedvänjor rörande naturen och universum, något som i hög grad saknas i modern ”västerländsk” kultur.

Ett exempel på lokalt fungerande ”traditionella” kulturer med en gemensam bas är fäbod- eller säterkulturen i Skandinavien. Fäbodkulturen är rik och sammansatt. Fäbodkulturen är hotad och uppmärksammas. Fäbodkulturen är uråldrig och missuppfattad. Fäbodkulturen är mytomspunnen och vardagsrealistisk. Fäbodkulturen är fångslande och ger inspiration. Kunskapskatten har varit och är viktig i Nordens och Skandinaviens historia och kulturliv. Arvet från fäbodkulturen uttrycker på ett rikt och mångfasetterat sätt idéer, traditioner och kunskaper, som kan ge ursprungliga och lokala grupper livsutrymme och livskvalitet på naturens och landskapets villkor. Kulturarvets innehåll av historia och förhistoria måste ha relevans också i samtiden om den ska kunna beröra och påverka. Fäbodkulturen har kraft men är skör. Fäbodkulturen behöver tryggas.

Produktion av livsmedel i dagens samhälle är krävande när det gäller djuromsorg och miljöhänsyn. Fäbodkulturen bygger på ständigt förnyelsebar tillväxt och sluter kretslopp. Den utnyttjar optimalt produktionskraften hos utmarker vars värde för animalisk produktion i jordbruket blivit mer och mer förbisedd. Skogen och utmarken var bygdernas agrara, ekonomiska säkerhet, som skulle förvaltas för en god och hållbar utdelning. Till stora delar följer dagens fäbodbruk gamla traditioner. Tack vare ett färre antal brukare och därmed mindre konkurrens om bete samt en starkt decimerad rovdjursstam har emellertid en viktig kostnadsrationalisering gjorts under 1900-talet. Vallningen har nästan kunnat upphöra. På sin höjd följs korna en bit på väg till ett fritt bete efter morgonmjölkningen. Men man känner sina djur och tillsynen är grundlig och omsorgen är noggrann.

Kulturell mångfald – biologisk mångfald

Skogsbetet ingår i en väv av komplicerade beroenden mellan olika organismgrupper. I betad utmark gynnas gräsmarksväxter i skogsvegetationen. I gläntor och gles skog bildas grässvål. Ris hålls tillbaka till förmån för gräs och örter. Trampet blottar jord där frön och sporer kan gro. På djurens stigar bildas gynnsamma miljöer för insekter och andra småkryp. Betesdjurens spillning gynnar andra arter. En del betesgynnade svampar samverkar med skogsträden i näringsupptagningen genom mykorrhiza.

En brist är oförmågan att se sammanhang. Verkligheten fragmenteras. Biologisk mångfald är exempelvis ofta en kulturyttring och människan en ekologisk faktor. I den snabba förändring världen utsätts för är många traditioner hotade och den kulturella mångfalden har plötsligt blivit bräcklig. Att trygga den är viktigt, inte minst för att stärka mänsklig identitet. Lokala grupper kan genom

tillämpning av konventionen få sin kultur erkänd på ett sätt som ger status, anseende, förståelse och uppskattning. Självkänsla och trygghet i en verksamhet är det viktigaste för sund utveckling och överlevnad. För GFF är det naturligt att väcka och belysa frågan om att förklara den nordiska fåbodkulturens kunskapsystem som ett immateriellt arv av universell betydelse.

Att Unescos medlemmar antagit konventionen om skydd för det immateriella kulturarvet ger tidigare marginaliserade grupper, som fiskebönder, renskötare och fåbodbrukare, den styrka de behöver i kampen om tolkningen av historia och kulturarv, det som kallas omtolkning av historien. Med omtolkning eller med nya infallsvinklar kan historien och kulturarven synliggöras mitt i den politiska dagordningen, och den politiska dagordningen placeras i centrum av den historiska uttolkningen. Till detta behöver föras helt ny kunskap inom förbisedda kunskapsfält.

Förstudien ska belysa förutsättningarna för genomförande. Arbetet bör om möjligt belysas i relation till aktuell forskning.

Uppläggning

Firma Kulturbild, Kelvin Ekeland från Norrbo, ska som fri konsult ha huvudansvaret för förstudien. Ekeland är väl förtrogen med fåbodkulturen och har lång erfarenhet av utredningsarbete. Det ekonomiska ansvaret är lagt på Redovisningshuset AB (Annika Stenberg) i Hudiksvall.

Uppgiften är att:

- Ställa samman kunskap, strukturera och placera viktiga frågor i centrum
- Studera attityder till ett världsarv och vilka möjligheter till samverkan som finns
- Från denna grund föreslå argument för eller emot världsarv eller världstradition och skissera upplägg för genomförande
- Lägga fram förslag till förverkligande av framförda idéer

Arbetsättet bör vara deltagardrivet

Villkoren för bildande av ett universellt kulturarv skall undersökas så grundligt att resultatet kan ställas samman i någon form av deklARATION (följebrev till rapporten).

För att föra verksamheten till ett praktiskt och jordnära plan har kontakt sökts

1. med Häckelsängs fåbodlag i Bergby för cirkelverksamhet med ABF, och
 2. med arbetsgruppen för Fåbodlek vid Sjöbergs fåbod i Sandviken.
 3. med föreningen Finnbacken för cirkelverksamhet tillsammans med SV,
- För en idémässig förankring finns förbindelser med institutioner som Stiftelsen framtidens kultur, Centrum för biologisk mångfald, Riksantikvarieämbetet och Institutet för språk och folkminnen.
 - För en bra omvärldskontakt krävs kommunikation även med andra intressenter i Sverige och i Norge. Kontakt har etablerats med forskningsinstitutet Planteforsk i Norge och de båda nationella fåbodorganisationerna, Norsk seterkultur och Sveriges fåbodbrukare.
 - För att jämföra de idéer som finns i projektet samordnas avstämningsdelen med Fåbodriksdagen, 18-19 september 2009, vilken arrangerades av GFF.
 - Ett särskilt seminarium för aktuella frågor ordnades 17-18 mars 2010 av Stiftelsen framtidens kultur
 - Ett öppet samtal med allmänheten, i samverkan med SV och med sidoblickar mot engagemang kring boken "Ju förr desto bättre – Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid" från CBM och SHF, arrangerades i Ockelbo den 21 april 2010.
 - Texterna skrivs så de kan fungera även som referenser vid ett eventuellt fortsatt arbete. Därför kan en del av innehållet uppfattas som irrelevant i just förstudien.

Kulturarv och etnobiologi

All kultur har sin grund på naturgivna förutsättningar. I viss bemärkelse består tillvaron av att känna. Filosofins stora tema är tyst kunskap– den inbyggda kroppsliga erfarenhet, som uppfattas som ett

centralt stycke av mänsklighetens arvedel. Kulturarv kopplas gärna till en avskild grupp – ett folk eller ett samhälle – och dess kulturella utveckling. Ofta används begreppet kulturarv även om artefakter tillsammans med sociala och ideologiska företeelser från olika grupper eller kulturer, såsom bruks- eller konstföremål, dokument, byggnader och monument i förening med sedvanor och traditioner kopplade till det materiella arvet. Att behandla arvet som ett antal faktabitar i ett stort pussel som bara behöver fogas samman för att ge en korrekt helhetsbild betraktas som en återvändsgränd. En berättigad uppmärksamhet har den senaste tiden riktats mot det biologiska kulturarvet; den basala och av människan styrda, levande arvedelen. Det är viktigt att etnobiologin också får sin berättigade plats i sammanhanget.

Mångfald, etnisk identitet och genus är andra faktorer att beakta. Att skildra fel eller att ta parti kan ge konsekvenser, vilket bör beaktas.

Tolkning av två experter

1. Mottagaren av kulturarvet värderar gåvan

Birgitta Elfström vid RAÄ, Riksantikvarieämbetet, har gjort en vid tolkning av ordet ”kulturarv”. Hon mernar att *kulturarv* motsvarar vår egen uppfattning; - och enligt direktiv från Riksdagen ska kulturarvet brukas. Det innebär att man ska vara lyhörd för medborgarnas förväntningar och försöka förstå vad folk vill ha och anpassa sig efter det. En intressant del av det biologiska kulturarvet utgör så kallade ”ekofakter”, vilka är föremål som påträffas till exempel vid en arkeologisk undersökning, men som inte är tillverkade av människohand (artefakter) utan har ett naturligt ursprung; träkol, fröer eller musselskal.

Många av våra så kallade kulturarv brukades förr av entusiaster inom hembygdsföreningar eller byagrupper. Dessa är nu enligt Birgitta slitna och mer eller mindre rutinstyrda, men hon anar en förnyelse. Exempelvis har historiska föreningar som Hälsinglands medeltidsförening och Calmar renässansgille, arrangerat temasamlingar, krönikespel och liverollspel med en förbluffande detaljkunskap om sina ämnen och en stor insikt i tidigare släktens levnadsvillkor.

Vi har en växande folkrörelse i kulturarvsbrukare. Enligt Birgitta Elfströms överslag finns cirka 600 000 personer som på något sätt medvetet brukar vårt kulturarv. Verksamheter förändras, kulturarvsintresset växer och nationalstaten förlorar i betydelse. Frågan är vilka konsekvenser det blir ifall de berörda vill ta ett mer direkt ansvar för och bruka sitt kulturarv utifrån sina respektive intressen och engagemang? I vilken omfattning är myndigheter och institutioner hågade att släppa eller förändra sitt ansvar?

Lokalbefolkningar och ideella krafter måste mötas med respekt och nya former för samarbete med institutioner byggas upp. Birgitta Elfström tror att det i framtiden kommer att behövas nya yrkesgrupper som t.ex. beteendevetare och ekonomer på kommunerna för att underlätta vårt bruk av kulturarvet.

2. Fyra väsentliga faktorer kring en immateriell världstradition

har formulerats av Krister Malm, ICTM, International Council for Traditional Music:

1. Identifiering och avgränsning av relevant immateriellt kulturarv

Identifiering måste i huvudsak bygga på konventionens definition av det immateriella kulturarvet i artikel 2.

- En tidsaspekt skall föras in vid prioritering. Kulturarvet skall bl.a. ha ”överförts mellan generationerna”, vilket i andra sammanhang betyder förmedling i minst två – tre generationer.
- Identifieringen skall också ske i nära samverkan med berörda ”communities”. Det innebär att traditionsbärgargrupper eller lokala samhällens samt experters uppfattning om vad som idag är levande immateriellt kulturarv skall väga tungt vid identifieringen.
- En svensk version av konventionens definitioner
(artikel 2.2. *The “intangible cultural heritage”, as defined in paragraph 1 above, is manifested inter alia in the following domains:*
(a) *oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage;*
(b) *performing arts;*

- (c) *social practices, rituals and festive events;*
- (d) *knowledge and practices concerning nature and the universe;*
- (e) *traditional craftsmanship.*

bör utarbetas och ett centralt register upprättas. Detta register bör för att bli hanterligt inriktas mot traditionella kulturella miljöer/sammanhang ("cultural spaces") typ midsommarfirande, julgransplundring, firmafest etc. mer än mot enskilda "verk" ("item"), vilka ofta redan är dokumenterade i existerande register typ Folkmusikkommisionens arkiv "Svenska Låtar" eller register över nubbevisor på Svenskt Visarkiv, Folkminnessamlingen på Nordiska museet etc.

- Det är miljöerna som är viktigast för att ge identitet och säkerställa immateriellt kulturarv. De konkreta expressiva uttrycken omskapas ständigt, precis som konventionstexten säger.

Enligt konventionen skall kulturarv som hotas i första hand säkerställas. Detta tillsammans med tidsaspekten innebär att resultatet av identifieringen av det immateriella kulturarvet måste uppdateras fortlöpande.

Vad som är relevant måste i slutändan bli en prioriteringsfråga. Företeelser som är unika och karakteristiska för respektive stat måste prioriteras i den statens arbete med att säkerställa kulturarvet. Detta rimmar också med strävan efter en bevarad "kulturell mångfald". När det gäller arv som är regionala, t.ex. europeiska eller skandinaviska, eller globala, måste mellanstatlig samverkan äga rum. Ofta finns lokala varianter, som kan vara mer eller mindre unika t.ex. den gustavianska operan eller dansbandsmusiken i Sverige.

2. Dokumentation och registrering av respektive typ av immateriellt kulturarv och dess traderingsmetoder och miljöer samt förändringsmönster/dynamik

Här finns redan en infrastruktur av kulturarvsinstitutioner med olika typer av existerande dokumentation, men den måste ses över och kompletteras. Framför allt gäller detta förhållningssättet till materialet. Vilka faror finns i generaliseringar? Vilka relationer finns mellan plats och kulturarv? Allas del i arvet ska uppmärksammas. Invanda normer ska sättas i fråga. Det finns bl.a. behov av komplettering av existerande dokumentation när det gäller sådant immateriellt kulturarv som haft låg status och inte finns i nuvarande institutioners uppdrag/verksamhet (gammaldans, svensk schlager etc.) samt "de nya svenskarnas" kulturarv i svenskt sammanhang. Det finns också behov av att överföra befintliga fysiska register till en databas.

3. Stödja befintliga och vid behov skapa nya miljöer för upprätthållande/ vidareförande/ tradering av olika typer av immateriellt kulturarv

Traditionella eller andra befintliga metoder och miljöer bör i första hand förstärkas/stödjas om det behövs för säkerställandet av ett visst kulturarv t.ex. dansbanor/danshus, spelmansstämmor, zornmärkesuppspelningarna, men i många fall har de samhälleliga förutsättningarna ändrats på ett sådant sätt att modern institutionalisering av de pedagogiska processerna är nödvändig t.ex. i form av folkmusikinstitutionen vid Musikhögskolan eller kurserna på Eric Sahström-institutet.

4. Skapa en förvaltningsstruktur för arbetet med säkerställande av det immateriella kulturarvet

En förvaltningsstruktur behövs redan från början, men kan då vara av interimskaraktär. Först efter några års praktiskt arbete kommer kraven på en bra förvaltning att ha vuxit fram. Den nuvarande Arkiv-Bibliotek-Musei-sektorn inom området immateriellt kulturarv är ganska snårigt organiserad och flera utredningar de senaste 30 åren har inte lyckats få till någon bra organisation. Unesco:s konvention utgör en ny utgångspunkt för organisationen av förvaltningen och kan kanske lösa denna knut.

Även om mycket av det immateriella kulturarvet kan existera utan stöd av det materiella är en del av det immateriella kulturarvet beroende av det materiella och även av naturarvet: musik kräver musikinstrument, gustaviansk opera kräver en lokal typ Drottningholmsteatern, immateriell fäbodkultur kräver fäbodrar för att bli funktionell, den traditionella kunskapen om hur man gör surströmming bör integreras i förvaltningen av Höga Kusten som världsarv etc.

Dessa frågor berörs i ”Yamoto Declaration on Integrated Approaches for Safeguarding Tangible and Intangible Cultural Heritage” från Unescos expertmöte i Nara, Japan i oktober 2004, där jag deltog. Erfarenhetsmässigt uppstår alltid konflikter mellan olika antikvariska intressen; spelandet av opera på Drottningholmsteatern sliter på lokalerna, två säkerställanden ställs mot varandra. Förvaltningen måste utformas så att dessa konflikter minimeras.

Krister Malm

Status och trender rörande lokal och traditionell kunskap i Sverige

Traditionell kunskap, dvs. praktisk erfarenhetsbaserad kunskap som förts vidare från generation till generation, bedöms inom bland annat FN:s Konvention om biologisk mångfald som en viktig förutsättning för ett framtida hållbart samhälle och för att bevara och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Mycket tyder emellertid på att denna kunskap idag sakta tynar bort och att åtminstone det svenska samhället inte visar särskilt stor hänsyn till den eller de traditionsbärare som kan vidareförmedla den till nya utövare. Enligt ansatser till utvärderingar görs i dagens samhälle prioriteringar som motverkar ett bevarande av lokal och traditionell kunskap och bedömningen är att detta också kommer att hota bevarandet av biologisk mångfald.

Förutsättningar för funktionell immateriell kultur

Med immateriellt kulturarv förstås enligt konventionstexten ett kulturarv som överförs mellan generationer. I första hand ska hotade kulturarv tryggas. Konventionen är avsedd att komplettera Unescos konvention till skydd för världens natur- och kulturarv (Världsarvskonventionen), som antogs 1972 och handlar om skydd för det materiella kulturarvet. I den nya konventionen definieras immateriellt kulturarv som

”sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskap, färdigheter – liksom tillhörande verktyg, föremål, artefakter och kulturella platser – som samhällen, grupper och i vissa fall enskilda personer erkänner såsom utgörande del av sitt kulturarv. Detta immateriella kulturarv, som överförs från generation till generation, återskapas fortlöpande av samhällen och grupper i förhållande till deras omgivning, deras ömsesidiga förhållande till naturen och deras historia och ger dem en känsla av identitet och kontinuitet, och främjar därigenom respekten för kulturell mångfald och mänsklig kreativitet.”

Tanken är att ge de materiella världsarven; byggnadsverken och naturformationerna, en ideell motsvarighet där traditionerna, sederna, bruken, verksamheterna kan lyftas fram, det vill säga de idéer som naturens förutsättningar gett mänskligheten möjlighet att forma och som sedan gett vår omgivning dess skiftande uttryck och innehåll. Till skillnad från enskilda konstnärliga uttryck finns det ett enormt omfång av det folkliga immateriella kulturarvet. En viktig avvikelse är att det folkliga immateriella kulturarvet också, till skillnad från det materiella, oftast inte har någon tydlig innehavare.

De områden som täcks av konventionen innefattar

- a) muntliga traditioner och uttryck, däribland språk
- b) scenkonster
- c) sociala sedvänjor, riter och högtider
- d) kunskap och sedvänjor rörande naturen och universum samt
- e) traditionell konstfärdighet och hantverksskicklighet

På alla dessa områden är utförandet i huvudsak beroende av färdigheter och kunskaper och inte av konkreta föremål.

Konventionens fyra syften är att

- a) trygga det immateriella kulturarvet
- b) säkerställa respekten för berörda samhällens, grupper och enskildas immateriella kulturarv
- c) höja medvetandet på det lokala, det nationella och det internationella planet om det immateriella kulturarvets betydelse och trygga ömsesidig uppskattning av det samt
- d) främja internationellt samarbete och bistånd

Vitalt eller digitalt

Konventionen berör även följande frågor:

- sambanden mellan materiellt och immateriellt kulturarv
- innebörden av ett levande och föränderligt immateriellt kulturarv med gränsöverskridande karaktär
- metoder för att trygga detta kulturarv och nödvändigheten av samordning mellan lokala nationella och internationella instanser för att åstadkomma säkerställande

Konventionen handlar således också om att hålla kulturarvet aktuellt. Den är tematisk till sin karaktär och man ser aktuella företeelser med sin historia och sina berättelser. Bland annat föreskriver konventionen ett omfattande inventeringsarbete för att identifiera och definiera det immateriella kulturarvet, på både nationellt och internationellt plan. Sammanställning av fakta blir en del i sammanhanget där det egentliga och varaktiga syftet är att ge förutsättningar för faktiskt säkerställande av ett kulturarv in situ och under evolution. Det finns skäl – med tanke på önskvärdheten av utveckling – att erinra sig ännu ett av fåbodföreningens delmål; att främja och stödja nya lösningar i fåbodbruket, vilket förutsätter en gradvis förändring.

Livskraft förmedlas i ringa grad genom digitala tillämpningar i arkivhantering utan främst genom förfogande av vitala miljöer där kulturarvet kan förvaltas och bli allmänt tillgängligt.

Traditionella eller andra befintliga metoder och miljöer som stöder säkerställande och tryggnad av ett visst kulturarv behöver gynnas och förstärkas. Ifall samhällsliga förutsättningar ändrats så att de inte fungerar tillfredsställande är ett lagskydd (t.ex. reservat) eller annan slags institutionalisering av de metodiska processerna nödvändig.

Regeringarna i de länder som skrivit på konventionen ska enskilt eller tillsammans med andra regeringar nominera företeelser till

- dels en representativ lista över ”The Intangible Cultural Heritage of Humanity”,
- dels en hotlista över ”Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding”.

En kommitté ska utvärdera förslagen och besluta om vad som ska föras upp på respektive lista. Enligt konventionen ska också en ”Intangible Cultural Heritage Fund” upprättas. Dit ska de stater som ratificerar konventionen lämna bidrag. Pengarna i fonden ska användas för bidrag till projekt som syftar till skydd av det immateriella kulturarvet.

Tänkvärt är att vetenskap även inkluderar kunskapssystem, som kan vara historiska, nutida, traditionella, lokala, universella och som kan omfatta förutsägelser, visioner, idéer och förklaringar vilka bygger på iakttagelser av omgivning och miljö och som är förnuftiga utifrån den egna bedömningsgrunden och kan bestyrkas, byggas på eller bli lagda åt sidan på grund av nya erfarenheter.

En intressant filosofisk fråga är också om det finns skäl att undvika att ta emot ett kulturarv därför att det uppfattas som dåligt. Får vi av vetenskapliga eller moraliska skäl utesluta något från vår minnesbank? ”Svårt” och ”farligt” är socialt och kulturellt bestämda begrepp. Men det som är tabu i ett sammanhang kan vara harmlöst i ett annat, eller att det som är ideal och förebild för vissa kan utgöra hatobjekt för andra. Det bör vara en fråga om betoning. Det vi uppfattar som bra betonar och exemplifierar vi medan det dåliga beskrivs och förses med frågor. Det är viktigt att motarbeta att konventionen ger upphov till en immateriell norm där vissa traditioner skyddas som ”de rätta”. Utgångspunkten måste vara att konventionens ansvarsområde är föränderligt. Därför är det viktigt att lägga ned omsorg på hur de olika listorna utformas. De bör ha en struktur som utgår från olika kategorier snarare än detaljerade uppräknings. Därmed minskar risken för smala och utestängande perspektiv.

Det andliga kulturarvet får ses som ett verktyg eller en slags informationskanal där materiella ting genom de immateriella formerna berättar något för oss och om oss i förhållande till vårt kulturella arv. Konventionen är inte minst viktig genom att den visar det immateriella kulturarvets värde som källa till kulturell mångfald. Mängden av olika perspektiv, synvinklar och ståndpunkter är nödvändig men ingen självklarhet. Det som förmedlas är präglad av traditioner och sammanhang speglade av vår tid,

för vår tid. Minnen av verksamheter berättar mer om bruk och brukare än vad de föremål denne haft i sin hand kan göra. Vår tillvaros erfarenheter kan uppfattas genom vår fysiska kropp och av vårt själv.

Ett urval ledord

Studiet av förhållandet mellan människa och natur i olika kulturer, det vill säga humanekologi, är till sitt väsen tvärsektorielt och en viktig faktor för förståelsen av det immateriella kulturarvets betydelse för olika kulturyttringar. En grundläggande fråga är hur människors kulturella föreställningar om naturen påverkas och påverkar av deras försörjningssätt och samhällsformer. För att få en helhetsbild krävs ett integrerat synsätt som överskrider de traditionella gränserna mellan humaniora, samhällsvetenskap, naturvetenskap och arbetsorganisation.

Som stöd för regeringens nominering av företeelser till sin representativa lista över ”The Intangible Cultural Heritage of Humanity” och sin lista över ”Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding” har vi gjort följande alfabetiska sammanställning av

Ledord att beakta när fäbodkulturens specifika kulturarv behandlas:

Aktualitet	Kulturens förutsättningar
Av hävd	Kunskaper och färdigheter
Beroende av det materiella	Lagskydd
Bestämd terminologi	Lokala avvikelser
Betydelse	Lokal förvaltning
Bosättning på utmark	Miljöer och sammanhang
Bra skötsel	Minimerade konflikter
Bred sakkännedom	Möjliga insatser
Brukningsgemenskap	Naturförutsättningar
Del av jordbruket	Näringens särprägel
Djup fackkunskap	Omskapade uttryck
Egenart	Påverkning
Erfarenhetsgrunder	Regelverk
Fonderade pengar	Sannfärdighet
Förening av kulturarv och näring	Skapande förmåga
Förstärkta och stödda miljöer	Styrmedel
Förändrade betydelser	Säkerställd agrar historia
Generationsöverföring	Tid och typ
Genuin allmänning	Tillfoga dokumentation
Godkännande	Traditionsbärares uppfattning
Hotade värden	Tryggad respekt
Hållbar verksamhet	Trygg utveckling
Hög tydbarhet	Tvärsektorielt
Höjd medvetenhet	Unika företeelser
Ideell motsvarighet till materiellt arv	Variationsrikedom
Ingående delars exklusivitet	Viss institutionalisering
Internationellt samarbete	Värdeoptimerat
Inventeringar	Äkthet
Karaktärsdanande	Överblickbarhet
Kompletteringar	Överenskomna värdegrunder
Komplex – kluster	

C. NORGE

23.01.2009

ABM-utvikling får ansvaret for immateriell kulturarv

Kulturdepartementet har bedt om ei overordna oversikt over fagmiljø og kulturarvsområde.

Dette går fram av det årlige tildelingsbrevet til ABM-utvikling. Kulturdepartementet ber om ei kartlegging av aktuelle fagmiljø og kulturarvsområde som blir dekt av Unesco-konvensjonen om immateriell kulturarv.

Unesco-konvensjon

17. januar 2007 vart Unesco-konvensjonen av 17 oktober 2003 om vern av den immaterielle kulturarven ratifisert av Noreg ved vedtak i Stortinget. St.prp. nr 73 (2005–2006). Bilaga.

Konvensjonen legg grunnlaget for ein meir systematisk innsats for å dokumentere og fremje immaterielle kulturuttrykk som muntlige fortellergenre, ritualer og skikker, dans, musikk, kunnskaper om tradisjonelt håndverk mm i Noreg, men også gjennom internasjonale prosjekt i samarbeid med m.a. utviklingsland.

Tildelingsbrev

Kulturdepartementet legg vekt på at det er behov for å definere omgrep og klargjere kva område som skal reknast til den immaterielle kulturarven i Noreg. I tildelingsbrevet ber dei også ABM-utvikling kartlegge kva som faktisk finst av registreringar og dokumentasjon, samt definere udekte felt og immateriell kulturarv med særleg vernebehov.

ABM-utvikling / Box 8145 Dep, 0033 Oslo / Tel: +47 23 11 75 00 / E-mail: post@abm-utvikling.no

ABM-utvikling driv aktivt, strategisk utviklingsarbeid for å styrke arkiv, bibliotek og museum som aktive og aktuelle samfunnsinstitusjonar. ABM-utvikling arbeider på tvers av faglege sektorgrenser og ivaretek departementsovergrepande samarbeidsoppgåver i tilknytning til dei tre felta.

Døra snakker

”Forholdet mellom huset og menneskekroppen føltes på en annen måte enn i dag, da forestillingen om effektivitet og økonomi overskygger den gode virkningen av huset på sjela.” // ”Mener vi at effektivitet og ”riktighet” må være målet for alle våre tiltak, og synes vi at vår tids målestokk for verdier gjør forfedrenes skaperverk uten betydning og innholdsløse, da er det ikke noe betenkelig ved å sage sund tømmerveggen og sette inn større dør og vindu.

Eller er den gamle døra bara ei dør? Betyr de noe merkene på døra og den nedslitne dørstokken etter budeia, gjaetergutten og heimefolket som gikk ut og inn sommer etter sommer, da lar vi saga og øksa ligge.

Er lyset gjennom det vesle vinduet noe mer enn bare arbeidslys – gir det ro og fred i sinnet og stille toner som fører tankene langt bort fra hverdagens mas og kav og traktorbråk?

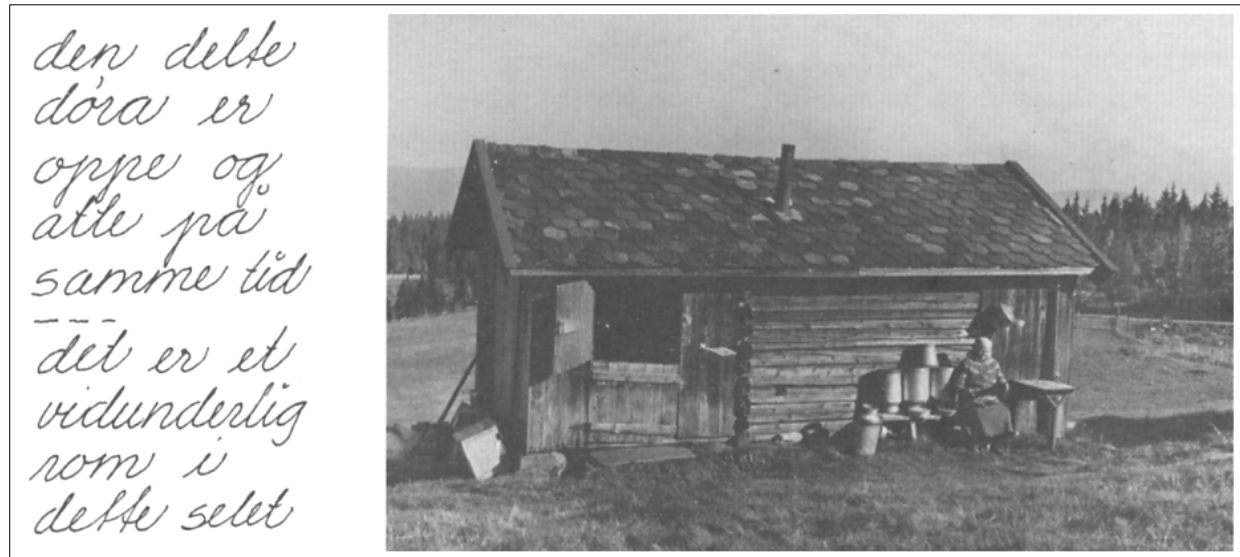
Djupt syngende lys i det låge rommet –

Alle rom har sine lyder. Den gamle døra slår mot beitskiene. Hengslene griner og dørklinka skreller og varsler om at noen kommer inn i selet. De samme orda og stemmene i dag som for hundre år siden.

Fjerner vi gammeldøra i selet, da tar vi bort en mun nog ei røst som sier mangt.”

Citatet är hämtat från boken ”*Setra – et bygningsmiljø i fare*” som Lantbruksforlaget i Oslo gav ut i samband med det Europeiske arkitekturvernåret 1975. För svenska läsare ger det norska språket ett extra uppmärksamhetsvärde och texten läses med särskild eftertanke.

Det som är påfallande är hur de materiella tingen – i detta fall dörren – väcker minnen och tankar och förknippar dessa med vad som annars skulle vara glömt. Företeelser får innebörder och uppmärksammar erinringar och erfarenheter. Seder och bruk återges mot bakgrunder byggda av sammanhang och relationer. Strävan efter att återfå traditioners betydelse kommer en bit på väg.

Samordning mellan lokala, nationella och internationella instanser

Det syns bra på en jordglob hur det längst upp i nordvästra hörnet av Europa finns en halvö som böjer sig ner mot söder och omges av hav. Det är Skandinavien med Norge och Sverige. Vår nordiska halvö är mer hänvisad till sig själv än andra europeiska länder. Isoleringen bör ha gett gemenskap i fråga om erfarenheter och traditioner. Under Fäbodriksdag 2009 blev det tydligt att förstudien av fäbodkulturen som immateriellt världsarv bör ha en nordisk ansats. Kopplingar även till Rumänien, Bulgarien och andra tidigare sovjetdominerade EU-länder nämndes som parter i ett större samarbete. Fångas något av värdena på ett håll förs intresset vidare också till övriga delar i systemet; inåt och utåt.

D. Innehållet i fäbodkulturen

Vill ni låna nyckeln?

Två forskollärare möts på en konferens. De samtalar om förutsättningar för att föra känslor och gammal kunskap vidare till nya generationer. De har gemensamma erfarenheter av jordbruk och husdjur. Fäbodkulturen hör till deras begreppsvärld. Barn och fäbodor kopplas samman i deras resonemang.

Något senare möts de igen. De arbetar i samma kommun. Den ena säger, jag har träffat Helge Sjöberg, han har en fäbod. Ska vi hälsa på honom? Det gör de. Det är lätt att prata med Helge. Han har djuröga och är gammal hästkarl. Man har beröringspunkter och byter erfarenheter. Man kommer in på vilka värden det har att som barn ha nära kontakt med hur vår mat egentligen kommer till. Man talar om hur lätt det var att på fäbodor få ett grepp om alla samband mellan natur, djur, mat och människor.

När det är dags att avsluta samtalet ser Helge allvarligt på dem medan ögonen ler.

– Vill ni låna nyckeln? frågar han.

Fäbodkultur

I grunden är fäbodkulturen en del av bruket av vår jord. Jordbruk handlar i sin tur om att använda mark för att kunna producera livsmedel och djurfoder samt råvaror för andra ändamål. Ursprungligen byggde allt jordbruk på självhushåll, det vill säga att verksamheten gav vad familj och samhälle krävde. Allt territorium var också disponibelt för jordbruk. Det ursprungliga jordbruket kan påstås vara ett kollektivjordbruk uppbyggt på gemensam verksamhet. En viktig vändpunkt i jordbruket var när boskapsdjur började användas som kompletterande energikälla i arbetet. Innan hade man brukat jorden endast med sin egen kraft.

Före 1900-talet bodde 90 procent av Sveriges befolkning på landsbygden, och de flesta av dem var beroende av jordbruk för sin överlevnad. Därför är studiet av den agrara historien helt avgörande för att vi ska kunna förstå historien och bakgrunden till det moderna samhällets framväxt.

Forskningsområdet spänner över allt ifrån stenålderns täppodlig och domesticering av vilda arter till spannmålshandelns internationalisering och fäbodbrukets närmast avslutade upplösning samt utmarksbrukets separation från agrikulturen.

Svenskt och nordiskt lantbruk präglas starkt av enskilda intressen. Kollektivjordbruk där marken ägs, arrenderas, eller brukas kooperativt eller av ett brukarkollektiv har dålig klang på grund av erfarenheter av kibbutzer, kolchoser och liknande former. Sedan flera år pågår en strävan mot effektivisering där gårdarna blir större och färre. År 2006 fanns i Sverige ca 70 000 registrerade lantbruksföretag mot mer än 90 000 år 1996. I slättbygder dominerar spannmålsproduktion medan mjölk produceras i mer brutna bygder. På grund av en dålig finansiell marknad letar lantbrukare efter nya förvärvskällor. Många har uppmärksammat hästverksamhet (turridning, ridskolor, ridupplevelser mm), gårdsbutiker med lokalproducerad mat, hantverk, energiproduktion mm. Människor söker efter trygghet med en meningsfull tillvaro och förankring i tid och rum. I detta sökande kan de minnen som formas genom immateriella kulturarv bilda en betydelsefull bas för en åtrådd gemenskap.

Fäbodkulturen är en följd av jordbrukets totala täckning av markerna och en lång tradition av brukningsgemenskap. Egentligen var tomten det enda territorium i det gamla samhället, som disponerades helt enskilt. Inägora med åker och äng inom det hägn som skyddade skördarna mot utmarkens betesdjur, delades visserligen mellan olika gårdar men hävden krävde samverkan. Utmarken; fjäll, skog, hed, fälad eller allvar, var genuina allmänningar. Ett motiv för fäbodkulturen att förklaras som immateriellt kulturarv av universell betydelse är att den representerar en enormt viktig brukningsform. På ett lättbegripligt och pedagogiskt attraktivt sätt kan den förklara en energieffektiv och långsiktigt uthållig jordbruksmetod.

Logistik och västlig taiga

För en optimal användning av utmarken krävdes i vissa situationer, i synnerhet när man inte utan problem kunde sköta en verksamhet direkt från gård och by, särskilda byggnader och andra anläggningar för övernattnig och längre vistelser. Fäbodkulturen är en frukt av denna situation. Den löser bland annat logistiska och infrastrukturella problem i glest befolkade områden. Västliga (norska) synonymer till "fäbod", såsom "støl" och "säter" bidrar till en förklaring av arrangemanget; båda har sina ursprung i *ställe* och *besittning*. Det finska ordet "kenttä" för fäbod kan direkt översättas med *på utmark*. Gård och by hade annekterat områden för bosättning också på utmark. Alla de verksamheter och aktiviteter som kan inordnas i denna del av jordbruket kan kallas *fäbodkultur* eller *säterkultur*.

Den norske forskaren Lars Reinton formulerade 1955 i skrift följande elementära definition:

"Fäbodbruk karaktäriseras av att en gård har sina kreaturs sommarbete på en plats så långt ifrån gården att där krävs både byggnader och fast personal. Syftet är att öka betes- och slåtterarealerna och därmed kunna föda fler kreatur över vintern."

Gemensamt med annat utmarksbruk och traditionellt jordbruk i stort är att det handlar om att med så låg insats av energi som möjligt bevaka de resurser som jordbruket kräver och ger.

Till den nordiska fäbodkulturens särart, inklusive den finska, hör att denna är den enda företrädaren för fäbodkultur på västlig taiga. Västlig taiga är en nordlig, mycket variabel naturtyp, oftast med dominans av barrträd men med inblandning av löv som björk, rönn, asp och sälg, vilka också indikerar hävd (*hävdräd*). Den västliga taigan har i stor omfattning påverkats av betesdjur och bränder. De senare antingen spontana eller styrda i syfte att förbättra betesutbytet. Närmast fjällen och i vissa höjdlägen har det dock sällan brunnit.

I sin avhandling, *Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet*, tar Karoline Daugstad upp frågan om fäbodkulturens särställning. Hon noterar romantikens strömningar runt mitten av 1800-talet, och det växande engagemanget kring naturskydd och kulturminnesvård vilket paras med nationalromantik. Allt detta kommer också till uttryck i de sköna konsterna; bildkonst, musik, litteratur ...

Bengt Nordenberg, 1822 -1902, får illustrera.

Nordenberg tillhör Düsseldorfskolan och är känd för sina folklivsbilder med motiv hämtade bland annat från Dalarna. Hans konst är väl företräd på Nationalmuseum. Flera av Nordenbergs bilder reproducerades i tidskriften *Litografiskt Allehanda* som utgavs 1859-65, vilket gav popularitet.

Torparsonen Nordenberg växte upp i fattigdom och blev lärling hos en målare i Sölvesborg. 1843 kunde han förverkliga sin önskan att komma till Stockholm och studera vid Konstakademien. På hösten 1851 for han till Düsseldorf, där Theodor Hildebrandt och sedan Adolf Tidemand blev hans lärare. Nordenbergs måleri kännetecknas av en stor värme och mjuk penselföring. Düsseldorfskolan kännetecknas av nationellt romantiska och sentimentala landskapsmålningar med allmogemotiv.

En riven get (olja, beskuren). Notera detaljerna, exempelvis hur den moderlösa killingen matas med horn och napp.

En faktor som gynnat fåbodkulturen och under senare tid lett till en viss återgång mot småskaligt jordbruk med bl.a. fåboddrift och lokal förädling av mjölk, är EU-medel som under några år gynnat återupptagande av fåbodbruk med skogsbeta. Genom denna milda form av institutionalisering har traditionellt bruk av biologisk mångfald gynnats och förstärkts. De mest hotade betesekosystemen, skogsbetena, har gradvis börjat återfå sin vitalitet. Det senaste decenniet har det således blivit vanligare med kor, getter, får, hästar och fåbodfolk på och kring de gamla utmarkernas vallar. Detta motverkas dock av andra händelser.

I samband med en allmän nedgång av fåbodbruket för hundra år sedan drev storskogsbruket en hård propaganda mot skogsbeta, som ännu ger återverkningar. Till en del har propagandan förstärkts av att ökat enskilt brukande av skog främjat egenintressen, som inneburit att fritt skogsbeta motarbetats. På senare tid har två nya faktorer tillkommit; dels en ny rovdjurspolitik år 2000, vilket ökat störningarna i verksamheten på fåbodarna, dels ett nytt landsbygdsprogram 2007, som i princip halverat ersättningen för fåbodbete och även diskvalificerat en del fåbodbrukare för betesersättning..

Uppgifter att lösa

Fåbodbruket bär ett immateriellt kulturarv som rätt utnyttjat kan vara grundläggande för organisation av ett framtida hållbart bruk av jorden byggt på naturgivna villkor.

Fåbodkulturen ryms inom den definition av immateriellt världsarv som konventionen lämnar. Till detta hör traditionella sätt att leva, färdigheter, kunskaper, sedvänjor och nybildningar liksom till detta liv förknippade redskap, företeelser, bilder och platser av särskild betydelse för identitet, kulturell mångfald och fantasi. Den immateriella fåbodkulturen är således sammansatt av flera delar till en sammanhängande helhet, vilket höjer angelägenheten av säkerställande. Dessutom kan den inte existera utan stöd av det materiella kulturarvet genom det direkta beroendet av såväl naturarv som kulturarv, det vill säga: en immateriell fåbodkultur kräver fåbodar – med allt vad detta innebär – för att bli funktionell.

Områden inom fåbodkulturen som konventionen täcker

Vi har konstaterat att fåbodkulturen är en representativ del av jordbrukshistorien men att hela fåbodkulturen, med det immateriella arvet, är hotad. För detta konstaterande krävs ingen listning. På följande områden är ett säkerställande beroende av färdigheter och kunskaper och inte möjlig att trygga enbart med bevarande av ett visst redskap, väsende eller föremål.

För fördjupning, se Supplement.

- Kollektiva sedvänjor, ritualer och högtider
 - Allmänning
 - Fåbodlag
 - Rättsbegrepp; tradition, sedvana
 - Regler, tider för åtgärder och sysslor
 - Städsling, ersättning för arbete
 - Arbets- och könsfördelning
 - Bogäspe, fåbodkyrka
 - Gästvänlighet och umgänge
 - Markens vård
 - Växtlighetens vård
 - Djurens vård
 - Djurstockens blandning, sammansättning
 - Anläggningarnas underhåll
 - Moden, smaker, riktningar

- Traditioner och uttryck, däribland språk, sång och musik
 - Umgänge med vittra och andra väsen
 - Betydelsefulla platser, träd och andra naturföremål
 - Landskapets ljud och uttryck

Rop, sång, musik och låtar
 Fäbodarnas säregna språk
 Särskilda benämningar; platser, byggnader, redskap, produkter, verksamheter, djur, växter, företeelser
 Rövare i skogen
 Rovdjur
 Försvunna djur och jätfolk
 Symbolbilder och mytskapare
 Avbildningar och konstnärliga uttryck
 Nöjen, leksaker, bjudmat, godbitar
 Förströelse, fåfänglighet och spektakel
 Handlingsmönster; ritualer, uppdrag

- Traditionell hantverksskicklighet
 Tända och hantera eld
 Bereda och konservera/förvara mat och andra nyttigheter
 Tillverka redskap
 Vårda redskap
 Bedöma ämnen (ankostar = virke till redskap) och annat råmaterial
 Bygga eller rusta hus
 Slöjda hårt och mjukt; i och med trä och metall, av horn, garn och skinn eller annat som markerna ger (= naturalster)
 Dika och bygga i vatten
 Anordna eller reparera broar, hägn och odlingar
 Kretsloppstänkande, återanvända
- Kunskap och sedvänjor rörande naturen och universum
 Behärska hunger, törst, hetta, kyla, blåst och väta
 Hitta rätt, bedöma avstånd och passa tid
 Spå väder
 Bedöma markers godhetsgrad och kvalitet
 Veta djurs betydelse och egenart/lynne
 Vara förtrogen med djurs beteenden
 Känna växters förmåga och nytta
 Betesrensa
 Samla foder
 Jaga och fiska
 Bota krämpor och skador
 Inspiration för konstnärlig verksamhet
 Kunskapskälla och forskningsobjekt
 Legitimera genom forskning

Exempel

Genom praktiska exempel eller funktionella försök vill vi visa hur man kan lyfta fram olika delar av den immateriella fäbodkulturen och använda dessa i förhållandevis enkla men betydelsefulla sammanhang. Vi har medvetet sökt oss från platser som omedelbart förknippas med fäbodkulturen till ett alldagligt och perifert område i östra Gästrikland. Vi vill undersöka om det också där finns ideella eller ogripbara värden som kan ge energi och lyskraft och som kan stärka bygdens förmåga att bestå och fortleva.

Ett önskemål är att erfarenheterna ger anvisningar om grundtankar som på olika vis drar nytta av fäbodkulturens immateriella delar för hembygdens utveckling. De bör kunna utvecklas till ett modelltänkande där erfarenheter och arbetsmetoder kan kopieras. Exempelen bör samlas i särskilda rapporter; eventuellt i digital form och lämpligen anpassade till studiecirkelmateriel.

En annan förhoppning är att exemplen ska ge kunskap om hur den Världsarvskonvention som Unesco antog 1972 kan fungera bättre. De kan ge anvisningar om hur de materiella världsarven kan förklaras med en enkel pedagogik och därmed berikas av mer liv, innehåll och mening.

1. Häckelsängs fäbodlag

ISBN 978-91-978132-7-3

Häckelsängs fäbodlar är en fiskefäbod där man kombinerade jordbruk och fiske och även saltade in fisk till årsbehovet. Bysamfälligheten eller fäbodlaget och bygdegemenskapen är grund för verksamheten. Man har tagit hand om miljön på fäboden, som varit förfallen. Den har varit oanvänd sedan 1970-talet. Bysamfälligheten äger, ordnar fester och gör utflykter. Man har ordnat en studiecirkel om historien och ordnat öppna fäbod dagar med stor uppslutning. En större stuga, byggd 1906, hör till det man renoverat. Man vill ha roligt.

Upptakten till företaget är en kollektiv åtgärd, genom den urgamla institution som Häckelsängs bysamfällighet och fäbodlag utgör.

2. Fäbodlek vid Sjöbergs fäbod

ISBN 978-91-978132-8-0

Fäboden är privat. Helge Sjöberg dog 1997. Hans barn Erik Sjöberg och Elisabeth Hillbom äger nu fäboden. Den ligger ca 2 km väster om Sandviken. Verksamheten är öppen för 6 - 8 åriga barn från Södra området i Sandviken som kommer med sin klass/grupp. Storlekarna på grupper har varierat mellan 10 och 25. Man har erbjudit flera dagar till samma skola för att kunna hålla nere gruppstorlekarna. Det är bara en grupp per dag på fäboden och den är tillgänglig mellan 9 -14. Arbetet är möjligt tack vare pengar från Sigrid Göranssons stiftelse och Lars Bucans kulturstiftelse. Genom samarbete med Stiftelsen Albert och Anna Göranssons Minne har man fått besök av tre, fyra pensionärer samtidigt som barnen varit där.

Berit Kvarnlind och Birgitta Rangdén är initiativtagare till verksamheten. Under åren är det åtta andra som drivit verksamheten tillsammans med dessa två. Man kan påstå att verksamheten på ett avspänt sätt lyckats lyfta fram historiens sinnlighet. Sinnesintryck är viktiga. Samarbete med Sandvikens kulturskola har gjort det möjligt att tre, fyra gånger under månaden få besök av spelmännen Per Börjesson och Anders Eriksson. Då har musik med fiol, gitarr och kohorn blandat sig med barnrösterna under leken, men också i gemensam dans och sång.

3. Föreningen Finnbacken

ISBN 978-91-978132-6-6

Elsa Eriksson har samlat kunskap om fäbodlar i Ockelbo i fyra år (2010). Insamlingen har organiserats inom en förening och skett i form av en öppen studiecirkel med vandringar och frågor: vem vet något om detta? En arkeolog från Läns museet har hjälpt till att hitta övergivna fäbodställen. Elsa har frågat markägare, som säger: det här skulle du ha frågat om för 50 år sedan, då levde de som mindes...

Elsa har dock visat att något aldrig är för sent. Hon har samlat fotografier, dagböcker från en fäbod vid förra seklets mitt är ett fynd. Hon har en rad pärmar med alla Ockelbos fäbodlar dokumenterade i bokstavsordning. Dokumentationen används redan i kommunal områdesplanering. Förhoppningen är att så småningom kunna ge ut en redigerad version samlad i en skrift.

Anspraak

Anspråken på det immateriella kulturarvets kunskapssystem angår framtidens livsmedelsproduktion. Frågorna är vilka nycklar det finns i fäbodkulturen samt vad samhällen, grupper och i vissa fall enskilda personer erkänner som fäbodkulturens historiska arv? Med dessa utgångspunkter och frågor som förutsättning för studien kan stöd ges för ställningstaganden till bland annat betydelser hos verktyg, föremål, artefakter, ekofakter och kulturella platser.

Detta immateriella kulturarv omfattar såväl kollektivets som enskilda fäbodbrukares

1. framställningar; hushållning, levebröd, lugn och andakt,
2. uttrycksmedel, seder, högtider,
3. yttringar, former, ritualer,
4. skicklighet, kunskaper, insikter,

5. förmågor, färdigheter, traditioner, vilket allt överförs från generation till generation, ständigt återbildas och i relation till omgivningen samt förhållandet till kosmos, naturen och historien, ger en känsla av samklang och kontinuitet, och på så sätt främjar respekten för fäbodkulturens mångfald och fäbodbrukarnas kreativitet.

Konventionen täcker färdigheter och kunskaper inom system som

1. muntliga traditioner och uttryck, däribland språk, sång och musik
2. skådespeleri och uppträdanden
3. sociala traditioner, seder och festligheter
4. kunnande och bruk bundna till natur och universum
5. traditionella – nedärvda – hantverksfärdigheter

Målet är att

1. skydda fäbodkulturens immateriella kulturarv
2. trygga respekten för fäbodbrukares immateriella kulturarv
3. höja medvetandet om fäbodkulturen på det lokala, det nationella och det globala planet
4. stärka det immateriella kulturarvets betydelse och trygga respekten för detta
5. främja fäbodkulturens internationella samverkan och förtroende

Åtgärder – kontaktnät

En viktig insats inom förstudien är att genom exempel och modellarbete framhäva viktiga delar av den immateriella fäbodkulturens kunskapssystem och via resonemang i olika grupperingar bygga upp ett handlingsmönster.

Följande sammanställning visar exempel på en stomme för ett kontaktnät.

- Gävleborgs fäbodförening ger genom sitt initiativ tillsammans med Föreningen Sveriges fäbodbrukare och andra organisationer för fäbodbrukare tillträde till fäbodvärlden med dess kultur, brukare och främjare.
- De årliga fäbodriksdagarna som medel för ett brett samtal mellan grupper av värdeskapande brukare och olika experter.
- Särskilda seminarier med erfarna ämnesföreträdare som täcker fäbodkulturens mångfald av yttringar.
- Budeietreffet (jämför svenska fäbodriksdagar) et samarbeid mellom Norsk Seterkultur og Budeia.no
- Samverkan och kunskapsutbyte med bland andra
 - Centrum för biologisk mångfald/Naptek
 - Institutet för språk och folkminnen
 - Andra centrala myndigheter
 - Forskningsinstitutet Bioforsk
 - Högskolan i Gävle och andra läroanstalter
 - Lokala skolor
 - Länsstyrelser
 - Länsmuseer
 - Ljusdalsbygdens museum och andra med utmarksinriktning
 - Bildningsförbund; ABF, SV

Infallsvinklar mot arvet

Unescos konvention för skydd av det immateriella kulturarvet ratificerades av Sverige 2010, och SOFI har i uppdrag att senast 2012 föreslå regeringen hur genomförandet ska ske. Norge har tidigare godkänt konventionen. Fäbodkulturen i Norge är också mer vital än i Sverige. Detta talar för ett norskt initiativ för att driva frågan om ett eventuellt förklarande av den nordiska fäbodkulturen som immateriellt världsarv. På något sätt bör även Island, Finland och Danmark involveras i processen. Eftersom det bara är kulturbärarna själva som har förmåga att hålla sedvänjorna vid liv är viktigt att många med utgångspunkt från såväl yrkesmässiga som ideella intressen diskuterar sedvänjor, språk och traditionella hantverk med flera områden som konventionen innefattar.

Det materiella kulturarvets betydelse och förvaltningen av dess värden har en lång historia. Det är viktigt att de båda perspektiven – immateriellt och materiellt – får mötas. Emellertid är frågan om ett så vitt begrepp som fäbodkultur som en immateriell världstradition ett komplicerat spörsmål och förmodligen svårhanterligt inom en del institutioner, som pekats ut som önskvärda noder i ett säkerställandenät.

Det finns behov av att granska inställningen till att trygga det kulturarv som finns i fäbodkulturen. En snabb enkät visar en odelat positiv inställning – även om metoden kan beskyllas för att vara subjektiv. Uppfattningen är också att det finns goda möjligheter till samverkan kring tryggande av de traditioner som finns. Ansvarsfrågan kan dock göras till ett besvärligt problem. Uppgiften att strukturera kunskap och placera viktiga frågor i centrum bör bäst lösas genom inrättande av ett ”Centrum för fäbod-/utmarksbruk”. En sådan konstruktion med formaliserad ledning och säker basekonomi bör ha förutsättningar att också driva frågan om förverkligande av framförda idéer kring bildande av ett universellt kulturarv.

En risk vid en aktualisering är att arbetet kan komma att handla mer om teknikaliteter än om kulturarvet i sig. Mot detta bör ställas aspekten att syftet är att rädda immateriella delar av olika yttringar av folk kulturer genom att förklara dem som immateriella kulturarv eller världstraditioner. Då måste tekniken för räddningsinsatsen göras lättillgänglig. Farhågor för inledande problem får inte innebära att man undviker ett förmodat komplicerat arbete. Med en kvalificerad analys av problemen kan lösningen dessutom visa sig vara okomplicerad och enkel. En tidigare kulturminister har sagt: Det är farligt om beslutspotens får ersätta tankeverksamhet.

Tankemodell

I fäbodkulturen ingår *spelande av näverlur*, vilket kan vara ett immateriellt kulturarv. Näverluren är i sammanhanget *instrumentet*, *konstföremålet* eller *objektet*. Det *immateriella* utgörs av *kunnandet* i själva spelandet. *Kunskapen* handlar om näverlurens roll i den *sedvänja* som fäbodbruket utgör.

- När spelade man?
- Hur spelade man?
- Varför spelade man?

Vad fordras i detta sammanhang för att detta *immateriella kulturarv* faktiskt tryggas?

Att man sparar instrumentet? Bevarar noterna? Behärskar blåstekniken? Nej!

Kunskapen om *varför* är det viktiga. Ser man till det resonemang som förts finns det från näverlurens perspektiv både möjligheter till holistiska tillämpningar där helheten kan vara mer än sina delar och exempel på väsentligt viktigare värden än fragmentariska och från ursprunget främmande nyttjanden.

Immateriellt kulturarv handlar om stora variationer där i vissa fall traditionella kulturelement som berättarkonst, danser, sångtekniker, hantering av instrument, hemslöjd, språk och dialekter kan fungera utanför sitt ursprung, men det finns också exempel där man för att kunna fånga begripligheten behöver göra aktionsplaner för att trygga ett folks eller ett samhälles hela traditionsvärld.

Lantbrukssystem

Vad som hittills tycks ha förbigåtts i flera resonemang om immateriella kulturarv är reflektioner kring lantbrukssystem. Det finns i Sverige inte mycket i diskussionerna om de immateriella värdena som har beröring med natur eller ett immateriellt biologiskt och naturvetenskapligt kulturarv. Med hänsyn till den betydelse som djur, växter och natur har haft för tillkomsten av traditionella kulturer och lokala samhällen har man i viss mån förbisett de folkligt kulturella aspekterna på jakt, fångst, odlade, boskapsskötsel, produktion av livsmedel, matlagning, fibrers roll i skapande av utrustning som redskap och textilier, samt mycket, mycket annat.

Farhågan att fåbodkulturen, med ett helhetskoncept, är för ogripbar för att kunna förklaras som ett *immateriellt kulturarv*, en världskultur, är ett viktigt argument som talar för klarläggande.

Ett annat och centralare argument är hotet mot den nordiska fåbodkulturen. Visserligen är vårt svenska "Fåbodrike" stort och de fåboddar där folk och traditioner lever är klart fler än det tal "230", som vissa svenska myndigheter fastnat för. Den siffran tycks utgå från en osäker stödstatistik. Men de fåboddar som är i bruk är ändå för få för att långsiktigt trygga en brukning. För att behålla en kontinuitet krävs att ett bortfall omedelbart ersätts av en ny brukare och att verksamheten dessutom ständigt stärks.

Ser vi på rapporten *Vad hette korna?*, från Länsstyrelsen Gävleborg, kan utläsas att under andra hälften av 1800-talet, då fåbodbruket var intensivt, fanns 180 000 anläggningar i Sverige med kanske en miljon kor, plus får och getter. Det är från dessa tal man bör utgå när man ska ta reda på vilka värden som hotas. En realitet är ändå att en bevarandegrad på ett par promille inte långsiktigt kan garantera en tryggad fåbodkultur.

Ett samarbete i första hand med Norge bör öka förmågan att hantera den vanskliga situationen.

Argument

Fåbodkulturen idag är en spillra, kanske två promille, av vad som fanns under 1800-talet. Den stora betydelse ett levande fåbodbruk har kan emellertid inte nog betonas. Det innebär att mark och byggnader används på ett sätt som de var avsedda för och att stora värden i landskapet kan vidmakthållas. De bönder som fortfarande driver fåboddar bidrar till turismens förutsättningar. På de fåboddar där mjölkhantering fortfarande sker behålls också kunskap om en matkultur med stark historisk och lokal förankring. Fåbodbrukarnas arbete gör att fåboden blir en del av hela jordbrukets historia i norra Sverige istället för att reduceras till pittoreska stugor i skogen. Fåbodbrukarna kan också medverka till att övergivna fåbodställen, med enbart stugor och lämningar kvar ges en bakgrund som kan få oss att förstå jordbrukets villkor och förutsättningar i dessa trakter. Honnörsordet i dagens debatt, *att bruka kulturarvet*, får på en levande fåbod en konkret innebörd.

Jesper Larsson har i ett avhandlingsarbete [Larsson, Jesper, 2009. *Fåbodväsendet 1550–1920, ett centralt element i Nordsvriges jordbrukssystem*] betraktat forskningsinriktningarna genom att se vilka discipliner olika forskare kommer ifrån. Han finner då att man har närmat sig fåbodarna från en rad olika vetenskapliga fält. För fåbodarnas del bör först språkforskarna nämnas, sedan etnologer och kulturgeografer. Den etnologiska forskningen har haft många olika inriktningar: bebyggelse, mat, seder och bruk, materiell kultur och musik. Andra vetenskapliga discipliner som har arbetat med fåboddar är arkeologer, som under det senaste decenniet har samarbetat med naturvetenskapligt skolade forskare.

Larsson framhåller också den materiella kulturen som en viktig del av all mänsklig verksamhet. Han skriver ett vi lätt tar den för given genom att den är en sådan självklar del av mänskligt liv. Fåbodväsendet är möjligt att förstå genom kunskap om de byggnader, redskap och andra föremål som fanns vid fåboden. Den materiella kulturen ger oss möjligheter att förstå förändringen över tiden och genom att se hur föremål förändrats och tillkommit får man en bättre förståelse för människans historia. Stora och omfattande förändringar i samhället kan alltid avläsas i föremål och bebyggelse. Den materiella kulturen ger viktiga ledtrådar till hur arbete har organiserats i äldre tid. Förändringar i hur människan organiserar sitt liv, förändringar i de ekonomiska förutsättningarna och ideologier blir synliga i de föremål och de byggnader man använde. Föremål och byggnader kan därför komplettera de skriftliga källorna i kunskapen om äldre tider. När jordbrukssystemen förändras växer nya tekniska komplex fram. Man kan därför analysera förändringar i den materiella kulturen och utifrån den diskutera boskapsskötselns utveckling. Till det materiella hör enligt Larsson förutom byggnader och redskap också vad man tillverkat vid fåbodarna.

Skall Larssons hypotes att fåbodarna växer fram under 1500- och 1600-talet stämma bör det synas i den materiella kulturen. En ny typ av verksamhet kräver nya byggnader och redskap. Har däremot fåbodarna funnits sedan medeltiden eller längre bör någon sådan förändring inte vara synlig eller bestå

av förbättringar och utvecklingar av befintlig teknik. En svårighet med att analysera den materiella kulturen och fäbodan är att de flesta redskap var gjorda med trä som grundmaterial. Sådana föremål bevaras dåligt i kontakt med jord och man måste därför komma ihåg att uteblivna artefakter av trä och fibrer vid arkeologiska utgrävningar av fäbodan inte betyder att föremålen inte funnits. Kan horn och lurar bidra med spår? Larsson framhåller att bristen på spår och frågan om vad som bevaras samt kunskapen om landskapets historiska utveckling blir allt viktigare. Han närmar sig det immateriella.

Forskning om fäbodan behövs för att fäbodarna och det ekonomiska system de ingår i skall få en modern beskrivning. Det norrländska jordbruket präglas fortfarande i hög grad av den äldre forskningens syn där fäbodarna ses som något ursprungligt och därför ålderdomligt. Bristen på forskning har gjort att bilder av fäbodan och norrländsk jordbruksekonomi har konserverats. Genom att förnya forskningen kan diskussionen kring fäbodarna och odlingslandskapets kulturvärden också förnyas. Forskningen är ett led i det ökade intresset för fäbodkulturen i samhället. Markernas historiska värden blir en del i bondens produktion av varor och tjänster. Man talar inte enbart om att bonden har ett uppdrag där föda och fibrer skall produceras utan också om den nya uppgiften att forma och trygga landskap med natur-, kultur- och rekreationsvärden. I framtidens europeiska jordbruk kommer det regionalt specifika att bli allt viktigare och fäbodarna framstår där som betydelsefulla särskiljande attribut i det svenska jordbruket.

I arbetet kring fäbodkulturen är det övergripande målet att slå vakt om det fjällnära jordbrukets och skogslandets fäbodkultur. Tryggandet kan göras på många sätt, men det grundläggande är att det finns en ekonomisk säkerhet, i betydelsen ”resurshushållning” i jordbruket och att det finns en framtidstro så att en yngre generation vill ta över.

Olika perspektiv på fäbodbruk

Skälen för att bruka fäbodan idag är flera. Flera olika och viktiga samhällsmål uppfylls genom ett aktivt fäbodbruk. Sverige har ett ansvar att gentemot världssamfundet uppfylla åtaganden i internationella överenskommelser.

I Konventionen om biologisk mångfald har vi bl.a. lovat att verka för att respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt.

I den omställning mot ett hållbarare samhälle som blir alltmer nödvändig, är fäbodbrukets bevarade kunskaper, lantraser och hävdade marker en viktig källa till kunskap och inspiration.

Riksdagen har fastställt 16 nationella miljö kvalitetsmål. Målen beskriver kvalitet och tillstånd för miljö, natur- och kulturresurser som på lång sikt är ekologiskt hållbara. Målen beskriver också vad miljöarbetet ska inriktas mot. Flera av målen berör fäbodbruket. Vissa direkt medan andra berör mer sekundärt.

Detta är naturligtvis en styrka, men utgör också ett problem då fäbodbrukare har att förhålla sig till många olika intressegrupper och myndigheter som inte beaktar Konventionen eller fullt ut uppfattar sin roll och betydelse i miljömålsarbetet.

Gruppen med fäbodbrukare är liten i antal personer och deras organisationer är såväl personellt som ekonomiskt resurssvaga. Här görs ett försök att dela upp olika sidor av fäbod- och utmarksbruk. Ett urval berörda myndigheter och institutioner listas efter varje vy.

Jordbruk

Den historiska grunden för fäbodbruket är JORDBRUK. Man hade fäbodan för att kunna hålla fler djur och därmed mätta fler munnar. Ur rent kommersiell synpunkt är dessa jordbruksenheter närmast olönsamma i vår tid. Att inte alla fäbodan redan lagts ner beror på att deras ägare/brukare ser fler värden och möjligheter än de konventionellt sett rent affärsmässiga.

- Jordbruksverket,
- Patent- och registreringsverket,
- Livsmedelsverket,
- Veterinärmedicinska anstalten,
- Arbetsförmedlingen,
- Försäkringskassan,
- Arbetsmiljöverket,
- Skatteverket,

- Kronofogdemyndigheten,
- Skogsstyrelsen,
- Länsstyrelsen,
- Arbetets museum,
- Lärosäten,
- Kommun

Kulturarv

Fäbodrar är viktiga delar av vårt KULTURARV. Detta är dels materiellt, dels immateriellt. Det materiella kulturarvet består av byggnader och föremål kopplade till verksamheten på fäbodarna. Det immateriella kulturarvet består av kunskaper, sedvänjor, berättelser, hantverk, bruksmetoder etc. En hel del av kunskapen är ”handlingsburen”, d v s den kan inte bevaras på annat sätt än genom att praktiseras och upprepas. Ofta traderades den från generation till generation, men den överföringen är inte längre självklar.

- Riksantikvarieämbetet,
- Institutet för Språk och Folkminnen (SOFI),
- Kulturrådet
- Statens musiksamlingar,
- Jordbruksverket,
- Nämnden för hemslöjdsfrågor,
- Länsstyrelsen,
- Nordiska Museet och Skansen,
- Lärosäten,
- Länsmuseum,
- Kommun

Biologisk mångfald

Fäbodbruket är också en viktig faktor för bevarandet av den BIOLOGISKA MÅNGFALDEN. Lantraser av kor, getter och får, har egenskaper som är speciellt anpassade för livet på fäboden. Även kor traderar kunskap – yngre kor lär sig av de äldre var det finns gott bete i markerna runt en fäbod. Fäbodjurens skogsbete gynnar en rad växter och djur, som trivs i just de biotoper som formats och upprätthålls av fäbodbruk. Effekten sitter i så länge att sambanden kan vara svåra att se. När det gäller samband och orsakskedjor i naturens komplicerade samspel är fäbodbrukarna bärare av en immateriell jordnära kunskap som inte kan ersättas av boklig bildning. Storsamhällets oförmåga att se dessa för fäbodbrukare så självklara samband skapar konflikter i kontakter med myndigheter och kan leda till förändringar i regelverk utan hänsyn till dessa sammanhang.

- Naturvårdsverket,
- Jordbruksverket,
- Skogsstyrelsen,
- Länsstyrelsen,
- Sveriges Lantbruksuniversitet och Uppsala Universitet har genom sin institution Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) ett särskilt ansvar för att uppmärksamma hot mot den biologiska mångfalden.
- Naturhistoriska riksmuseet,
- Lärosäten,
- Kommun
- FSC, Forest Stewardship Council

Resiliens (länkning)

Fäbodbruket är ett gott exempel på en miljö som är RESILIENT, alltså har förmåga att återhämta sig från miljöpåverkan. Fäbodbruket är ett energieffektivt sätt att bruka jorden. Även om dagens produktion kvantitativt är ganska marginell, så har den en kvalitativ betydelse som modell för och kunskap om en mycket resurseffektiv form av livsmedelsproduktion. En förlust av de sista resterna av fäbodbruket skulle vara en stor förlust för byggandet av en hållbar framtid.

Nötboskap behöver vara ute i svala och gärna höglänta områden och beta för att få fina fleromättade fettsyreförhållanden. De fleromättade fetterna blir nästan lika fina i nötkött som i fisk, om boskapen bara äter gräs i relativt kalla och höglänta områden, typ nordiska fäbodskogar och fjällbeten. Det får dock inte blandas med kraftfoder med spannmål. Skälet är att enbart gräset i kalla trakter har så mycket av omega3-fettsyrans alfalinolensyra, just för att det är förhållandevis kallt och att detta naturliga gräs därför har ALNA i rätt form.

Detta gäller också mjölken. Mjölkfettet har samma fina förhållanden, ifall mjölken icke skadas vid homogenisering och pastörisering. Vill man ha en extra fin mjölk, med hög koncentration av lika fina

fleromättade fetter ska man använda de kor som mår bäst av det ogödslade skogs- och fjällbetet och som ger extra fin och fet mjölk av detta linolensyrerika foder. Alltså bör man använda lågmjolkande kor, typ fjällkor, eller andra gamla svenska lantraser som mår bra av fritt bete och som kan ge den bästa mjölken utan kraftfoder.

En uppmärksam faktor för god mjölkqualität är frekvensen av stressande rovdjursstörningar.

Ett argument som har stor betydelse för många fäbodbrukare och deras supportere, är frågan om utmarksbrukets betydelse i en framtid där det nuvarande transport- och energiintensiva jordbruket inte kan bedrivas i samma omfattning som idag. Ett motiv för att hålla fast vid traditionella metoder är att man väntar sig ett sammanbrott för det energiintensiva jordbruket, och att man inför detta vill bevara en möjlighet att försörja sig själv. I en värld där dagens insatsmedel i jordbruket är bristvaror hotas både produktionen av mat och systemen för att flytta livsmedel till storstäderna. Närheten till ett levande lågintensivt jordbruk kan då ses som en livförsäkring.

Fäbodkulturen kan bilda grund för en samhällsutveckling byggd på historisk kunskap. Dagens tillväxtideologi saknar ett scenario där människor inte kan få tag i insatsmedel och mat. Det är så obehagligt att föreställa sig att man vägrar utgå från detta som en realistisk risk. Men för var och en som kan tänka sig att ett stort fartyg kan sjunka, borde underhåll av livbåten ha en viss prioritet. Somliga fäbodbrukare ger därför uttryck för en kritisk hållning till dagens jordbrukspolitik, vilket ibland placerat dem i opposition till såväl myndigheter som jordbrukets intresseorganisationer.

- Naturvårdverket,
- Energimyndigheten,
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap,
- Tillväxtverket,
- Livsmedelsverket,
- Folkhälsoinstitutet,
- Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete (SIDA),
- Svenska institutet,
- Skolverket,
- Högskoleverket,
- Lärosäten, exempel
 - Stockholms universitets Resilienscentrum - Forskning för förvaltning av sociala-ekologiska system
 - Sveriges Lantbruksuniversitet och Uppsala Universitet har genom sin institution Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) ett särskilt ansvar för att uppmärksamma hot mot den biologiska mångfalden.

Upplevelser

Ytterligare en faktor som vuxit i betydelse på senare år är TURISMEN, som bygger på försäljning av upplevelser. Mottagande och kaffeservering till besökare, gästbäddar, guidningar och försäljning av fäbodprodukter som ost och messmör till besökande turister är en sidoinkomst som blivit mer betydelsefull med tiden. *"Kunskapsturism"* är en växande sektor inom turismen, fäbodmiljön utgör en attraktiv miljö och etiska/ekologiska argument blir allt viktigare vid val av resmål. Detta leder till ett ökat intresse för fäbodarna från turistbyråer, turistorganisationer och därmed även för statliga myndigheter som Trafikverket och Tillväxtverket samt näringsdepartementet.

Fäbodarna lider dock liksom många andra besöksmål av den ojämlika fördelningen av "turistkronan". Även i de fall fäboden är huvudanledningen till turisternas besök, hamnar merparten av deras spenderade pengar hos butiker, hotell, bensinstationer och restauranger och mycket lite hos fäbodbrukaren själv, och därigenom blir deras bidrag till fäbodens totala ekonomi begränsad.

GFF har, delvis med EU-medel genom Jordbruksverket, genomfört ett projekt om vägledning för fäbodturism, *Turister i fäbodvallen*. Rapporten kan läsas på och laddas ner från fäbodföreningens hemsida www.xfabodar.se

Överlevnad

Besökare på fäboden kan också vara ett hot mot fäbodens övriga värden. Slitage på mark och byggnader, risk för smittspridning, störningar i livsmedelsproduktionen eller själva tidsåtgången kan

snabbt ”äta upp” den inkomst man får från turisten och skapa ett negativt netto såväl ekonomiskt som kulturellt/biologiskt.

En anpassning av fäbodbruk till turism innebär också att autenticiteten minskar. Tillverkning av livsmedel som kunde förvaras fram till vintern har fått vika för ”turistostar” med kort lagringstid. Turister vill gärna se betande djur, men det gör de inte om djuren betar så långt från fäboden, som de alltid gjort. Inhägnade djur är en anpassning utan tradition dessutom höjs kostnaden för djurhållning.

- Riksantikvarieämbetet,
- Jordbruksverket,
- Naturvårdsverket,
- Tillväxtverket

Fäbodbruket är även hotat av omvärldsfaktorer som kringsskär fäbodarnas livsutrymme. Den hävdvunna rätten till fritt bete på skogen ifrågasätts på en del håll. Fäbodbönderna hör också till dem som först av alla drabbas av de ökande rovdjursstammarna. Detta dilemma berörs i en aktuell statlig utredning [Rovdjuren och deras förvaltning. SOU 2007:89, sidan 590] på detta sätt:

”Rovdjursetablering kan ibland motverka bevarandet av andra arter som har stor betydelse för den biologiska mångfalden. Det gäller bl. a. i fäbodbruket. Rovdjurens närvaro kan försvåra arbetet med att hålla liv i utrotningshotade tamdjursraser liksom av sällsynta växtarter på betesängar som hålls öppna genom fäbodbruket. En stor del av det vi vill bevara genom naturvården är kulturmarker med höga biologiska värden. Naturvården måste kunna se och värdera helheten och undvika att isolera olika naturvårdsprojekt från varandra.”

- Naturvårdsverket,
- Skogsstyrelsen,
- Jordbruksverket,
- Sametinget

Den historiska samexistens där rovdjuren lärdes att undvika människorna och deras husdjur, fungerar inte längre. Upplevelserna är inte önskvärda. Rovdjursangrepp på tamdjur drabbar fäbodkreatur på skogsbete först och hårdast, och skogsbetet minskar därför snabbt i omfattning.

Frågan om rovdjurens antal och utbredning är en konfliktkälla där fäbodbrukarna är djupt berörda och inte sällan hamnat i opposition mot myndigheter som länsstyrelserna och Naturvårdsverket.

Viltskadecenter är ett servicecenter för myndigheter, organisationer, djurägare, markägare och allmänhet, och har som mål är att bidra till att begränsa skador som orsakas av fredade viltarter, som stora rovdjur, tranor och gäss.

Även motsättningar mellan jakt och fäbodbruk förekommer, särskilt i samband med älgjakt som arrangeras samtidigt med att fäbodbrukare har tamdjur på skogsbete. I viss mån kan motsättningar skönjas vid licensjakt på björn. Om troféjakt och möjligheter till försäljning av jakträtter till höga priser blir vanligare kan tendensen förstöras. Trots att den representerar en primär näringsverksamhet är fäbodnäringen i underläge eftersom den är den resurssvagare i sammanhanget.

Dessa aspekter resulterar tillsammans i att fäbodbruket har beröring med dussintals myndigheter, varav ingen har tillräcklig överblick för att kunna hantera hela problembilden. Nedanstående sceneri rymmer bara en del av spännvidden.

En möjlighet att tillgodose fäbodbrukarnas strävan efter delaktighet i beslut som rör gruppen är att bilda ett brett sammansatt beredningsorgan för alla frågor som kan påverka verksamhetens alla delar. Detta innebär en parlamentarisk medverkan i frågors beredning från idé och planering och inte enbart formell yttranderätt över lagda förslag. Beredningsorganet bör på ett tillfredsställande sätt kunna kopplas till ett ”Centrum för fäbod-/utmarksbruk”. Naptek har berört problemet och då använt begreppet ”Kunskapsportal”.

Eventuellt finns globalt en öppning för tillgodoseende av fäbodbrukarnas strävan i resultatet av partsmötet 2010 under Konventionen om biologisk mångfald i Nagoya, Japan. Där antogs en global plan för hur de biologiska resurserna ska kunna nyttjas utan att vi tär på det livsuppehållande naturkapitalet, och hur avkastningen ska kunna fördelas rättvist. Som en del av planen har man utnämnt perioden 2011–2020 till den biologiska mångfaldens årtionde.

Man enades också om ett avtal om tillträde till genetiska resurser och hur vinster från genetiska resurser ska fördelas. I avtalet berörs också tillträde till lokal och traditionell kunskap. Vidare antogs det reviderade tvärssektoriella arbetsprogrammet för artikel 8j med inriktning på hur ur- och lokalbefolkningars traditionella kunskaper bidrar till hållbart nyttjande.

Arbetsprogrammet ska införliva arbete med genomförande av CBDs artikel 10, som handlar om hållbart nyttjande, med avsikten att parterna skyddar och uppmuntrar sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditioner och vanor som är förenliga med kraven på bevarande och hållbart nyttjande.

Mötet antog också en frivillig kod med syfte att ge ur- och lokalbefolkningar riktlinjer för samverkan rörande exempelvis tillgång till och hanterande av traditionell kunskap och innovationer kopplande till genetiska resurser.

Möjligheter till integration

En intressant aspekt på fåbodbruket är att det kan bidra till integration av nya svenskar. I Ljusdal har ett fruktbart samarbete mellan museet och vissa invandrargrupper vuxit fram. Liknande erfarenheter har gjorts i verksamheten med fåbodlek vid Sjöbergs fåbod i Sandviken. Vårt fåbodbruk har många beröringspunkter med det jordbruk som än idag bedrivs t ex i södra Europa och Centralasien, och jämförelser av metoderna har gett överraskande insikter samtidigt som traditionsbärarna från andra kulturer tillerkänts ett viktigt värde som skapat delaktighet, tillhörighet och självkänsla.

*Vilka handens och hjärnans kunskaper är bundna till bruket av de utmarksföreteelser som bilden visar? Lövtäktsträd och kylning av mjölk samt tjurkalven Kelvin på Prästbodarna i Rättvik
/Foto: GFF*

E. Olika framgångsvägar

Fäbodbruket som del av världsarv

De senaste åren har ansatser gjorts för att få fäbodbruket definierat som en del av det arv för framtiden som prioriteras globalt genom Unescos världsarvskriterier. Som exempel finns några aktuella ansatser.

1. Hälsingegårdarna som ett världskulturarv. Arbetet med att ge hälsingegårdar en plats på Unescos lista över kulturarv har pågått i över tio år och är idag förankrat hos kommuner och regionala myndigheter i Gävleborgs län. I argumentationen för detta har den samlade bevarade miljön på och kring gårdarna, inklusive bodland och fäbodar, lyfts fram som ett viktigt skäl för bevarande. Efter kritiska synpunkter från Unesco sommaren 2009 har ansökan dragits tillbaka för bearbetning, vilket lett till att utmarksbrukets betydelse tonas ner till förmån för en koncentration på en handfull gårdars fest- och högtidsarkitektur samt deras dekorativa målningar.

2. Fäbodbruket som ett immateriellt kulturarv. Inom ramen för Unescos nya konvention om det immateriella kulturarvet kommer man att nominera s.k. ”immateriella världstraditioner” på ett likartat sätt, men med tonvikten på kulturarv som inte manifesteras i byggnader eller platser utan i levande kunskap och traditioner. SOFI:s generaldirektör Ingrid Johansson Lindh uppmanade vid Fäbodriksdagen 2009 fäbodbrukarna att inte sätta alltför stort hopp till nya resurser ifall fäbodkulturen eventuellt kan betraktas som ett slags immateriellt världsarv. Andra menar att en placering på en lista är en viktig signal som i sig lockar fram uppbackning för frågan från olika samhällsaktörer, en effekt som i Gävleborg varit markant när det gäller Hälsingegårdarna.

3. Biosfärområde. Biosfärområden är modellområden, eller levande laboratorier, där ny kunskap och praktik testas för att utveckla principer för att hållbart hantera relationen mellan människan och naturen och dilemmat mellan att bruka och att bevara. FN och Unesco har anvisat biosfärområden som konkreta exempel för att nå flera av de mål som världssamfundet enats om. Likaså har man identifierat biosfärområden som pilotområden för tillämpning av Konventionen för biologisk mångfald. Ovanåkers kommun har 2005 genomfört en förstudie om möjligheten att bilda ett biosfärområde, med fäbodbruket i kommunen som ett av argumenten.

Projektet med Hälsingegårdarna som ett världskulturarv, vilket omarbetas och därmed riskerar förlora sin provinsiella anknytning, kan kompletteras eller ersättas av ett biosfärområde, som tar upp temat. I ett biosfärområde tar de som verkar där på sig ett ansvar att stödja och utveckla området i nuet, men med strävan att också genom kunskap om tradition möta och lösa framtida problem.

Att bli ett biosfärområde är ingenting som kommunen själv bestämmer. Kommunen söker om att bli svensk kandidat som biosfärområde. Idén kan också växa och flera områden kan ansluta sig till strävandena. Vägen dit är lärorik och intressant. Om Unesco sedan bifaller ansökan blir detta kvittot på att omvärlden anser att man kan förvalta en kultur- och naturmiljö av universell betydelse.

4. Akwé: Kon Guidelines². Detta är frivilliga riktlinjer för överinseende och bedömning av kulturella, miljömässiga och sociala konsekvenser rörande exploateringar, som är tänkta att ske på, eller sannolikt kommer att påverka heliga platser och mark- och vattenområden som traditionellt nyttjas av ursprungliga och lokala samhällen.

Riktlinjerna, som lades fram 2004, är utarbetade av sekretariatet för Konventionen om biologisk mångfald. I Sveriges skogsland har urskiljande av heliga platser, för exempelvis lokala samhällen, hindrats av dominerande religiösa grunder. För andra grupper, som hinduer, ses deras land Indien såsom ett stort, geografiskt heligt område.

I en FSC-certifierad skog har ursprungsfolk och lokalbefolkningar rätt att använda skogen som de alltid gjort. [FSC är en förkortning av Forest Stewardship Council, som är en oberoende,

² Akwé: Kon [agway-goo] en holistisk Mohawk-term med betydelsen ”allt i skapelse” från samhället Kahnawake nära Montreal där dessa riktlinjer utarbetades. Riktlinjerna ger en anvisning om hur heliga platser och land- och vattenområden som av tradition bebos eller används av urfolk och lokala samhällen är för dessa samt vägledning om vilken hänsyn som ska visas när åtgärder eller verksamheter planeras inom sådana platser och områden.

internationell medlemsorganisation, som marknadsför sig genom ett miljöanpassat, socialt etiskt och ekonomiskt livskraftigt bruk av världens skogar.] Bosättningar och fångstområden ska bevaras och heliga platser skyddas. Människor som bor och verkar i skogens närhet ska ha möjlighet att påverka dagens skogsbruk. Skogsbrukare ska respektera legala belastningar gällande skogsbruket på markinnehavet, t.ex. nyttjanderätter, servitut, sedvanerätter etc. Verksamma i skogen ska ha rimlig lön, säkra arbetsförhållanden, rätt till kunskap och rätt att organisera sig fackligt.

PEFC tar sin utgångspunkt i ett samförstånd mellan olika intressen, medan FSC med sitt system lägger större tyngd i de basala skillnader som finns i synen på hur målet om uthålligt brukande ska uppnås för olika aspekter. [PEFC är en förkortning av Programme for the Endorsement of Forest Certification schemes.]

I fåbodkulturen förekommer platser vilka traditionellt visas vördnad och respekt för det som förbinds med dem eller har ägt rum på dem, och som gör dem framstående på något vis – de sakrala, de heliga, de symboliska, de kontemplativa, de meditativa, de ålderdomliga, de traditionstygda, de magnifika och monumentala. De är ovärderliga för en lyckosam vistelse i fåbodskogen – ibland är hela skogen okränkbar.

Vi eller ve är ett gammalt generellt ord för heliga platser. Ett *ve* är en del av skogen [veden], vilken som plats av något skäl har fått speciella egenskaper som gör den helig. *Helig* anses vara ett ord från fornsvenskan; *helagher, heligher*, med betydelsen ”okränkbar”.

Heliga platser har hållits mer levande i samekulturen. I samband med en kurs sommaren 2007 i religionsvetenskap med exkursion till samiska offerplatser påpekade Sametinget att det inte är en självklarhet att urfolks kulturarv kan undersökas utan folkets uttryckliga tillåtelse. Sametinget ser allvarligt på att Uppsala universitet i detta fall inte respekterat värdet av de heliga platserna för det samiska folket och anser att universitetet brutit mot Akwé: Kon-riktlinjernas rekommendationer och vill ta upp saken med regeringen. Detta är ett Unescofördrag som haft svag genomslagskraft i Sverige. Det förtjänar betydligt större uppmärksamhet och bör bättre anknyta till de globala normer, som bildar grund för utformningen av staternas miljö- och kulturpolitik och för att stärka mellanfolkligt samarbete. Den andliga dimensionen i landskapet förbises ofta. Svagheten kan lindras genom konsekvent harmonisering vid genomförande av konventionerna om immateriellt kulturarv och landskapskonventionen samt skydden för lokal- och ursprungsbefolkningar.

Europeiska landskapskonventionen

Det finns en samlande konvention för Europa om att slå vakt om och erkänna betydelsen av landskapet. Konventionen har, delvis i samarbete med EU, arbetats fram inom Europarådets 47 medlemsländer. Den innehåller också regler för rådets Landskapspris, som kan ges till lokala eller regionala myndigheter eller frivilligorganisationer som arbetat för skydd, förvaltning och planering av landskap i Europa. Konventionen undertecknades 2000 och trädde i kraft 2004.

Landskapskonventionen framhåller landskapets betydelse från alla aspekter, inte minst hur viktigt det är för oss av kulturella och sociala skäl, för att det har miljövärden och för att det ligger till grund för ekonomisk utveckling. Konventionens parter erkänner landskapets värde som uttryck för en mångfald av natur- och kulturarv och för att skapa identitet. För att slå vakt om landskapet och då även det så kallade vardagslandskapet – områden som saknar specifika naturvärden, men som ändå är viktiga som ständig livsmiljö – behövs riktlinjer för säkerställande, skydd, förvaltning (skötsel) och planering. Man ska identifiera det som är typiskt för ett landskap, övervaka förändringar, sätta upp kvalitetsmål för utvecklingen i olika områden samt öka människors medvetenhet och kunskap om landskapet och möjliggöra insyn och medverkan i beslut. Det är en regional konvention för Europa som innebär att slå vakt om och erkänna betydelsen av det omgivande landskapet. Konventionen syftar bl.a. till att förbättra skydd, förvaltning och planering av landskap.

Sveriges regering beslutade genom Kulturdepartementet den 11 november 2010 att ratificera den europeiska landskapskonventionen. Regeringen uppdrog samtidigt åt Riksantikvarieämbetet att i samverkan med berörda myndigheter initiera utvecklingsarbeten med konventionens tillämpning i Sverige. I uppdraget ingår att föreslå vilka myndigheter som ska ansvara för samordningen av

konventionens tillämpning i olika samhällsprocesser. I Norden har bildats ett myndighetsnätverk för samarbete kring landskapskonventionen. Idén är att stötta varandra och att utbyta erfarenheter i arbetet med införandet av landskapskonventionen i respektive land.

Livskraft, risk, svaghet, säkerhet

För att nå framgång i strävandena mot ett obestridligt erkännande av fåbodkulturens värde och betydelse behövs en bra planering. Tillvägagångssättet brukar betyda en studie av de möjligheter och hot (s.k. SWOT-analys) som är bundna till idén. En analys av fåbodbruket i Sverige med utgångspunkt i rubrik och idé kan se ut så här:

Vitalitet

- Gör utveckling på historisk grund realistisk
- Ger jordbruksprodukter av hög ekologisk kvalitet och med goda miljöegenskaper
- Bevarar ett kulturarv med högt historiskt värde
- Ger viktiga bidrag till den biologiska mångfalden
- Består av envisa eldsjäljar med stor uthållighet och omfattande kunskaper
- Innehåller kunskaper och resurser värdefulla för flera samhällsinstitutioner
- Oberoende av storleksrationaliseringar
- Utgör en turistisk potential med attraktiva turistiska värden som ren och rofylld miljö samt kännedom om miljö och historia.
- Bibehåller praktisk kunskap om fossilsnålt, energieffektivt jordbruk av värde för utveckling mot ett långsiktigt ekologiskt hållbart samhälle utan insatsmedel som är främmande för systemet
- Har flera internationella och kulturella motsvarigheter

Ovisshet

- Samhällets valhända insatser för en positiv landsbygdsutveckling
- Modernt skogsbruks omedvetenhet om pågående förändring av markanvändning
- Naturvårdens brist på kunskap om människans ekologiska betydelse för skogen
- Samhällets oförmåga att ta ställning till fåbodkulturens värde
- Otillräcklig och ej relevant forskning
- ”Handens kunskap” går förlorad då äldre brukare dör
- Fåbodbrukets sedvanerätter till bl.a. skogsbete begränsas
- Ökat rovdjurstryck förhindrar skogsbete
- Lantrasernas bevarande ”in situ” (i sin naturliga miljö) omintetgörs
- Det genetiska urvalet hos fåbodkulturens lantraser utarmas och går under den kritiska massa som krävs för bevarande
- Ogenomtänkta turismsatningar utarmar omistliga värden i fåboddriften
- Splittrad syn på fåbodbruk leder till att dess spelrum krymper
- Bristande förmåga till samarbete försvagar fåbodrörelsens röst i samhället

Svaghet

- Fåbodkulturen är främmande för många
- Myndigheters kunskapsnivå inom området är låg
- Okunniga parter med viss intressegemenskap för fåbodkulturens talan för att främja egenintressen
- Otillräcklig samordning mellan myndigheter gör att fåbodbruket inte får samtalsparter som förstår vidden av verksamhetens villkor
- Detaljerade och ej samordnade stödsystem stjäl tid och kraft från fåbodbrukarna
- Antikvariska hänsynskrav kan dämpa ansatser och leda till eftersatt vård
- Turisminkomster når i alltför liten grad skapare av attraktiviteter
- Spänningar inom och mellan olika kategorier fåbodbrukare
- Små volymer ger låg lönsamhet i ett storskaligt förädlingsled
- Små enheters produktion drabbas hårdare av tidsförluster och avgifter på grund av myndigheters tillsyn, kontroll och krav på uppgifter (särskilt när krav ställs med större enheter som mall)

- Minskande antal fåbodar inom aktiva jordbruk, hög medelålder och låg grad av förnygring
- Regelsystem kan i vissa fall försvåra överlåtelse av företag och generationsväxling
- Resurssvag intresseorganisation = svag röst i samhällsdebatten

Säkerhet

- Fåbodbruk ger en identitet som formar samhörighet och stolthet över kulturarvet
- En närande företagsform som bygger på förnyelse och resurshushållning
- Ger möjlighet att i framtiden producera mat med hjälp av lokala förnybara resurser och tjänster
- Obundenhet till förädlingsled kopplade till globala livsmedelskedjor
- Den räta linjen mellan biologisk mångfald och produktion ger oberoende i fråga om tillgång till insatsmedel
- Högre kommersiell värdering av det historiska och biologiska bevarandearbete som fåbodbrukaren utför ger trygg företagsamhet samt en sund och trivsamt miljö
- Ger möjlighet att utveckla ett hållbart och klimatsmart lantbruk när fossil olja fasas ut
- Skalan ger goda möjligheter att sluta kretslopp, samt gynna och nyttja mångfald.
- Högre värdering av ekologiska produkter och småskaligt mathantverk ger en lönsammare jordbruksproduktion
- Fåbodbruket kan lyftas fram som exempel på god miljöhänsyn och biologisk mångfald, vilket motiverar erkänsla och stöd från både myndigheter och företag
- En rättvis fördelning av "turistkronan" ger ökande sidointäkter
- Kunskapsutbyte och gemensamt agerande av olika myndigheter skapar större förståelse för vikten av att fåbodbrukets villkor inte beskärs utan hellre vidgas
- Samverkan, internt mellan lokala samhällsbyggnadsprogram och fåbodorganisationer samt utåt med andra intressenter, ger en stark och trovärdig röst
- En plats på "den immateriella världsarvslistan" ger status och kan eventuellt ge tillgång till ekonomiskt stöd för hotade globala kulturarvsvärden

En anklagelse?

Som en svaghet i arbetet för ett obestriddt erkännande av fåbodkulturens värde anges förhållandet att myndigheters kunskapsnivå är låg. Det är ett allvarligt missförhållande och en allvarlig anklagelse. Detta är dock den samlade fåbodrörelsens uppfattning, vilket inte får förtigas. Ett exempel kan räcka, men det finns fler.

Miljömål 13, Ett rikt odlingslandskap, säger att senast år 2010 skall samtliga ängs- och betesmarker bevaras och skötas på ett sätt som bevarar deras värden. När miljöersättningen till fåbodbruk infördes var den också ett rent betesstöd med syftet att bevara och stärka de tidigare mycket omfattande skogsbetesekosystemens biologiska värden och betesdjurens egenvärden; fjällnära och vanliga fjällkor, rödkullor, skogsfår av olika slag, jämtgetter och lappgetter. Det blev det miljöstöd som gav bäst resultat och där intresset hade en obruten ökning under förra stödperioden.

I rapport 2009:4 "Nya utmaningar – Översyn och anpassning av landsbygdsprogrammet" redovisar Jordbruksverket att "höjningen av ersättningen till fåbodbetet har en lägre prioritet än övriga höjningar eftersom målpuffyllelsen är hög". Betesersättningen har nu halverats. Så här kommenterar SJV förhållandet: *Jag har inte hittat ordet "överbetning" i underlaget men rapporterna pekar på att den gamla utformningen av ersättningen innebar att det var lönsamt att flytta många djur till fåbodarna vilket inte ansågs lämpligt.*

(Det sägs även från myndigheten, utan att man ger konkreta exempel, att reduceringen skett därför att oseriösa brukare missbrukat en generös ersättning för det merarbete fåbodbruk ger jämfört med dagens konventionella jordbruk. Detta utan att man på myndigheterna egentligen vet något om det arbete som krävs för att ha djur på fritt skogsbete.

Om nu någon är oseriös, så är det fråga om bidragsbedrägeri eller vanskötsel av djur, och då finns andra styrmedel för att korrigera detta än att avveckla en framgångsrik verksamhet för att bevara biologisk mångfald. Stödmål ska naturligtvis sättas med utgångspunkt från vad vi behöver för att säkra de värden vi vill bevara.)

Av Jordbruksverkets rapport CCI 2007 SE06RPO 001, Landsbygdsprogram för Sverige år 2007-2013 har indikatorn *antal fäbodan i bruk* med ersättning målet 230 fäbodan. Indikatorns definition är stödrelaterad. Miljömålet är åsidosatt. Ersättningen har inte längre något uttalat biologiskt syfte. Syftet att värna och stärka förbisedda och starkt hotade betesbiotoper har övergetts. En hävdrekommendation är bete på tidigare betesfredade ytor på fäbodstälernas inägomark.

I stället hamnar ersättningen under rubriken ”Byggnader och bebyggelsemiljöer”. Målet är ett rent mängdmål utan något som helst krav på variation i verksamhet eller geografisk spridning.

Arbetet för att nå miljömålen måste inkludera landsbygdens befolkning samt lokal och traditionell kunskap ifall en långsiktigt hållbar utveckling skall ske. Det är inte godtagbart med 230 enheter som har satts som nedre gräns för det antal fäbodan som behöver vara i bruk för att bevara fäbodkulturens mångfald av värden. Det finns avgörande skäl för en vida större omfattning av djurhållning och betesdrift baserat på småjordbruk med fäboddrift.

Den 4 november 2009*) säger Jordbruksverket: *den officiella siffran för antalet fäbodan i bruk är 250 (2007 var den 270, 2008 var den 267)*. Föreningen Sveriges fäbodbrukare meddelar att enligt det underlag föreningen fått gjordes i landet 267 ansökningar 2009 om fäbodstöd medan de faktiska ingångna åtagandena är 175 stycken. I Dalarna har antalet fäbodan i åtagande minskat från 94 år 2007 till 88 stycken två år senare. Enligt Länsstyrelsen Gävleborg har antalet platser med aktivt fäbodbruk, från 2006 till 2009, minskat från 79 till 64. Som lokalt exempel berättar fäbodbrukare i Klövsjö socken om en minskning från 17 till 4 aktiva fäbodbruk sedan 1999. Detta är uttryck för en djupt oroande trend.

*) Enligt Föreningen Sveriges fäbodbrukare, i januari 2011, förmår SJV inte lämna mer aktuell statistik.

Genom att brukarna inte känner stöd för sin verksamhet saknar de också motiv för att upprätthålla kontakter med myndigheter.

Den kvantitativa målbeskrivningen ska uttrycka en strävan, inte att vidmakthålla ett bottenläge. Det finns flera anledningar för en vida större omfattning av djurhållning och betesdrift baserade på småjordbruk med fäboddrift. Det måste tas bredare och mer långtgående hänsyn till fäbodbrukets och tillhörande småjordbruks betydelse för den biologiska mångfalden i skogsland och fjäll, såväl beträffande fritt skogsbete, som rörande bruk av utmarkens traditionella slättermarker och annat bruk av fäbodskogens tillgångar, samt inte minst de kunskaper som finns i fråga om resurshushållning.

Fäbodbruket kan också tillskrivas ett högt modellvärde som ett hållbart och resurssnålt produktionssystem. Småjordbruken och fäbodbruket har även en betydelse för lokalsamhället genom sitt bidrag till lokal livsmedelsförsörjning och produktion av aktningvärda mervärden för livsmiljö och turistnäring.

Vad är rätt? De indikationer som finns på en negativ trend tyder på att klander är befogat, vilket kräver att en omprövning inleds omedelbart. Det fordras en bättre utformning av regelverk och villkor i förvaltningssystemet. Det finns skäl för en successiv och påtaglig ökning av antalet småjordbruk som bedriver fäbodbruk. Betesersättningen måste höjas.

Samverkan; tänkbar, möjlig och nödvändig

Kan fäbodbruk som helhetskoncept betraktas som ett *immateriellt kulturarv*, en världstradition? Kultursamverkan innebär att ansvaret delas och belastningar kan minskas samtidigt som kulturarvet mer blir ett medborgerligt intresse. Ansatser finns.

Centrum för utmarksbruk

Under slutet av 2009 gjordes en förstudie ägd av Ljusdals kommun med finansiering från Landsbygdsprogrammet via Länsstyrelsen Gävleborg samt Centrum för biologisk mångfald, om möjligheten att skapa ett samlat centrum för kunskap om fäbodbruk och annat utmarksbruk i Sverige. Direkta intressenter var också Ljusdalsbygdens museum, CBM – Naptek, Högskolan i Gävle och

Gävleborgs fåbodförening. Studien är avsedd som underlag för en fortsatt diskussion om behov och former för ett nationellt nätverk om utmarksbruk och beslut om ett fördjupat arbete.

Det är uppenbart att det finns ett behov av att inrätta av ett kompetensnätverk för en samlad, allsidig och kunskapsbaserad syn på fåbodbruket ifall samhället vill visa att det lever upp till de konventioner det anslutit sig till. Dialogen med det civila samhället och det professionella kulturlivet behöver öka. En möjlighet att inom en centrumbildning tillgodose fåbodbrukarnas strävan efter delaktighet i beslut som rör gruppen genom ett brett sammansatt beredningsorgan för alla myndighetsanknutna frågor som kan påverka verksamhetens alla delar. Detta innebär en parlamentarisk medverkan i frågors beredning från idé och planering och inte enbart formell yttranderätt över lagda förslag.

Norsk (senter for) seterkultur (NSK) <http://www.seterkultur.no/>

Norsk seterkultur vart etablert våren 1999. Det toårige prosjektet. Prosjektet ”Norsk senter for seterkultur” går egentleg attende til 1991, men først i 1997 fekk ein finansiering til ei større satsing på nasjonalt nivå. Organisasjonen er i dag interesseorganisasjon for aktive seterbrukarar, men er óg eit forum for andre seterinteresserte - og dannar totalt sett eit effektivt nettverk som er breitt fagleg samansett. Drifta blir finansiert gjennom medlemspengane, som ikkje gir rom for nokon tilsett administrasjon. Organisasjonen samarbeider med ei rekkje organisasjonar og institusjonar - både nasjonalt og internasjonalt, og er høyringsinstans og samarbeidspartnar med styresmaktene på alle nivå. I seinare tid har vi engasjert oss sterkt i plansaker som vedkjem arealbruken i seterområda, eit tema som er aktuelt i mange kommunar.

Som integrert del av landbruket står seterdrifta overfor store utfordringar, framtida for seterdrifta står og fell med om det skal vera liv laga å drive små og mellomstore mjølkeproduksjonsbruk. Vi påstår gjerne at seterdrifta representerer noko av det beste i landbruket vårt. Setra står sterkt i medvitet til dei fleste her i landet, og potensialet for ytterlegare verdiskaping med seterdrifta som utgangspunkt er avgjort til stades. Vi har mange døme på at einskildsetre og setergrender får fram svært gode produkt, og Norsk seterkultur er i den samanheng i ferd med å byggje opp eit nettbasert marknadsføringstilbod. Gjennom prosjektet ”Seternettet” er vi dessutan å ferd med å utvikle eit nettbasert informasjons- og kompetansesenter, som også inkluderer jobb-formidling og kjøp og sal av varer og tenester elles, som er relatert til seterdrifta og seterkulturen.

Norsk seterkultur har vore med på å utarbeide rapporten ”Norske stølslandskap - et nøkkelområde for stølsdrift i Europa” som Selskapet for Norges Vel (jämförbart med Sveriges Hushållningssällskap) tok initiativet til, og vi vil understreke det ansvaret vi som nasjon har for å ta vare på og vidareutvikle denne felles-europeiske kulturarven som seterbruket er. Dei norske setrene representerer eit tyngdepunkt i internasjonalt perspektiv, som ikkje minst er viktig for kulturlandskap og biologisk mangfald. Seterdrifta vår representerer avgjort eit kostnadseffektivt kulturlandskapsarbeid. Og det er bl.a. i det perspektivet tilskotet til setring må sjåast. Det særskilte setertilskotet har positiv verknad. Ringverknadene av seterbruket er store - for anna beitebasert husdyrhald, ei samla reiselivsnæring og for folk flest sin tilgang til utmarka for rekreasjon og friluftsliv.

Säterbrukets traditionella kunskap och biologiska kulturarv som resurs
Från Norge och forskningsinstitutionen Bioforsk (ansvar bl.a. för grovfoderbaserad produktion och utmarksbruk) har initiativ tagits till en interregstudie av kompetensutveckling gällande säterbrukets traditionella kunskap och biologiska kulturarv som resurs för framtiden. Några citat

De gjennomførte interreg-prosjektene vedrørende seterbruk har økt kunnskapen om og interessen for seterbruket i Nordens Grønne Belte. Det mangler imidlertid fortsatt grunnleggende kunnskap om kulturarven knyttet til seterbruket. Den tradisjonelle kunnskapen om driftsformer og det biologiske kulturarvet er av avgjørende betydning for et framtida bærekraftig seterbruk.

I et nytt prosjekt ønsker vi derfor å sette direkte fokus på hvordan seterbrukets tradisjonelle kunnskap og biologiske kulturarv kan bidra som ressurs for å utvikle en bærekraftig framtid for svenske og norske seterbrukere. Foreningene ”Norsk Seterkultur” og ”Föreningen Sveriges fåbodbrukare” vil stå sentralt i utarbeidingen av prosjektet, og sørge for at målsetningene blir i tråd med seterbrukernes behov og interesser.

Sammenhengene mellom fortid-nåtid samt framtid og kompetanseutvikling innenfor seterbrukets kulturarv vil være sentrale i prosjektet. Informasjonsoverføring av resultatene til seterbrukerne og forvaltere vil være hovedfokus. Kunnskapen kan også brukes for eksempel i turismesatsinger, som "den gode historien" til setermate nog gjennom at man utvikler ekoturisme basert på det vakre seterlandskapet med sine kulturspor, flora og fauna og kunnskapen om sammenhengene mellom natur- og kulturarven.

Genom koordinering av befintliga resurser från överheternas sida finns goda möjligheter att ge samlad tillgång till samhällets tjänster för fåbodbrukare och andra slags utmarksbrukare. Ett sådant stöd krävs för ett väl fungerande fåbodbruk och är även i linje med Konventionen om biologisk mångfald.

Folkliga kulturella aspekter på försörjning

Konventionens artikel 8j och relaterade frågor i främst artikel 10 är synnerligen viktiga för möjligheterna att bevara fåbodbruket och stärka verksamheten. I och med att ursprungs- och lokalbefolkningar förvaltar för samhället värdefulla kunskaper och egenskaper måste förutsättningar för deras existens och traditionella verksamheter också finnas.

Behovet av stöd berörs direkt, bland annat i Konventionens artikel 11 och 20, där det uttalas att finansiellt stöd och stimulans ska finnas för aktiviteter som kan leda mot Konventionens mål.

Som vi visat kan en enskild fåbodbrukare behöva förhålla sig till 20-talet olika institutioner, med sinsemellan olika ansvarsområden. Ur jordbruksekonomisk eller turistisk synvinkel kan fåbodbrukaren få råd eller föreskrifter om åtgärder som går stick i stäv mot antikvariska eller biologiska målsättningar. Vid bedömning av den betydelse som de biologiska villkoren har haft för framväxandet av traditionella kulturer har man i stort sett glömt de folkligt kulturella aspekterna på jakt, fångst, odlade, boskapsskötsel, livsmedelsproduktion, matlagning, fibrers roll i skapande av textilier, och mycket, mycket annat.

Detta innebär att fåbodbrukare som representanter för lokala gemenskaper med en traditionell verksamhet måste särbehandlas positivt vid bruket och bevarandet av sin ärvda kunskap. Det behövs fungerande fåboddar för att hålla sedvänjor, ritualer, framställningar, påståenden, uttryck, kunskap och färdigheter med referenser till det förflutna – liksom tillhörande verktyg, föremål, artefakter, ekofakter och kulturella platser – levande och funktionsdugliga. Kulturarv, som överförs från generation till generation, återskapas fortlöpande av samhällen och grupper i förhållande till deras omgivning, deras ömsesidiga förhållande till naturen och deras historia och ger dem på så sätt en uppfattning av identitet och kontinuitet, och främjar på så sätt respekten för kulturell mångfald och mänsklig kreativitet. Det immateriella är beroende av det materiella och binder samman relationen mellan dåtid, nutid och framtid.

Möjligt genomförande

Beträffande kulturarvsområdet har det materiella kulturarvet länge ställts i brännpunkten i förhållande till det immateriella. Världsarvskonventionen från 1972 är inriktad på monument, byggnader och platser. Konventionen har ratificerats av 187 länder, och hösten 2010 fanns 704 kulturarv, 180 naturarv och 27 kombinerade kultur- och naturarv på "världsarvslistan". Italien har med 45 världsarv flest objekt.

Unesco antog vid generalkonferensen 2003 konventionen om tryggnad av det immateriella kulturarvet. Den trädde i kraft 2006, då 30 länder hade ratificerat den. Avsikten med konventionen är att skapa balans mellan materiellt och immateriellt kulturarv inom Unescos normgivande arbete på fältet.

Över hundra länder har nu ratificerat konventionen. Konventionen ska trygga att berörda samhällens, grupper och enskilda personers immateriella kulturarv respekteras. Detta kan ske genom att höja medvetandet på det lokala, det nationella och det internationella planet om det immateriella kulturarvets betydelse och trygga ömsesidig uppskattning av det samt främja internationellt samarbete och bistånd. Fåbodbruket i Norden bygger på en kultur med långa traditioner och utövas av personer som förenas i samhällen eller grupper med en gemensam arvslott.

Den immateriella fäbodkulturen kräver brukade fäbodlar för att bli funktionell

Att skilja mellan praktiker och teoretiker kan ha ett värde när det görs från ett sakligt perspektiv; för att genomföra en uppgift. Då blir begreppen positiva och man kan avslöja överensstämmelser eller avvikelser i samhället. Poängen med att uppmärksamma det immateriella är fånga historiens helhet när vi tidigare bara har uppmärksammat det materiella och monumentala.

Ett exempel finns i byggnadsvården där man tidigare värderat materiell autenticitet väldigt högt och därför inte kunnat förklara sammanhang med landskap. Utan att här gå in på detaljer kan man ana dilemmat i det materiella världsarvsprojektet kring "Hälsingegårdar" där olika synsätt på ett olyckligt sätt kom att mötas då Unescos granskningsorgan tog emot den svenska presentationen. "Olyckligt" därför att granskningen avrådde inskrivning som världsarv. Skälen kan sökas i kandidatens svaghet då det gällde att exemplifiera och förklara landskapsammanhang.

De områden som täcks av konventionen om immateriellt världsarv innefattar muntliga traditioner och uttryck, däribland språket, sociala sedvänjor, riter och högtider, kunskap och sedvänjor rörande naturen och universum samt traditionell hantverksskicklighet och konstnärligt utövande. På alla dessa områden är utförandet avhängigt av färdigheter och kunskaper. Konkreta föremål kan behövas för utövande av färdigheter men då enbart som medel.

Konventionen berör således också sambanden mellan materiellt och immateriellt kulturarv, innebörden av ett levande och föränderligt immateriellt kulturarv med gränsöverskridande karaktär, metoder för att trygga detta kulturarv och nödvändigheten av samordning mellan lokala, nationella och internationella instanser för att åstadkomma säkerställandet.

Det är viktigt att inte förbise bindningarna mellan immateriellt och materiellt, mellan teori och praktik eller mellan individualism och kollektivism. Tudelningar kan användas för att förstärka varandra. Motsvarigheter är mentalt i förhållande till manuellt och förståelse i förhållande till färdighet. Det får inte bli en klassificering i intellektuella personer och kroppsarbetare.

Slutsatsen är att den immateriella fäbodkulturen kräver brukade fäbodlar för att bli funktionell.

En förutsättning för tryggnad av den nordiska fäbodkulturen är att det är ägarna av det immateriella kulturarvet som ska medverka och i slutändan bedöma vad som ska säkerställas och bevaras. Den enskilde kulturarvsbäraren ska själv kunna ta initiativ och vara med och bestämma.

Före genomförande av en nominering som immateriell världstradition krävs:

1. Identifiering

Det vill säga precisera det mest betydelsefulla i ett immateriellt kulturarv

2. Dokumentation och registrering

Detta omfattar

- i) respektive typ av immateriellt kulturarv och dess
- ii) traseringsmetoder och
- iii) miljöer samt
- iv) mönster/dynamik rörande förändringar

3. Stöd till befintliga miljöer och återställande av nya miljöer för tryggnad; upprätthållande/ vidareförande/ trasering, av olika yttringar av immateriella kulturarv

Detta uttrycks i Konventionen om biologisk mångfald, artikel 10 c)

"skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande"

4. En förvaltningsstruktur för arbetet med säkerställande av det immateriella kulturarvet

Det vill säga någon med tillräckliga resurser skall kunna ta ansvar för och söka allianser så det immateriella kulturarvet värnas, tryggas och består

1. Exempel på igenkännande av kulturarvet

Traderingsmetoder – hand, tanke, tunga

Det folkliga medvetandet om fäbodkultur finns i en livsform, vilken bygger på direkt överföring av kunskap mellan generationer genom händers verksamhet och muntliga berättelser samt musik och sång.

Dessutom kan ett materiellt kulturarv uttrycka och förmedla kunskap:

- Det finns landskap, bebyggelse och föremål
- Det finns lagar, domböcker, landshövdingeberättelser, reseberättelser o.s.v.
- Det finns lantmäterihandlingar
- Det finns etnologiska register och frågelistsvar, liksom musiketnologiska arkiv
- Det finns forskningsrapporter och vetenskapliga uppsatser
- Det finns brukarnas egna noteringar; dag- och kassaböcker – men även ristningar i sten, trä och trä.

Internationellt kulturutbyte – nomadisk pastoralism

I februari 2009 gästades Dalarna av representanter från tre olika massajiska organisationer i Tanzania. Detta besök var en samverkan mellan Föreningen Sveriges fäbodbrukare, Naptek och Siljansnäs sockenkontor samt med finansiering från Svenska Institutet. Besöket innebar en mängd olika utbyten med olika organisationer i Dalarna samt enskilda fäbodbrukare. Tanken var att utbyta erfarenheter om hela begreppet ”nomadisk pastoralism”, bland annat i Sverige och Tanzania.

Kulturarvets miljöer

Fäbodkulturen är en del av traditionell bondekultur som förekommer i stora delar av världen. Den är beroende av ett ekonomiskt samband med åretruntjordbruk och är en period, ett skede i detta. Det är för konsumtionen i hemgården som produktionen sker.

- Fäbodkulturens ägoslag är tomtens hus, inägorna med den bearbetade marken – åker, äng och sval (linda, lägd, vret, täkt etc.), någon liten djurhage – samt utmarken med kreatursbete och naturliga slåttermarker. Från utmarken hämtades även virke, vedbrand och så kallade naturalster.
- Fäbodbruket förs vanligen till utmarken och skiljs därmed från bruket av sommarladugård, som i regel förläggs i gränsen mellan inägor och utmark (en fördel med arrangemanget är att via djuren, som betar utmarken, genom ladugården få gödsel/ energi direkt till inägorna).
- Ibland är det från kommunikationssynpunkt fördelaktigt att transportera mjölk från fäbod till gård för förädling där. Fäboden är dock bebodd och inte enbart en mjölkkningsbod (jämför sommarladugård). Stundom finns flera fäbodanläggningar på olika avstånd från gården – flerfäbodsystem. Även växelbruk mellan olika fäbodor och olika år har förekommit (hushållning med marken som näringsresurs).
- Mjölkförädling har varit en uppmärksam aktivitet på fäbodor men även sinkor och ungdjur av nöt liksom andra djurslag och verksamheter kan förbindas med fäbodbruk.
- Fäbodkulturen är mer än anse som ett uttryck för optimering av foderresurser/ energitillgång än som ett instrument för viss djurhållning/ produktion.
- Fäbodkulturens utbredning eller avgränsning är föremål för diskussion. Den nordiska fäbodkulturen uppfattas vanligen som norsk-svensk, men förekomsten av isländska och finska fäbodor måste uppmärksammas. Även de indicier (lagregler) som antyder dansk förekomst bör granskas.

Bruk ger karaktär

Bevarandentressen uppmärksammar fåbodbrukets särskilda ekosystem, i första hand de olika typerna av skogsbetesekosystem, men även de varianter av ekosystem och biotoper, som är betingade eller präglade av fodertäkt, främst slåtter; hårdvall, sidvall – ranningar, strandängar, myrar – foderträd och skottskogar. Till detta kommer de speciella fåboddjuren, ofta gamla lantraser, vilka hålls in situ. Och bebyggelsemiljöerna, som kan sluta helheten. Fåbodbruket är ett tydligt och överskådligt ekonomiskt jordbrukssystem väl lämpat att använda i såväl undervisning som forskning.

Varje form av brukande ger marken och miljön sin bestämda karaktär. Inom fåbodbruket finns sådana kunskaper och resurser som är oundgängliga för att ta hand om kulturell och biologisk mångfald och understödja en långsiktig hållbar utveckling. Detta motiverar särskild hänsyn till och anpassning för fåbodbruket inför framtiden, bland annat

- för att bibehålla den kritiska kunskapsmassan i ett levande kulturarv
- för att i tillräcklig omfattning trygga den bildningsrelaterade delen av den biologiska mångfalden
- för att underhålla den resursmässigt avgörande delen i näringsverksamheten för ett antal småjordbruk

För företagaren är fåbodbrukets främsta värde att det ger möjlighet att föda ett så stort antal djur att jordbruket blir bärkraftigt i förhållande till vad som krävs av insatser för driften. Till detta kommer vad som populärt kan sammanfattas i ”hävdens ekosystemtjänster”.

Tjänsterna kan sorteras i grupper, till exempel:

- naturvärden – värden för biologisk mångfald
- värden för skogsvården
- kulturella och sociala värden – upplevelsevärden
- värden för betesdjuren
- bibehållande av traderad kunskap
- medel för undervisning och studier
- resurshushållning; landsbygdsprogression

De värden som genereras genom fåbodbruk tryggas bäst genom fortsatt fåbodbruk. Andra insatser kan ge ett snedvridet eller annorlunda resultat. Fortsatt fåbodbruk är även en kostnadseffektiv och säker form för bevarande.

Kulturarvets förändringsmönster

Fåbodkulturen är ett uttryck för önskan att optimalt använda ett tillgängligt territorium för att tillgodose sina och gemenskapens behov. Ledord är ändamålsenlighet och hushållning. Med detta som bakgrund är det naturligt att förutsätta variation och förändring inom fåbodbruket.

Faktorer som kan bidra till att forma variationer är:

- Behov; munnar att mätta
- Befolkningsläge
- Farsoter (djur, människor)
- Predatorer; rovdjursförekomst
- Landskap, med hemgårdens/ -byns läge
- Tillgänglighet till utmark
- Samfärdsel, färdleder
- Fåbodlagets inriktning
 - Traditionsbundenhet, nytänkande
 - Gemenskap, individualism
- Konkurrens, marknadsläge
- Trender, samhällsströmningar
- Energitillgång
- Andra omvärldsfaktorer
- Överhetens intresse

2. Dokumentation och registrering av miljöer och minnen

Det finns en uppfattning om att Sverige har väl etablerade strukturer och organisationer för att bevara, trygga och tillgängliggöra såväl det materiella som det immateriella kulturarvet i jämförelse med många länder i tredje världen. Ett skäl till uppfattningen kan vara att sådan dokumentation och registrering är och kräver ett centralt ansvar. Sverige borde därför i internationella samarbeten bidra med erfarenheter av metoder från en lång tradition av dokumentation och forskning, organisation och teknik på det immateriella kulturarvets område. Vi skulle kunna hjälpa till med utbildningsinsatser, experter och andra resurser för dokumentation och metodutveckling.

En snabb blick på förhållandet då det gäller fäbodkulturens kulturarv visar att storsamhället vid olika tillfällen pekat på en önskan att bevara fäbodkulturen. År 1955 bildades den s.k. Fäbodkommittén. Kommittén hade ett 80-tal kontaktmän i bygderna med uppgift att inventera fäbodställen. Från början var kommittén spontan och fristående – med viss koppling till Nordiska museet. Den anslöt sig år 1959 till Samfundet för hembygdsvård (nuvarande Sveriges hembygdsförbund). Resultatet av verksamheten är svårtillgänglig.

Fäboden som anläggning

Vid ett möte våren 1972 mellan Fäbodkommittén, Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet insåg man behovet av en inventering av det oöverskådliga fäbodmaterial som finns lagrat i museer, arkiv och institutioner. Projektet inleddes. Någon sökning efter resultatet är inte gjord.

Med hjälp av fondmedel startade Nordiska museet också en inventering kallad "*Fäboden som anläggning*". Man ville få underlag för en korrekt bedömning av vilka fäbodanläggningar som behövde bevaras inom ramen för den allmänna kultur- och naturvården, liksom vilka anläggningar som lämpade sig som fritidsverksamheter (Naturvårdsverket var en ny vital myndighet med ansvar inom området). Inventeringen gjordes i samråd mellan Riksantikvarieämbetet, berörda landsantikvarier och hembygdsförbundet.

När utredningen "*Fäbodbruket – hotad näring*" (en del av inventeringsarbetet) presenterades 1982 inbjöd Länsstyrelsen i Jämtland tillsammans med länsmuseumerna i Dalarna och Jämtlands län även fäbodbrukare att vara med i samtalen. Detta anses vara den första fäbodriksdagen och den hölls i Klövsjö. Därefter gled Fäbodkommitténs initiativ mer och mer över till organisationen Turismutveckling i Östersund, som också hade ambitionen att hålla ett register över "*Levande fäbod*" i landet. I dag, 2010, finns denna strävan inom regeringsinitiativet Naptek hos CBM.

Hållbar utveckling för fäbod

Riksantikvarieämbetet redovisade 2001 ett regeringsuppdrag om en långsiktigt hållbar utveckling för landets fäbod. Det antikvariska synsättet på bevarande dominerar över önskemålet om hållbar utveckling. Man betonar den ålderdomliga bebyggelsen, det särpräglade landskapet, den extensiva djurhållningen, de utrotningshotade djurraserna, den småskaliga livsmedelshandlingen och de traditionella hantverksmetoderna, som allt är viktiga delar av ett helhetsvärde. Detta visar ett dilemma. Man pekar på delmålen kvalitet, stabilitet och kunskap och nämner flera nationella miljömål; *ett rikt odlingslandskap, levande skogar, storlagen fjällmiljö, god bebyggd miljö, giftfri miljö*. Bland styrmedlen nämns *kommunal planering* i samverkan med länsstyrelse och länsmuseum för rådgivning om byggnads- och markvård. Bildande av kulturresevat berörs också. Administrativa förenklingar i regel- och bidragssystem bör eftersträvas. Det internationella perspektivet ska lyftas fram. På central nivå krävs samverkan och en tydlig rollfördelning mellan myndigheter. Information, utbildning och forskning behövs på alla nivåer.

Sveriges finaste odlingslandskap

Naturvårdsverket redovisade 1996 ett regeringsuppdrag om ett representativt urval av Sveriges odlingslandskap, som allsidigt belyser kolonisationsförloppet och skildrar olika faser av detta. Rapporten *Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet* är inte helt komplett på grund av att kulturmiljövården vid tillfället saknade tillräcklig kunskap för att välja ut de odlingslandskap som tillgodoser sektorns alla bevarandeaspekter.

Fäbodkulturen berörs under rubriken *Nationellt värdefulla helhetsmiljöer*. Där konstateras att vissa jordbruksmiljöer finns i hävd i så liten omfattning att samtliga dessa kan betraktas som viktiga att bevara från nationell synpunkt. Fäbodarna nämns som exempel. De i planen redovisade miljöerna har alla högsta bevarandevärde i ett nationellt perspektiv (överordnat regionala bedömningar). Kan inga andra styrmedel (t.ex. överenskommelse om miljöåtagande inom EU) fungera ska lagskydd (naturreservat, kulturresevat...) ³ tillämpas. För lagskyddade naturvårdsobjekt (även kulturresevat) finns fungerande system för registrering och dokumentation.

Naturvårdsverket har således bedömt att nationellt sett är fäbodarna och deras miljöer hotade i sådan omfattning att inga förluster kan tillåtas, även om det vid regionala, lokala eller andra bedömningar kan framstå som att läget inte är oroande och att förluster kan tålas. Kan inga andra styrmedel än lagskydd användas för säkerställande av numerären skall detta instrument användas.

Frågan har riksdagsbehandlats och bland annat följande finns att läsa i Jordbruksutskottets betänkande 1997/98:JOU03

Naturvårdsverket har på regeringens uppdrag, i samråd med Riksantikvarieämbetet, utarbetat en nationell bevarandeplan för odlingslandskapet. Områdena skall vara värdefulla odlingslandskap med biologiskt högklassiga slätter- och betesmarker och innehålla bebyggelse- och odlingsystem som belyser en viss tids eller ett visst skedes markorganisation och odlingsteknik. Områdena eller objekten skall ha så höga naturvärden att ett säkerställande med stöd av naturvårdslagen, som naturvårdsområde eller naturreservat, skall kunna komma i fråga om inte andra styrmedel förmår vidmakthålla bevarandevärdena. Inom ramen för svenska miljöprogrammet kan stöd lämnas för bl.a. naturbetesmarker och övriga värdefulla natur- och kulturmiljöer samt för utrotningshotade husdjursraser.

I bevarandeplanen framhålls särskilt att fäbodarna hör till de jordbruksmiljöer som numera finns i hävd i så liten omfattning att samtliga som brukas bör betraktas som viktiga att bevara från nationell synpunkt.

Utskottet konstaterar att ett bevarande av vad som finns kvar av vitala fäbodmiljöer är mycket angeläget. Den primära uppgiften för bevarandearbetet är att, åtminstone i fäbodkulturens kärnområden, säkerställa och bevara helheten där såväl den kulturbetingade naturmiljön som den sociala och ekonomiska strukturen i fäboddriften kan uppmärksammas. Som framgår av redovisningen ovan har den nationella bevarandeplanen för odlingslandskapet som huvudsyfte att, i ett nationellt perspektiv, presentera de mest bevarandevärda ängs- och hagmarkerna och värdefulla helhetsmiljöerna i odlingslandskapet. De nationella kvalitetsmål och åtgärdsplaner samt den strategi för säkerställandearbetet som redovisas i planen kan förväntas ge ökade möjligheter att tillgodose behovet av ett långsiktigt bevarande av sådana skyddsvärda helhetsmiljöer som fäbodarna utgör.

Som framgår av planen bör sådana jordbruksmiljöer som numera finns i hävd i mycket liten omfattning betraktas som viktiga att bevara från nationell synpunkt och våra fäbodarna är ett självklart exempel på detta. Berörda motionsyrkanden bör därmed kunna lämnas utan riksdagens vidare åtgärd.

Regeringen har gett länsstyrelserna i uppdrag att genomföra planen.

³ Både länsstyrelser och kommuner kan bilda natur- och kulturresevat. Samma § i miljöbalken gäller. När ett resevat är bildat markeras gränserna. Varje resevat är unikt och har därför egna föreskrifter för att bevara olika värden. Syftet med ett naturreservat avgör vilka begränsningar i förfoganderätten som gäller och den hävd och andra insatser som skall ske.

Kulturresevat infördes samtidigt med miljöbalken 1999 som ett komplement till naturreservat. Avsikten var att förenkla vård och bevarande av specifikt kulturpräglade landskap. I ett kulturresevat kan alla områdets värden skyddas och vårdas. Därmed omfattas byggnader, anläggningar, lämningar och marker - men även sådana värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner kan hanteras inom ramen för kulturresevatets förvaltning. Det finns dock en tydlig rädsla från beslutande myndigheter att genom institutet frondera mot andra regelverk som eventuellt kan hindra tillämpning av immateriellt kulturarv, t.ex. traditionellt fritt skogsbete.

Skyltar informerar om vad som gäller när man besöker natur- och kulturresevat.

Framtidens miljö

I slutbetänkandet från Miljömålskommittén, SOU 2000:52, Framtidens miljö, framhålls att byggnader och gårdsmiljöer är viktiga för odlingslandskapets karaktär och människors identitet. I dessa miljöer finns också ofta en rik, kulturbetingad biologisk mångfald. Även för fåbodarna och fåbodkulturen krävs stödåtgärder. Skötseln måste inriktas på de områden som klassats högt i Naturvårdsverkets bevarandeplan. En kompletterande inventering behövs, bl.a. för att förbättra kunskapen om slätter- och betesmarkernas kulturhistoriska värden och totala utbredning. Inventeringen bör leda till en revidering av den nationella bevarandeplanen. För att nå det första etappmålet krävs även en god tillgång på betesdjur. Vissa typer av marker har blivit så ovanliga att restaurering och utökning behövs. Det gäller särskilt naturbetesmark i norra Sverige, ljunghedar och skogs-, fåbod- och alvarbete samt slätteräng.

Miljömålsansvarig myndighet för odlingslandskapet är SJV. Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion skall skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks. Ett delmål är att samtliga ängs- och betesmarker skall skötas på ett sätt som bevarar deras värden. Arealen hävdad betesmark av de mest hotade typerna skall ha utökats med minst 13 000 ha till år 2010. Detta kräver dokumentation och registrering.

Det finns inga definitiva data över hur stor areal ängs- och betesmark som finns i landet. Ca 480 000 hektar betesmark omfattades år 2006 av miljöersättningen. År 2006 minskade arealen betesmarker med miljöersättning, vilket förklaras med förändringar av stöden. Arealerna i miljöersättning för skogsbete minskade också mellan 2005 och 2006. (SJV Rapport 2007:15)

Landsbygdsprogram

I landsbygdsprogrammet, som är landets största bevarandeinsats för värdefulla landskap, ingår skötsel av betesmark runt fåbodarna efter angivna skötselvillkor. EU-ersättningen består av en fast kostnad på 20000 kr per fåbod och en rörlig kostnad på 600 kr/ha och avser fåbod i bruk med minst 5 hektar betesmark. Att sköta betesmarken vid 230 fåbodarna kostar ungefär 15 miljoner kr/år. Utöver detta kan tillkomma åtgärder inom utvald miljö som kan beräknas till 3 miljoner kr. Till detta kommer kostnader för byggnader, rovdjursstängsel eller rovdjurssäkra nattfällor.

Ett stort antal fåbodarna har enligt SJV förfallit och tidigare öppen mark vid husen har växt igen. Traditionellt bruk av ekonomibygnader och omgivande marker bör därför uppmuntras. Därför prioriterar SJV åtgärder i bebyggelsemiljöer. Genom den ökande rovdjursstammen och begränsade möjligheter till vakthållning behöver dessutom rovdjursstängsel eller rovdjurssäkra fällor uppföras. SJV uppfattar bevarandemålet till 230 fåbodarna, behovet av bevarade skogsbetesekosystem berörs inte i sammanhanget. Klarhet saknas om vad SJV uppfattar som ”samtliga betesmarker”.

I ett förslag till fördjupad utvärdering som SJV lämnat Miljömålsrådet finns förslag som rör ängs- och betesmarker, åkerlandskapet, ekologisk produktion, byggnader och bebyggelsemiljöer, odlad mångfald och husdjursgenetiska resurser – men skog i bemärkelsen agrar miljö berörs inte trots att det är här som de mycket hotade skogsbetesekosystemen finns. Man bortser helt enkelt från en stor utdöendeskuil i skogens jordbrukslandskap.

Det är viktigt, såväl för miljömålsarbetet, som i andra sammanhang, att ha en enhetlig definition av vad som är eller har varit jordbruksmark. Det är viktigt att även få med det som tidigare var jordbruksmark, men nu har övergått till något annat. Jordbruksmark i skog och utmark verkar ha förbigåtts närmast systematiskt. I en nyligen avslutad inventering av ängs- och betesmarker analyserades endast 18 fåbodbeten varav 16 låg i samma socken. Resultatet visar en påfallande stor andel gammal slätteräng. Analysen lyfter fram en önskad förändring av ägoslag. (SJV Rapport 2009:10)

Tillfredsställande bevarandeprogram, kriterier och system för dokumentation och registrering saknas för närvarande hos den ansvariga myndigheten.

Natura 2000

I det europeiska nätverket Natura 2000 ingår ekosystem och livsmiljöer med arter som EU-länderna kommit överens om att skydda. Registrering av objekten i nätverket sker såväl regionalt som centralt av länsstyrelserna respektive Naturvårdsverket.

Många utpekade miljöer är starkt beroende av mänskliga åtgärder och hävd för att kunna bevaras. Flera har fått sin prägel av utmarkssbete och fåbodusbruk. Här följer ett urval sådana naturtyper med respektive identifieringsnummer: Havsstrandängar av Östersjötyp 1630, Nordatlantiska fukthedar med klockklung 4010, Torra hedar (alla typer) 4030, Fjällhedar och boreala hedar 4060, Alpina och subalpina silikatgräsmarker 6150, Alpina och subalpina kalkgräsmarker 6170, Artrika stagggräsmarker på silikatsubstrat 6230, Artrika torra-friska låglandsgräsmarker av fennoskandisk typ 6270, Nordliga boreala alluviala ängar 6450, Höglänta slätterängar 6520, Västlig taiga 9010, Boreonemorala, äldre naturliga ädellövskogar av fennoskandisk typ med rik epifytflora 9020, Nordisk fjällbjörkskog 9040, Örtrika, näringsrika skogar med gran av fennoskandisk typ 9050, Barrskogar på eller i anslutning till rullstensåsar 9060, Trädklädda betesmarker av fennoskandisk typ 9070 och Skogbevuxen myr 91D0.

3. Stöd till miljöer som främjar minnet

Genom att området immateriellt kulturarv lyfts fram ökar intresset för kunskapsuppbyggnad och kunskapsöverföring. Konventionen kan bidra till respekt för sådant som redan görs utan extra finansiering eller kan göras meningsfullare. Styrkan i konventionen är att den kan skapa förtroende, ge stadga och garantera kontinuitet. Med en bra organisation med nödvändig samverkan mellan olika intressenter bör fördelarna med ett skydd för immateriella kulturarv i stor omfattning kunna ske inom berörda myndigheters befintliga uppgifter. En viss förstärkning för att administrera en föreslagen centrumbildning, förmedla råd och rent allmänt ge den ett ansikte mot omvärlden är dock nödvändig. Vissa resurser måste också finnas tillgängliga för särskilda insatser och åtgärder inom området. Detta är viktigt, inte minst för att ge verksamheten trovärdighet.

CBD

Artikel 20 i Konventionen om biologisk mångfald inleds med texten:

”Varje fördragsslutande part åtar sig att i överensstämmelse med sin förmåga tillhandahålla finansiellt stöd och stimulans till sådana nationella aktiviteter som syftar till att uppnå målen för denna konvention, i enlighet med sina nationella planer, prioriteringar och program.”

Stöd för lagskyddade miljöer

Lagskyddade miljöer i Sverige skall garanteras offentliga medel som stöd för bevarande av det tillstånd som krävs för att behålla de värden som motiverade skyddet. (Beträffande medel som främjar minnet finns värdeserien som redovisar verksamheter, kunskaper och traditioner i not 3 på sidan 47.)

Kan näringsverksamhet bedrivas är stödet främst att betrakta som täckande av en förlust/ överkostnad, det vill säga avseende den kostnad som uppstår över de insatser som behöver göras i företaget oavsett om ett skydd finns eller inte. Att förlita sig enbart på ideella insatser är naivt. Utarmningen av fåboduskulturen har tillåtits gå för långt för att någon sådan möjlighet skall finnas.

Samhällets respekt för fåboduskulturen måste stå att få.

EU:s landsbygdsprogram

De förvaltande myndigheternas finansiella ansvar kan inte åsidosättas men ekonomiskt sett kan den nationella kostnaden sänkas genom avtal om miljöersättning inom EU:s landsbygdsprogram. Med utnyttjande av det regelverk som finns kan i princip huvuddelen av vårdkostnaden betalas via miljöersättningar. Även utbildning av skötselpersonal – ofta markägare eller brukare – kan ske med stöd av medel ur landsbygdsprogrammet.

Organisationer som har uppgifter som kräver finansiering av allmänna medel har ständiga problem med att kunna möta förväntningar på insamling, registrering och förmedling. Beskrivningen under

rubriken ”2. Dokumentation och registrering av miljöer och minnen” visar tydligt att resurserna för att följa förändringar i samhället är dåliga. Det som finns samlat i arkiven speglar inte dagens behov. Det mångkulturella är ett eftersatt område som är i behov av nya metoder, kompetens och personal. För att det ska vara möjligt att kontinuerligt kunna dokumentera måste insatserna förstärkas. Konventionen om det immateriella kulturarvet öppnar möjligheter.

Stöd innebär mer än finansiell hjälp. Mycket handlar om attityder. Det finns ett otillfredsställt behov av utbildningar. Minoriteternas kulturarv har under långa tider inte har ingått i historieskrivningen. Det behövs en kartläggning av kunskaper, utövande och överföring. Det immateriella kulturarvet handlar också om rätten att få tolka och definiera sin historia och sitt förflutna och att samla och förvalta ett eget kulturarv. Ofta är kunskaper och erfarenheter av tradering av immateriellt kulturarv gedigna, t.ex. inom näringar, hantverk, slöjd, berättande och arbetets musik. Resurser för ett samordnande centrum för kunskapsförmedling och förmedlingsinsatser för traditionell kunskap är ovärderliga.

EU:s kulturprogram

Fäbodkulturen är en del av kulturarvet. EU:s kulturprogram ska stödja projekt som bygger på det gemensamma europeiska kulturarvet och lyfter fram Europas kulturella mångfald genom gränsöverskridande samarbete mellan kulturaktörer. Till projektets syften hör att främja kulturens rörlighet över gränserna och den interkulturella dialogen. Projekten ska ha ett europeiskt perspektiv som går utöver lokala, regionala och nationella engagemang. Kulturkontakt i Sverige sker genom Kulturrådet och Riksantikvarieämbetet.

Alla slags kulturorganisationer, även kommunala och statliga myndigheter i EU:s medlemsstater jämte Island, Liechtenstein, Norge, Turkiet, Kroatien, Makedonien och Serbien, får söka om stöd från programmet. Programområdena gäller kulturprojekt, organisationsstöd samt analyser och information. Projekt om fleråriga samarbetsprojekt måste engagera aktörer från minst sex länder i minst tre år. Kultursamarbete ska engagera minst tre aktörer och vara i högst två år. EU-stödet får vara högst 50 % av den totala budgeten.

Kulturpriser; uppmärksamhet

Europa Nostra (Vårt Europa) bildades 1963 och är Europas ledande ideella organisation för bevarandet av Europas gemensamma kulturarv. Europa Nostras mål är att brett stödja kultur- och arkitekturfrågor, stads- och landskapsplanering samt att främja en balanserad och hållbar utveckling av Europas naturliga och byggda kulturarv såväl i stadsmiljö som på landsbygden. Från 1978 har Europa Nostra delat ut priser för att inspirera och lyfta fram speciellt framstående bevarandeinsatser för kulturmiljön. Under åren har ett 40-tal svenska projekt belönats. Europa Nostra kan fungera som en spjutspets i kontakter med framför allt EU, Europarådet och UNESCO. Europa Nostra ska bevaka händelser och debatt i Sverige som är av vikt för Europa Nostras agerande på europeisk nivå. Organisationen stöder också nationella och internationella kampanjer som slår larm när värdefulla kulturmiljöer i Europa på olika sätt är hotade och gör då uttalanden samt informerar internationell press.

Efter en omsorgsfull upprustning tilldelades fäbodstället Östra Arådalen 1991 Europa Nostras byggnadsvårdspris. Typiskt för fäbodvallarna är det stora antalet små omålade timmerbyggnader, varje funktion hade oftast sitt eget hus. Miljön var betydelsefull. Denna del av Oviksfjällen var utmärkt åt bönderna från de södra Storsjösocknarna. Där finns omkring 30 fäbodställen. Två vallar, Östra Arådalen och Långbodarna, är fortfarande i drift. Kreaturen går på fjällbete i drygt två månader. Mellan byarna och de olika fäbodvallarna fanns ett väl utvecklat kommunikationsnät med buföringsvägar och stigar, många av dem ännu fullt synliga. En körväg från Kövra till Arådalen, i stort sett den sträckning som Oviksbönderna gick med sina djur till fäbodarna i Oviksfjällen, anlades åren 1964 - 1965. Dessförinnan fanns inte någon körväg till fäbodarna. De mer kända fäbodarna längs ”Fäbodvägen” är Landsombodarna, Fittjebodarna, Långbodarna, Svedjebodarna, Galåbodarna, Nybodarna, Valskafet, Prästbodarna, Östra Arådalens fäbodar och Västra Arådalens fäbodar.

2003 instiftade EU ett kulturarvspris inom ramen för Culture 2000-programmet som kom att administreras av Europa Nostra. Priserna har därefter slagits samman till Europa Nostra Awards/European Union Prize for Culture Heritage och kategorierna har utökats.

Kategori 1: Conservation

För bevarande, restaurering samt återanvändning och tillägg av byggnader i historisk miljö Arkitektur; Kulturlandskap; Konstföremål; Arkeologi; Industriminnesvård och ingenjörsskap, nytt fr.o.m. 2007

Kategori 2: Research

För forskningsinsatser och utvecklingsarbeten av mer generell natur

Kategori 3: Dedicated Service

För framstående personliga insatser eller insatser av föreningar etc.

Kategori 4: Education, Training and Awareness-Raising

För föredömliga initiativ inom utbildning och praktisk verksamhet samt upplysningsinsatser i kulturarvsfrågor.

4. Förvaltningsstruktur för säkerställande av immateriellt kulturarv

Fäbodkulturen är en lockande vision eller sinnebild av Norden. Den svenska regeringen har bedömt att bevarande och användning av traditionell kunskap i förbindelse med bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald är viktig för att nå målet om ett rikt växt- och djurliv samt de andra miljömål som behandlar levande resurser. Lokal delaktighet och förvaltning där hänsyn tas till lokal och traditionell kunskap kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling (prop. 2004/05:150 s. 225).

Det viktigaste internationella styrdokumentet för bevarande av biologiska värden i Sverige är Konventionen om biologisk mångfald, som bygger på bevarande av livets myckenhet, hållbart bruk av dess delar och rättvis fördelning av nyttan från förfogande av genetiska resurser.

Till konventionens uppmaning att bevara biologisk mångfald hör att värna befolkningsgrupper eller kunskaps samhällen med trygghet av ett gemensamt vetande (artikel 8j). Det handlar i första hand om insjöfiskare, hemslöjdare och fäbodbrukare...

En bevarad, stärkt och tryggad fäbodkultur enligt kraven i Konventionen om biologisk mångfald bidrar till fortsatt kulturell utveckling. Det krävs transfereringar för att ersätta fäbodbrukare för de tjänster de gör samhället utan att själva kunna fakturera speciella nyttjare. Exempelvis skulle ett kunskapscentrum för fäbodbruk eller utmarksbruk kunna bilda en brygga mellan forskarsamhällena och vardagens utformare, inte bara till gagn för fäbodbrukare utan också för hela samhället. Det innebär uppfyllda miljömål och upplevda traditioner eller levandegjorda berättelser. Det ger ett trivsamt och ett hållbart samhälle.

Förvaltningsstrukturen kräver tillgång till mer än traditionellt kulturella kunskaper. Naturvetenskapen och näringsverksamheten får aldrig förbises. Det finns t.ex. många verk och organ som fäbodnäringen berörs av. I Sverige t.ex. Jordbruksverket, Skogsstyrelsen, Arbetsmiljöverket, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Kulturrådet, Veterinärmedicinska anstalten, Livsmedelsverket, Trafikverket, Arbetsförmedlingen, ALMI, SOFI, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Svenskt visarkiv, Visit Sweden, Tillväxtverket och Tillväxtanalys. Så finns centrumbildningar, ansvarsmuseer och lärosäten. Regeringsinitiativet Naptek inom CBM är mycket intressant i sammanhanget. Det som verkligen skiljer Naptek från annan verksamhet är förmågan att möta människor med olika kompetens, praktisk eller teoretisk, med största allvar och respekt och därigenom i sin tur generera ett stort förtroende för både Naptek och dess uppdrag.

Med positiv uppmärksamhet och en liten del i budget och programverksamhet från vardera kan en utmarkens erfarenhetsbank lätt formars; ett resurscenter för bevarad och tillämpad kunskap. Här anknyter frågan om förvaltningsstruktur med föregående avsnitt om stöd. Denna institution, med förankring i den officiella verksamheten och ekonomin bör på ett insiktsfullt och ansvarsmedvetet sätt kunna förvalta vad som krävs för att trygga fäbodkulturens immateriella kulturarv.

Attityder och samverkansmöjligheter

Landsbygdsriksdagen

Arrangemanget är en regelbunden mötesplats för utveckling av landsbygden. Attityden är generös med tusentalet deltagande; byalag, kommunfolk, leadergrupper, riksdagsledamöter, ministrar, länsstyrelserepresentanter, forskare och entreprenörer, alla i en salig röra. Alla vill inspireras, lära, diskutera och knyta kontakter. Landsbygdsriksdagen ger en möjlighet till förståelse.

Hållbara bygder

Projektet är ett exempel med ett koncept som vill bidra till formandet av ett långsiktigt hållbart samhälle med avstamp i landsbygden. Det leds av *Riksorganisationen Hela Sverige ska leva* i samarbete med *NAPTEK* och *Institutionen för Stad och Land* vid SLU, samt *Svenska Naturskyddsföreningen* (SNF). Landsbygden har sannolikt bättre förutsättningar än städerna att inleda omställningen till en hållbar utveckling. Projektet genomförs som en nationell satsning med självständiga pilotbygder (Läs mer om projektet på <http://www.helasverige.se>).

Konceptet är inte direkt riktat mot fäbodkulturen men inget hindrar att man hämtar idéer där och förmedlar erfarenheter. Riksorganisationen Hela Sverige ska leva i samarbete med Naptek och Institutionen för Stad och Land vid SLU samt Sveriges fäbodbrukare skulle kunna bilda stommen för ett samverkansnät liknande Hållbara bygder. Grundtanken överensstämmer till viss del med Unescos Biosfärområde.

Idag har vi ett effektivt producerande jordbruk, men det kräver mycket stora tillskott av insatsmedel – energi. Är detta hållbart på sikt? För femtio sedan använde man endast små mängder fossila bränslen i lant- och skogsbruket. Då hade man ett positivt energinetto! Å andra sidan så måste vi konstatera att denna produktionsform hade en lägre avkastning per tids- och ytenhet än vad vi har idag. Vi ska förmodligen inte eftersträva att leva som man gjorde då men det finns ändå säkert lärdomar, som i kombination med teknologiska lösningar kan ge ett gott liv även framöver.

Har vi då tid (arbetskraft) och areal för att producera tillräckligt med livsmedel i ett snålare men lägre avkastande system? Lärdomar kan vara nyttiga av hur man levde före det fossila bränslets intåg och då man fortfarande i stor utsträckning bedrev naturhushållning. Vilken visdom finns bland äldre människor på landsbygden?

Man ska lära sig och inspireras av historien, inte upprepa gamla misstag.

I Hälsingland finns kulturresevatet Väsbo fäbodar. Utnyttjar vi kulturresevatets potential fullt ut? Har man där kvar kunskap om hur man ska nyttja de lokala naturresurserna så att de inte föröds? Hur fungerar fäbodlagets sociala gemenskap i dagens lokalsamhälle med fäbodbruk? Hur traderas traditioner kring det fria skogsbetet? Hur förs synen på naturen och kunskapen om den vidare från generation till generation? Att intervjua äldre om livet förr kan ge oväntade resultat! Kan vi skapa en bättre framtid baserad på deras kunskap i en modifierad och moderniserad version?

Argument och omständigheter

Åskådliga och konkreta uttryck av ett levande kulturarv omskapas och måste oupphörligt omformas. Målet bör vara att ständigt bevara, studera, förmedla och föra vidare utan att låsa fast.

Det finns risker med att förse immateriella kulturarv med etiketter som kan höja dess anseende eller status. Det kan ge förväntningar som vidmakthåller fördomar snarare än levande traditioner. Idén med friluftsmuseet Skansen, som grundades 1891, kan tas som exempel. Intentionerna var goda men det skedde till exempel ett selektivt urval av det som ansågs vara äkta och genuint. Ibland förvanskades det immateriella kulturarvet också medvetet, för att passa tidens romantiska syn på bondesamhället eller samhällets moraliska mallar. Ibland har grundtankar satts åt sidan av krasst finansiella skäl. Visioner har inte uppfyllts

Exemplet fäbodkultur som objekt för bevarande som en immateriell världstradition är sammansatt. Detta kräver ett mycket öppet förhållningssätt, där en djup analys av olika beståndsdelar är nödvändig. Analysen skulle kunna utvecklas från en täckande förteckning över avgränsade områden eller kategorier – livsmedel, djurhantering, slöjd, språk och benämningar, arbetsång och musik – med rikliga exempel. Syftet med bevarandet ska vara att i det kulturarv fäbodkulturen representerar med ett helhetsperspektiv också i all framtid kan förmedla olika epokers och gemenskapers sätt att tänka och leva.

Universellt synsätt

Denna förstudie av förutsättningar för fäbodkultur som så kallat immateriellt världsarv har ett nordiskt perspektiv som riktlinje, i första hand genom svensk/norsk samsyn. I samband med att idéns bärkraft granskats har det kommit fram att perspektivet bör vidgas till att också omfatta fäbodkulturer i andra europeiska länder men med utblickar också in i Asien och Afrika.

Vi är öppna för vikten av att utveckla internationella och globala nätverk, utbyten och kontakter. Konventionens karaktär uppmuntrar till samarbete över gränserna och det finns också institutioner att utnyttja t.ex. Sida, Unesco, Samp (Afrikansk-svenska museinätverket), olika EU-organ och Nordisk hantverksforum. På musikens område finns även International Council for Traditional Music, ICTM, och European Seminar in Ethnomusicology, ESEM.

Satoyama initiativet.

Satoyama initiativets syfte är att trygga av människan styrda miljöer, såsom jordbruksmark och skog i halvkultur, vilka människor har utvecklat och förvaltat hållbart över en lång tid. Initiativet leds av det japanska miljöministeriet och FN-universitetet (UNU-IAS). Satoyama kan översättas med randmark eller utmark. Den japanska regeringen föreslår inrättandet av en internationell plattform för att påskynda insatserna. En parallell kan ses med denna förstudies syfte.

Det immateriella kulturarvet är begripligt oavsett språk och ett fantastiskt verktyg för integration och förståelse mellan olika kulturer. Genom ett globalt synsätt kan man skapa möjligheter för grupper i samma kulturkrets men från olika länder eller språkområden att mötas och utbyta erfarenheter. Det ger möjligheter att lära känna förenande kunskapsfält samtidigt som en mångfald av regionala särarter blir uppmärksammade.

Sverige kan lära av andra. Genom samarbete kan vi få en bättre bild av och ett rikare synsätt på vårt egna immateriella kulturarv. Kunskap och traditioner som liknar våra, men som gått förlorade här, kan vi kanske upptäcka i andra länder där de lever och är en del av vardagen. Ömsesidigheten i utbytet är viktig. Andra länder kan hjälpa oss att förstå och hitta tillbaka till kunskaper om vårt immateriella arv med avseende på ett rationellt och resurssnålt sätt att vårda såväl natur- som kulturarvet omkring oss.

Tillgång och förfogande

Om fäbodkulturen av Unesco förklaras som ett immateriellt kulturarv innebär detta en ovärderlig tillgång genom de garantier som lämnas mot utarmning av traditionella kunskapsresurser och begränsningar i förfogandet över kulturarvet. Ett säkerställande och tryggande innebär reglerad kontroll av utvecklingen och dess följder. Detta kan i framtiden förväntas ge direkta och indirekta ekonomiska fördelar eller stärkt förmåga till egenkontroll och underhåll.

EU:s verksamhet i ”the Entrepreneurial Dimension of the Cultural and Creative Industries” är av intresse. En fråga är då om fäbodbruk kan anses som en kulturellt kreativ näring?

Upphovsrätt

Wipo – World Intellectual Property Organization – har en idé om upphovsrättsskydd för tryggade av traditioner. Det kan göra att traditioner och metoder – som tidigare varit fria och allmänna – snart kan nyttiggöras kollektivt av minoriteter. De samiska kulturyttringarna eller fäbodkulturen är ett exempel. Det behöver inte bli problem. Resurser hämtas från den kommersiella arenan och går till tryggande av kulturarv. Om en kommersiell kultur har sitt skydd bör också lokalsamhällens och urbefolkningars kulturer ha det. Kan detta vändas till ett hot mot traditionernas väsen? Det behöver inte vara så.

F. Förslag om säkerställande och trygghet

Ett lands andliga infrastruktur

Unesco antog vid sin generalkonferens 2003 Konvention för skydd av det immateriella kulturarvet – ett lands andliga infrastruktur (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage). Enligt konventionstexten är ett immateriellt⁴ kulturarv ett arv som överförs mellan generationer. I första hand ska hotade kulturarv säkerställas och tryggas⁵.

Att säkerställa handlar om ansvar, trygghet och garantier. Konventionens syften berör områden som bevarande, dokumentation, kunskapsöverföring, information, utbildning, forskning, förmedling och internationella samarbeten. Den ställer också krav på att förteckningar över immateriella kulturarv ska upprättas. För närvarande har över hundra länder ratificerat konventionen, bland dem Norge och Sverige.

Det resonemang som hittills har förts i förstudien av förutsättningar för fäbodkultur som immateriell världstradition har lett till en rekommendation att fördjupa studien.

Fäbodkulturen bör genom en ”serienominering” omfattande flera länder förklaras som immateriellt kulturarv. Fäbodkulturen representerar en synnerligen viktig bruksform med intressanta variationer. På ett lättbegripligt och pedagogiskt attraktivt sätt kan den förklara en energieffektiv och långsiktigt uthållig jordbruksmetod.

En fördjupad studie bör pröva och belysa följande fyra delar.

1. Identifiering och avgränsning av fäbodkulturens innehåll av immateriellt kulturarv

Identifieringen bygger i huvudsak på konventionens definition av det immateriella kulturarvet. Kulturarvet har ”överförts mellan generationerna”, vilket betyder förmedling i minst två – tre generationer.

Identifieringen har skett i nära samverkan med berörda ”communities”, vilket innebär att traditionsbärandegrupper eller delgruppers och experters uppfattning om vad som idag är levande immateriellt kulturarv vägt tungt vid identifieringen.

Mot bakgrund av konventionens definitioner (artikel 2.2) utarbetas ett register inriktat mot fäbodkulturens traditionella miljöer/sammanhang (”cultural spaces”). Registret bör för att bli lättillgängligt mer inriktat på företeelser, typ buföring, vallning, kulning, kreatur, mjölkhantering etc. än mot enskilda ”resultat” (”item”), vilka redan finns dokumenterade i register och arkiv typ Nordiska museet eller ”Svenska Låtar” och Svenskt Visarkiv etc.

Identifiering av ”nyckelmiljöer” är viktigt för att kunna säkerställa immateriella kulturarv. De påtagliga och känslöbetonade uttrycken omskapas ständigt, alldeles som konventionstexten säger.

Fäbodkulturens territorium är utmärken. I ett särskilt Supplement [ISBN 978-91-978132-5-9] till denna förstudie [Veta och kunna ISBN: 978-91-978132-4-2] görs en listning av segment där traditionell kunskap kan belysas och där det samtidigt ges några exempel på hur kunskapen kan ta sig uttryck.

⁴ Begreppet ”immateriell” är fortfarande ganska främmande, men betydelsen bör utan problem lätt bli allmänt känd. Det har en klar juridisk innebörd i svensk lagstiftning, vilket underlättar hanterligheten. En immateriell, ”intangible” tillgång saknar enligt gängse synsätt en fysisk substans, men är i övrigt sådan att den uppfyller den allmänna tillgångsdefinitionen.

⁵ ”Säkerställa” och ”trygga” är valda som ett formellt bättre begrepp än ”skydda” och ”bevara”. De används bl.a. i regler om ”egenkontroll” vid livsmedelsframställning, om arbetsmiljö, brand etc. Det motsvarar väl franska ”sauvegarde” och engelska ”safeguarding”.

Kulturmiljöer – fallstudier

Fallstudier med fältarbete är angelägna för undersökning av samspel mellan olika slags artefakter, naturaspekter och det immateriella arvet (landskap, byggnader, ortnamn, fornlämningar, berättelser, biologiskt kulturarv, mobilt kulturarv såsom möbler, husgeråd, redskap, fröer/ husdjur m.m.).

Vilka företeelser som är mest betydelsefulla att gynna måste till sist bli en fråga om vad olika nyckelmiljöer har att erbjuda. En tidsaspekt skall enligt konventionens definition också föras in vid prioritering. Särdrag som är unika för i ifrågasvarande miljö måste prioriteras i dessa sfärers arbete med att säkerställa kulturarvet. Detta är också förenligt med ambitionen om en bevarad »kulturell mångfald«. När det gäller mellanfolkliga arv, exempelvis skandinaviska eller europeiska, måste mellanstatlig samverkan äga rum. Ofta finns lokala och nationella varianter, som kan vara mer eller mindre unika, t.ex. rumänska herdeskötta fårfabodar, norska sätterfabodar eller östersjökusternas fiskefabodar.

Enligt konventionen skall hotade kulturarv säkerställas i första hand. Eftersom hotbilder i regel är instabila innebär det att företräden i säkerställande av det immateriella kulturarvet måste uppdateras fortlöpande.

2 Dokumentation och registrering av fåbodkulturens typ av immateriellt kulturarv och dess traderingsmetoder och miljöer samt förändringsmönster/ dynamik

En samordnad kunskapsbas är angelägen. Det finns en grundläggande men splittrad struktur av kulturarvsinstitutioner med olika slag av existerande dokumentation, som måste ses över och kompletteras. Det krävs bland annat komplettering av dokumentation när det gäller sådant immateriellt kulturarv som haft låg status och inte finns i nuvarande institutioners uppdrag/ verksamhet (gätseder, vattenvanor, mattraditioner, rovdjurshantering, gödselvård etc.) samt ”de nya svenskarnas” kulturarv i fåbodkulturens kontext. Dessutom behöver befintliga fysiska register föras in i en koordinerad databas.

3. Stöd av befintliga fåbodmiljöer och vid behov skapande av nya miljöer för upprätthållande/ vidareförande/ trading av fåbodkulturens immateriella kulturarv

Även om mycket av det immateriella kulturarvet kan existera utan stöd av det materiella är en del av det immateriella kulturarvet i hög grad beroende av det materiella och även av naturarvet: musik kräver musikinstrument, immateriell fåbodkultur kräver fåbodmiljöer för att bli funktionell, traditionell kunskap om hur man förädlar och konserverar råvaror kräver tillgång till de genuina råvarorna och miljöerna. Viss global förvaltning av immateriella arv och traditioner bör kunna integreras i förvaltningen av materiella världsarv som av Bergsstadens Røros, Kvarken/Höga Kusten och ett eventuellt kommande av Hälsingegårdar etc.

Med de materiella världsarven Laponia och Södra Ölands odlingslandskap är jämförande studier angelägna. Laponia är ett kombinerat natur- och kulturarv och ett av endast fyra i världen som representerar ett urfolks landskap och format av lokala traditioner. Ett tiotal samebyar har rättigheter i Laponia och utnämningen respekteras eftersom den så tydligt betonar värdet av den nu levande samiska kulturen och det samiska landskapet. Södra Öland är ett unikt exempel på en mänsklig bosättning på en enskild ö där landskapets villkor, formade av geologi och topografi, tas tillvara på ett optimalt sätt. För att natur- och kulturvärdena ska finnas kvar, måste det också i framtiden finnas ett komplett och levande jordbruk.

Sedan traditionella eller andra befintliga system och miljöer nödvändiga för förvaltningen av fåbodkulturens immateriella världsarv har identifierats är det tvunget att fastställa vad som i första hand behöver förstärkas/ stödjas för säkerställandet av fåbodkulturens kulturarv, t.ex. slätterfabodar, fiskefabodar, flerfabodsystem, mulbetesvård, skogsbetesvåla etc. ifall detta fordras.

Att beakta i sammanhanget är att det i princip finns tre olika kategorier fäbodmiljöer med diffusa övergångar dem emellan:

1. Ruinerade anläggningar av närmast arkeologisk betydelse.
2. Anläggningar ingående i fungerande jordbruksverksamhet eller med potential för detta (till denna grupp räknas även anläggningar som idag används för fritidsaktiviteter).
3. Antikvariskt/biologiskt (etnoekologiskt) intressanta anläggningar, vilka bör reserveras som dokument och referensområden (landskapslaboratorier och museijordbruk).

I vissa fall är de samhällseliga förutsättningarna sådana att modern institutionalisering av fysiska förhållanden och pedagogiska processer är nödvändiga t.ex. i form av beslut om kulturresevat för att garantera ändamålsenlig tillgång till byggnader, anläggningar och marker – samt sådana värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner.

Ruinerade anläggningar (värdefulla som urkunder) är generellt lagskyddade som fornminnen.

4. Skapa en arbetsmodell och förvaltningsstruktur för arbetet med säkerställande av fäbodkulturens immateriella kulturarv

En förvaltningsstruktur behövs redan från början. Däremot behöver den inte vara definitiv. Många erfarenheter kan hämtas från Naturvårdsverkets och Riksantikvarieämbetets förvaltningsarbete rörande natur- och kulturresevat. Praktiska erfarenheter finns att få från Skansens och andra friluftsmuseers (i vid bemärkelse) arbete, i synnerhet när det gäller pedagogiska utvecklingsgångar.

Den inledande förvaltningsstrukturen kan vara av interimskaraktär där man söker funktionella lösningar. Först efter några års praktiskt arbete kommer kraven på vad som är en bra förvaltning att ha vuxit fram. På längre sikt bör strävan vara att lägga förvaltningen inom ett till kulturarvet knutet kunskapscentrum. Särskilt angeläget är detta om ett säkerställande också kan omfatta fäbodkulturer i andra europeiska samt asiatiska och afrikanska länder.

Roller – ansvar

Erfarenhetsmässigt uppstår förr eller senare konflikter mellan prioritering av olika intressen; antikvariska och naturvetenskapliga eller antikvariska och antikvariska etc. Aktiviteter ska t.ex. bedrivas i slitna lokaler, som kan fara illa av verksamheterna. Ledningen måste ske så att sådana konflikter minimeras eller från början styrs av väl genomtänkta förvaltningsplaner.

Världsarv används ofta som ett instrument eller lockbete inom turismindustrin. Även här är det bäddat för motsättningar om inte frågor om verksamheter, begrepp, prioritering och ansvar är utredda från början. När en grupp turister leds till en fäbod förvandlas lätt företaget till en teater. Jakt på det naturliga leder till scendekorer.

Kostnader

Förstudien omfattar inga kostnadsberäkningar i summor. Några aspekter på kostnadsposter ska dock nämnas.

- Förhållandet att fäbodkulturen, nationellt och internationellt, är hotad innebär att man inte kan hitta finansiärer för ett säkerställande av denna bland befintliga fäbodbrukare. Säkerställandet är därmed ett gemensamt intresse och samhällets ansvar. Däremot kan fäbodbrukarna inom sin verksamhet ta en särskild del av ansvaret genom att mot skälig ersättning för sina merkostnader säkerställa prioriterade färdigheter och kunskaper.
- För kontinuitet i säkerställandearbetet behöver relevanta kunskaper vara tillgängliga. Nu är tillgängligheten även till dokumenterad kunskap dålig på grund av en splittrad lagring. En kanslifunktion med ett kunskapscentrum/ nätverk för fäbod- och utmarkskunskap behövs och bör inrättas snarast men med ambitionen att kunna utveckla detta till en del i ett internationellt förvaltningscentrum.
- I Sverige finns en rad myndigheter som verkningsfullt kan bidra till förverkligande av ett ”nätverk” genom att var och en bidra med mindre delar av ordinarie resurser. Överskjutande behov bör kunna specialdestineras genom bevarandemyndigheternas regleringsbrev.

- Regeringsinitiativet Naptek inom CBM har under ett antal år bedrivit praktisk verksamhet med olika former av bevarande av traditionell kunskap beträffande bruket av biologisk mångfald. Detta initiativ har lett till en god kunskap om de frågor som är bundna till säkerställandearbetet. Denna kunskap, som inkluderar viss insikt om kostnader, måste tas tillvara.

Tiden; september 2009 –

Ettapp I:

Förstudie för fäbodkultur som immateriellt världsarv, 16 sept. 2009 – 1 maj 2010

Journalnr 2009-6152; Kundnr X 7024

Ansökan om projektstöd kom in till Länsstyrelsen den 16 september 2009. Beslut fattades den 5 oktober 2009. Meddelande om stöd för förstudie lämnades 2009-11-17 och bekräftade att projektstöd har beviljats med 76,92 procent av projektets stödberättigande kostnader, dock högst 100 000 kronor. Bara kostnader som har uppstått och betalats från och med den 16 september 2009 är berättigade till stöd. Beslutet avser ansökan om projektstöd till projektet

Förstudie för fäbodkultur som immateriellt världsarv.

Projektägaren har bedömt att förstudien är genomförd och att alla fakturor är betalda samt redovisad till Länsstyrelsen senast den 1 maj 2011. Länsstyrelsen har fastställt detta klardatum i beslut som meddelats 2010-11-18.

Beslutet har fattats med stöd av förordningen (2007:481) om stöd för landsbygdsutvecklingsåtgärder och Statens jordbruksverks föreskrifter (SJVFS 2007:43) om företagsstöd och projektstöd.

Fortsatt projekt; Fäbodkulturen som immateriellt kulturarv av universell betydelse

Ettapp II:

Uppgift 1 maj 2011 –

Utforma ansökan om ekonomiskt stöd för en detaljerad och etappindelad projektplan

där samarbete och satsningar med redan etablerade grupperingar ingår.

I Norge har ABM-utvikling ansvaret för arbetet med immateriella kulturarv medan SOFI i Sverige har uppdraget att senast 2012 föreslå regeringen hur genomförandet ska ske.

Exempel på övriga etablerade grupperingar:

Nordiska ministerrådet bildades 1971 och är de nordiska regeringarnas samarbetsorgan. Samarbetet koordineras av samarbetsministrar. Ministerrådet är inte ett enskilt råd utan flera, bestående av ministrarna inom respektive fackområde. Samarbetet utgår från ett gemensamt kulturarv och en samhällelig gemenskap samt spänner över alla samhällsområden. Det nordiska samarbetet är en central del i ambitionen att stärka Nordens förmåga att möta globaliseringens möjligheter. Globaliseringsinitiativet lanserades av de nordiska statsministrarna 2007.

Flertalet nordiska fackministrar möts inom ramen för Nordiska ministerrådet ett par gånger om året. Knutet till respektive ministerråd finns en ämbetsmannakommitté, bestående av nationella tjänstemän, med uppdrag att förbereda och följa upp fackministerrådets ärenden.

Människans beroende av och samhörighet med naturen kommer till uttryck i Nordens landskap. Människorna har präglat landskapet, och landskapet med sina resurser har lagt grunden till människornas kultur, levnadssätt och identitet.

De nordiska länderna satsar på att flera unga ska genomföra en utbildning efter grundskolan och att alla ska få möjlighet att lära och utveckla sig genom hela livet. Det nordiska samarbetet om vuxnas lärande är en viktig plattform för att utbyta erfarenheter, få inspiration och kunskap. Samarbetet ska bidra till att länderna når sina mål för kompetensutveckling, kvalitetssäkring och jämställdhet. Norden strävar även efter att etablera ett sammanhängande område där kunskap fritt kan flyta över de nordiska nationsgränserna. Klimat, energi, miljö, välfärd och hälsa är fack som prioriteras. Detta ska vara internationellt attraktivt och fungera som den viktigaste produkten för regionen Norden.

Norden är rikt på spår efter mänsklig verksamhet i den fysiska miljön. Det kan handla om byggnader, spår efter jordbruk och kustkultur, stigar och vägar, gravminnen och heliga platser. Att ta vara på sådana kulturminnen och kulturmiljöer är en viktig del av det nordiska miljöarbetet. Erfarenheter från det förflutna kastar ljus över både oss själva och vår omgivning, ger oss glädje när vi upplever dem, och bidrar till att finna lösningar för framtiden. På senare tid har kultursamarbetet intensifierats på det nordiska planet. Ett exempel på ett nordiskt projekt som vill göra det förflutna levande är projektet *Vikingaresan – ett virtuellt äventyr i Nordens yngre järnålder*. Sektorn präglas av ett långsiktigt strategiskt tänkande, utforskande av nya arenor, kompetensutveckling och nätverksskapande.

Den europeiska landskapskonventionen har lagt grunden till ett nytt sätt att se på landskapet, dess sammansättning och funktioner, samt hur vi kan ta vara på och skapa bra landskap för människor. I det nordiska samarbetet fäster man därför särskild vikt vid att följa upp denna konvention, bland annat genom att etablera ett nätverk för berörda i de aktuella länderna. Ett samarbete om Landskapskonventionen sker i Nordiska Ministerrådets regi. En projektgrupp under ”Arbetsgruppen för natur, friluftsliv och kulturmiljö” har pekat ut insatsområden för de nordiska ländernas vidare arbete med konventionen.

Länsstyrelsen är den statliga myndighet i Sverige, som finns närmast människorna i varje län. (Jämför Fylkesmannen/Fylkeskommunen i Norge och Landskapsförbund i Finland.) Länsstyrelsen har en viktig roll i det demokratiska systemet som länk mellan folk och kommuner å ena sidan och regering, riksdag och centrala myndigheter å den andra. Länsstyrelsens arbete leds av landshövdingen. Länsstyrelsen förenar lång tradition med ett rättssäkert arbetssätt, nytänkande, god service och öppenhet. Arbetet leds av landshövdingen och spänner över hela samhällsområdet. Därför finns en mängd olika kompetenser: jurister, biologer, arkitekter, agronomer, jägmästare, ingenjörer, informatörer, arkeologer, socionomer, veterinärer, samhällsvetare, ekonomer med flera.

Landshövdingarna i Uppsala och Kronobergs län har tillsammans initierat arbetet att göra kulturarvet efter Carl von Linnés vetenskapliga arbete till ett av Unescos världsarv. Riksantikvarieämbetet har den 15 juni 2009 godkänt förslaget till världsarvsnominering. Därmed hamnar det på Unescos preliminära lista. Avsikten är att den slutliga nomineringen ska lämnas in till Unesco av Sveriges regering 2011.

Det föreslagna världsarvet går in under Världsarvskommitténs kriterium nr 6. Platserna är *”direkt eller konkret förknippade med händelser eller levande traditioner, idéer eller trosuppfattningar, eller konstnärliga och litterära verk av enastående världsvid betydelse”*.

Den idéutveckling som skedde inom vetenskapen systematisk biologi under Linnés tid var världsunik och blev en viktig förutsättning för senare vetenskapliga landvinningar.

Tolv platser i åtta länder ingår i det föreslagna världsarvet *The Rise of Systematic Biology*. Tillsammans bildar de ett kulturarv från den period under 1700-talet då vetenskapen systematisk biologi växte fram genom den forskning som Carl von Linné (1707-1778) och hans kollegor utförde. I det föreslagna internationella världsarvet finns inte bara byggnader och trädgårdsmiljöer, utan även kvarvarande populationer av växter och djur, arter som en gång insamlades och studerades av Linné och hans kollegor. Systematisk biologi är en vetenskap som *identifierar jordens biologiska mångfald och beskriver arternas evolutionära historia*. Systematisk biologi är därför grundläggande för flera andra forskningsfält, till exempel evolutionär forskning, ekologi, agronomi, hortikultur och forskning om medicinalväxter.

The Rise of Systematic Biology bör kunna fungera som källa för idéer och inspiration i ett fortsatt arbete kring trygghet av en världsvid fäbodkulturs immateriella kulturarv. I visionen bör finnas möjligheten att i arbetet också inkludera bildande av ett sammansatt internationellt världsarv enligt konventionen från 1972 med ett förfinat urval av traditionella fäbodmiljöer/ -sammanhang (”cultural spaces”).

Förslag:

Utformning och ansökan om ekonomiskt stöd för en detaljerad och etappindelad projektplan där rekommendation för samarbete och satsningar med redan etablerade grupperingar ingår bör ske under Nordiska ministerrådets uppsikt men praktiskt av en arbetsgrupp från ett urval länsstyrelser/ fylken.

- Ett avgörande villkor för framgång är att arbetsgruppen har tillräckliga medel för sitt arbete.
- Nordiska ministerrådet har den auktoritet som krävs och har flera uttalade uppgifter som talar för detta val av samordnande instans. Arbetsgruppen för natur, friluftsliv och kulturmiljö inom rådet bör vara mest lämpad för uppgiften.
- Ett alternativ kan vara ett oinskränkt Interreg-projekt. Länsstyrelserna har i andra sammanhang visat på den kompetens som krävs för lösning av liknande frågor. Inte minst ger samarbetet mellan Uppsala och Kronobergs län prov på fördelar och möjligheter till samarbete också i internationella sammanhang. Ett direkt samarbete mellan alla berörda "fäbodlän" kan vara lämpligt vid planens funktionella utformning. Kontakt bör då hållas med mest aktuellt landskapsförbund, tidigare Uleåborgs län, i Finland.
- SOFI:s samordningsarbete sker tillsammans med Göteborgs universitets styrkeområde Kulturarv.
- Lärosäten i både Norge och Sverige bör tidigt knytas till arbetet. I kontexten är en primär samverkan mellan universiteten i Trondheim och Uleåborg (*Oulun yliopisto*) och högskolan i Gävle (samt Umeå universitet och Mittuniversitetet) passande. Samverkan bör leda till förutsättningar för forskning inom förbisedda områden med betydelse för kunskapen om immateriell fäbodkultur samt planera angeläget samarbete inom olika lärosäten och vetenskapsområden. En genomgång av lämpligheten av samverkan och integrering med pågående projekt, som det i Göteborg, är självklar.
- I planeringen ingår att kartlägga etablerade grupperingar samt behov av allianser och samverkansmöjligheter och att fortlöpande orientera de grupper man definierar.
- Uppgifter att beakta rörande *fäbodkultur*:
 - företeelsens benämning, omfattning, ägarestruktur samt angränsande områden,
 - en beskrivning av företeelsen och en redogörelse för dess historia,
 - en motivering för att företeelsen skall ingå i ett världsarv och vilka krav för detta som den uppfyller,
 - en redovisning av företeelsens autenticitet och skick och en jämförelse med liknande,
 - uppgifter om existerande hot mot företeelsen,
 - uppgifter om vad och vilka fysiska eller juridiska personer som berörs,
 - uppgifter om gällande regelverk, planer, säkerställandeföreskrifter och förvaltning samt tillgång till sakkunskap på bevarande,
 - en bedömning av möjligheterna att finansiera ett långsiktigt säkerställande
 - samt hur kontroll kan ske av att företeelsens betydelse inte försvagas.
- Planeringsetappen får inte hämma initiativ. Däremot bör gruppen i viss mån fungera som koordinator och genom den överblick den skaffar sig ge råd om tillvägagångssätt och arbetsmetoder som inte orsakar låsningar av en fortsatt verksamhet. Gruppen kan också etablera samarbete mellan intressenter som har förutsättningar att kunna driva projektet vidare i följande etapper.

Övriga etapper diskuteras inte här.

Etapp III: Driva projektet till genomförande och under tiden etablera forsknings- och utvecklings-samarbete med högskolor och med andra projekt i - - - /.

Etapp IV: Beslut

GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING

Tomas Eriksson
Ordförande

Kelvin Ekeland
Projektledare

Länsstyrelsen
Gävleborg

Intangible
Cultural
Heritage

Slutrapport av projekt

”Veta och kunna. Förstudie: Fäbodkultur; en världstradition”

Projektet är ägt av Gävleborgs Fäbodförening och har genomförts med medel beviljade av Länsstyrelsen Gävleborg samt i samarbete med Arbetarnas bildningsförbund, Studieförbundet Vuxenskolan och med stöd av stiftelsen Framtidens kultur.

Till denna Slutrapport hör ett Supplement: ISBN 978-91-978132-5-9 och ytterligare tre särskilda dokument

– *Det vackraste med ett immateriellt kulturarv är kunskapen som vandrar från människa till människa. För varje person som det går igenom följer en bit av den människan med. Det måste vi tillåta.*

Om jag sjunger en polska från Gotland eller en romsk sång gör jag det i min kontext, den silas genom mig. Det immateriella kulturarvet går genom oss och binder oss samman.

Helena Wessman, musiker från Gotland och Göteborg

Gävleborgs Fäbodförening

KULTURBILD
KELVIN EKELAND

Hålsjö 314, S-820 64 NORRBO
Telefon 0650-335 39

Tryck 2011: ab romi tryck
ISBN: 978-91-978132-4-2

Bör citeras:

Ekeland, Kelvin 2011. *Veta och kunna. Fäbodkultur; en världstradition*
Gävleborgs fäbodförening, Ljusdal

Pärbilden visar fäboden Hanhinvittiko fäbod i Övertorneå. Foto: GFF

– *Vill ni låna nyckeln?*

